

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

Συνεργατικοί χώροι τέχνης και η πόλη του Πειραιά: Συνεργατικοί χώροι παραγωγής τέχνης στο δημιουργικό οικοσύστημα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας των πόλεων.

Διερεύνηση της οικονομικής και κοινωνικής συνεισφοράς μέσω της δημιουργίας συνεργατικού χώρου παραγωγής τέχνης στο οικοσύστημα καινοτομίας του Πειραιά

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κατερίνα Σαμαρά

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Μπέττυ Τσακαρέστου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Βασίλης Αυδίκος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Νικόλαος Γεώργιος Καραχάλης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Copyright © Κατερίνα Σαμαρά, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την ουσιαστική υποστήριξη της Καθηγήτριας Μπέττυς Τσακαρέστου καθ' όλη τη διάρκεια της τρέχουσας ακαδημαϊκής χρονιάς – μιας χρονιάς που, ομολογουμένως, υπήρξε εξαιρετικά απαιτητική για εμένα σε πολλά επίπεδα. Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εργασίας διαδραμάτισαν και όλοι όσοι συμμετείχαν σε αυτήν είτε απαντώντας στο ερωτηματολόγιο, είτε δεχόμενοι να συμμετάσχουν σε συνέντευξη. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στη Μαρία Ευσταθίου, στον Ιάσωνα Ζιρώ, στον Ηλία Κοέν, στην Αγγελική Μάντσε, στην Ελένη Μαστρογεωργοπούλου, στον Βασίλη Τσίγγερη και στη Μαρία Χατζοπούλου, καθώς και σε όλους όσους έλαβαν μέρος στο ανώνυμο ερωτηματολόγιο για τον χρόνο που αφιέρωσαν αλλά κυρίως για την ειλικρίνεια και την ανοικτότητα με τις οποίες συμμετείχαν.

Θα ήθελα, επίσης, να εκφράσω από καρδιάς την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για τη συνεχή τους στήριξη –έμπρακτη και συναισθηματική–σε όλα αυτά τα καινούργια ανοίγματα που επιχειρώ, τόσο σε ακαδημαϊκά όσο και σε δημιουργικά και επαγγελματικά μονοπάτια. Χωρίς τη στήριξη αυτή, δεν θα είχα τη δύναμη να συνεχίζω. Τέλος, οφείλω ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στην Ειρήνη Σκριμιζέα για τη φιλία και τη συμπόρευση 17 ετών, στους συμφοιτητές μου σε αυτό το μεταπτυχιακό και ειδικά στη Μαρίνα Αντωνοπούλου και στη Μάγια Κόμβου για την αλληλοϋποστήριξη σε όλη αυτήν τη διαδρομή, καθώς και στην Ελπίδα Καρανάσιου και στην υπόλοιπη χορευτική μου οικογένεια, που με τον δικό τους τρόπο τους μου χάριζαν στιγμές αποφόρτισης και έμπνευσης, επιτρέποντάς μου να συνεχίζω αυτό το ταξίδι. Γιατί, όπως τραγουδάει και ο Frank Turner στο *I still believe*:

«And who'd've thought, after all, something as simple as rock'n'roll would save us all?

Who'd've thought that, after all, it was roc'n'roll?»

Περιεχόμενα

Πίνακες	6
Γραφήματα	6
Εικόνες	6
Περίληψη	8
Abstract.....	10
1. Εισαγωγή	12
2. Βιβλιογραφική επισκόπηση	13
2.1. Ορολογία και η ευρύτερη εικόνα.....	13
2.2. Οι τρίτοι τόποι: συνεργατικοί χώροι, θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων, συνεργατικά γραφεία	17
2.2.1. Συνεργατικοί χώροι παραγωγής Σύγχρονης Τέχνης.....	21
2.3. Το οικοσύστημα του Πειραιά	23
2.3.1. Σύντομη ιστορία της εξέλιξης του Πειραιά	23
2.3.2. Γαλάζια Οικονομία, ανάπτυξη και δημιουργικότητα	25
3. Ερευνητικά ερωτήματα.....	35
4. Έρευνα: ανώνυμο ερωτηματολόγιο και ημιδομημένες συνεντεύξεις.....	37
4.1. Ερωτηματολόγιο	39
4.1.1. Ανάλυση του ερωτηματολογίου.....	40
4.1.2. Ανάλυση των απαντήσεων	42
4.1.3. Συμπεράσματα απαντήσεων.....	63
4.2. Συνεντεύξεις.....	64
4.2.1. Συνεντευξιαζόμενοι.....	64
4.2.2. Ανάλυση συνεντεύξεων.....	70
5. Συμπεράσματα	89
7. Παράρτημα	99
7.1. Οδηγός συνεντεύξεων	99

7.2. Απομαγνητοφώνηση «Piraeus Makerspace»	101
7.3. Απομαγνητοφώνηση «Πολυχώρος Λιπασμάτων»	123
7.4. Απομαγνητοφώνηση «Sector30».....	140
7.5. Απομαγνητοφώνηση «Ludd»	173
7.6. Απομαγνητοφώνηση «Comm’ον»	192
7.7. Γραπτές απαντήσεις του «Πάρκου Καινοτομίας JOIST»	226

Πίνακες

Πίνακας 2.1. Χώροι/Φορείς που εδρεύουν σε πόλεις της Μεσογείου και συνδέουν πολιτιστικά δρώμενα με τη θάλασσα	31
Πίνακας 4.1. Κατηγοριοποίηση των απαντήσεων στην ερώτηση για τις ανάγκες των εργαζομένων στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης	44
Πίνακας 4.2. Σύνοψη των στοιχείων των συνεντευξιαζόμενων και των χώρων τους	63-64

Γραφήματα

Γράφημα 4.1. Κατανομή των ηλικιακών ομάδων που συμμετείχαν στο ερωτηματολόγιο	40
Γράφημα 4.2. Κατανομή των επαγγελματικών ασχολιών των συμμετεχόντων στην έρευνα	40
Γράφημα 4.3. Κατανομή των απαντήσεων στην ερώτηση για τις ανάγκες των εργαζομένων στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης	45
Γράφημα 4.4. Ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων σχετικά με την επαγγελματική έδρα	51
Γράφημα 4.5. Ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων στην ερώτηση σχετικά με τον πιθανό εκπαιδευτικό ρόλο του χώρου	57

Εικόνες

Εικόνα 2.1. Θεματικοί δείκτες για τον Πολιτισμό στο πλαίσιο της Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη .....

25

Περίληψη

Η διπλωματική εργασία «Συνεργατικοί χώροι τέχνης και η πόλη του Πειραιά» διερευνά τη σκοπιμότητα και τις προϋποθέσεις δημιουργίας ενός συνεργατικού χώρου καλλιτεχνικής παραγωγής στον Πειραιά. Η επιλογή της περιοχής βασίστηκε σε μια σειρά παραμέτρων: την ιστορική της φυσιογνωμία ως βιοτεχνικού και βιομηχανικού κόμβου, την ύπαρξη σχετικών εργαστηρίων (π.χ., μετάλλου, ξυλείας) ως δυνητικών συνεργατών, τη διαθεσιμότητα μεγάλων βιοτεχνικών χώρων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για αυτόν τον σκοπό, την εύκολη προσβασιμότητα μέσω μέσων μαζικής μεταφοράς, καθώς και την αυξανόμενη τάση αποκέντρωσης των καλλιτεχνικών εργαστηρίων λόγω της ραγδαίας ανόδου των ενοικίων, ιδιαίτερα στο κέντρο της Αθήνας.

Η έρευνα βασίστηκε σε δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις: (α) στη διανομή ενός ανώνυμου ερωτηματολογίου σε πιθανούς χρήστες του χώρου, με στόχο την καταγραφή των αναγκών και των προσδοκιών τους αναφορικά με τη λειτουργία ενός τέτοιου χώρου, και (β) στη διεξαγωγή ημιδομημένων συνεντεύξεων με ιδρυτικά ή ενεργά μέλη αντίστοιχων εγχειρημάτων, ώστε να εξεταστούν τα μοντέλα λειτουργίας τους, η σχέση τους με την τοπική κοινότητα, καθώς και οι δυνατότητες δικτύωσης και συνεργασίας στο μέλλον.

Τα ευρήματα του ερωτηματολογίου καταδεικνύουν θετική στάση απέναντι στην προοπτική δημιουργίας συνεργατικού καλλιτεχνικού χώρου, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται κρίσιμες ανησυχίες που αφορούν τις ηθικές και οικονομικές συνθήκες της εργασίας στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης. Ζητήματα όπως η λειτουργία του χώρου, το κόστος συμμετοχής, οι παρεχόμενες υποδομές, καθώς και οι προοπτικές δικτύωσης εντός αυτού, αποδεικνύονται καθοριστικά για την αποδοχή και τη βιωσιμότητά του.

Από την πλευρά των συνεντεύξεων, αναδεικνύεται η ανάγκη για ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ πολιτιστικών χώρων και φορέων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μορφές αλληλοτροφοδότησης, αλληλοϋποστήριξης και συλλογικής ενδυνάμωσης. Παράλληλα, αναδεικνύεται η κοινωνική διάσταση αυτών των εγχειρημάτων, καθώς συχνά καλύπτουν

ευρύτερες ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων. Ωστόσο, επισημαίνεται και ο κίνδυνος του εξευγενισμού (gentrification), που ενδέχεται να προκύψει από την πολιτιστική αναβάθμιση μιας περιοχής. Τέλος, η έννοια της δικτύωσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο για τη διασφάλιση της επιχειρησιακής βιωσιμότητας του χώρου, αλλά και για τη δυνατότητά του να υποστηρίζει αξίες και αρχές σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο επαγγελματικό περιβάλλον, το οποίο αποδίνει ολοένα και μεγαλύτερη σημασία σε έννοιες όπως ο σεβασμός, η αλληλεγγύη και η συνεργατικότητα.

Λέξεις-κλειδιά:

Συνεργατικοί χώροι παραγωγής έργων τέχνης, Εργαστήρια καλλιτεχνών, Πειραιάς, Σύγχρονη Τέχνη

Collaborative art spaces and the city of Piraeus:
Collaborative art spaces in the creative ecosystem of innovation and entrepreneurship in
cities:
Investigating the economic and social impact of a collaborative art production space in the
innovation ecosystem of Piraeus

Katerina Samara

Abstract

The master's thesis entitled 'Collaborative art spaces and the city of Piraeus' explores the feasibility and key conditions for establishing a collaborative art production space in Piraeus. The selection of this specific urban area is grounded in multiple criteria: its historical role as a craft and industrial hub, the presence of relevant workshops (e.g., metal, woodworking) that could serve as potential collaborators, the availability of spacious industrial premises suitable for adaptive reuse, the area's accessibility via public transportation, and the increasing trend of decentralizing artistic production due to the significant rise in rental costs, especially in the center of Athens.

The research adopts a dual methodological approach: (a) the distribution of an anonymous questionnaire targeting potential users of the proposed space, aiming at capturing their needs and expectations regarding its operation, and (b) the conduction of semi-structured interviews with founding or active members of similar projects, in order to analyze their organizational models, their engagement with local communities, and the potential for future networking and collaboration.

Findings from the questionnaire indicate a broadly positive attitude toward the creation of a collaborative art space. However, they also underscore critical concerns related to the ethical and economic conditions of labor in the Contemporary Art sector. Factors such as operational structure, participation costs, infrastructure availability, and opportunities for networking emerge as crucial to the space's acceptance and long-term viability.

The interviews further emphasize the necessity of cultivating relationships between cultural spaces and institutions, fostering mutual support, reciprocal learning, and collective empowerment. These projects often serve broader community needs, underscoring their inherently social dimension. Nevertheless, the potential of gentrification – driven by the

cultural revalorization of urban areas – also emerges as a salient risk. Lastly, networking is identified as a crucial mechanism not only for operational sustainability but also for the preservation and promotion of core values and principles in a rapidly evolving professional landscape, which places increasing importance on concepts such as solidarity, mutual respect and cooperation.

Keywords:

Collaborative art production spaces, Piraeus, Artists' studios, Artists workshops, Contemporary Art

1. Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί την κατακλείδα μιας ερευνητικής αναζήτησης που είχε ξεκινήσει αρκετά πριν από τη σύνταξη της εργασίας. Η αφετηρία της υπήρξε προσωπική: η εμπειρία μου ως εικαστικός που, έχοντας ζήσει και εργαστεί στο εξωτερικό σε συνεργατικούς χώρους παραγωγής έργων τέχνης, αναζήτησα αντίστοιχες δομές και στην Ελλάδα με την επιστροφή μου. Η διαπίστωση ότι αυτό που είχα κατά νου δεν υπήρχε στη χώρα μου με τη μορφή που το γνώριζα με οδήγησε στο ερώτημα: Πρόκειται για μια ανάγκη που δεν υφίσταται στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης στην Ελλάδα ή για ένα κενό που ενδεχομένως αξίζει να καλυφθεί;

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, τον Ιούλιο του 2024 συμμετείχα σε πρόγραμμα Erasmus+, το οποίο μου προσέφερε τη δυνατότητα να μελετήσω από κοντά την ιστορία δημιουργίας και τον τρόπο λειτουργίας της Villa Mirage, ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής έργων τέχνης στο Martigny της Ελβετίας. Εκεί, είχα την ευκαιρία να συνομιλήσω με την ιδρυτική ομάδα του εγχειρήματος, διερευνώντας τις συνθήκες δημιουργίας και βιωσιμότητάς του, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αλληλοεπιδρά με την τοπική κοινωνία.

Η ανάγκη εμβάθυνσης στο κυρίως ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας οδήγησε στη δημιουργία ενός ανώνυμου ερωτηματολογίου, το οποίο απευθυνόταν σε πιθανούς χρήστες ενός τέτοιου χώρου, δηλαδή σε καλλιτέχνες και επιμελητές. Σκοπός ήταν να διαπιστωθεί εάν υφίσταται πραγματική ανάγκη για την ύπαρξη ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής έργων τέχνης, καθώς και ποια θα έπρεπε να είναι τα χαρακτηριστικά του ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινότητας. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με εκπροσώπους από εγχειρήματα με παρόμοια στοχοθεσία στην Ελλάδα, με στόχο να εντοπιστούν εν δυνάμει συνεργάτες αλλά και να ανιχνευθούν βέλτιστες πρακτικές και λειτουργικά μοντέλα για την οργάνωση ενός τέτοιου χώρου.

Η εργασία δομείται ως εξής: Αρχικά, παρουσιάζονται η βιβλιογραφική επισκόπηση και το θεωρητικό υπόβαθρο. Ακολουθεί η ανάλυση των ευρημάτων του ερωτηματολογίου και των συνεντεύξεων. Τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα της έρευνας, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως αφετηρία για περαιτέρω ανάλυση και έρευνα.

2. Βιβλιογραφική επισκόπηση

2.1. Ορολογία και η ευρύτερη εικόνα

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η παραγωγή πολιτισμού, καθώς και οι πολιτιστικές πολιτικές, έχουν αλλάξει κατεύθυνση. Ο πολιτισμός δεν αντιμετωπίζεται πλέον μόνο ως πνευματική ανάγκη αλλά αποτελεί και αντικείμενο έρευνας σχετικά με το πώς λειτουργεί ως τουριστικό αγαθό και συνακόλουθα ως πηγή εσόδων σε τοπικό και σε εθνικό επίπεδο. Η σχετική διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία χρησιμοποιεί έναν αριθμό νέων όρων για την απεικόνιση αυτής της στροφής και την νέα προσέγγιση της πορείας των πολιτιστικών δρώμενων. Κρίθηκε σκόπιμο λοιπόν να προηγηθεί μια σύντομη αναφορά σε αυτούς τους όρους, που αποτελούν κλειδιά για την παρούσα εργασία.

Ένας όρος που συναντάται αρκετά συχνά είναι αυτός των *Πολιτιστικών και Δημιουργικών Βιομηχανιών*. Ήδη από τη δεκαετία του 1980 απαντά αρχικά ως *Πολιτιστικές Βιομηχανίες*. Πρόκειται για τις βιομηχανίες κινηματογράφου, θεάτρου, χορού, εικαστικών, μόδας και χειροτεχνίας. Αργότερα, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990, ο Garnham (2005) διευρύνει τον όρο και μιλώντας για *Δημιουργικές Βιομηχανίες* συμπεριλαμβάνει τη βιομηχανία των λογισμικών ηλεκτρονικών υπολογιστών καθώς και τα media.

Έτσι, ο όρος *Πολιτιστικές και Δημιουργικές Βιομηχανίες* (ΠΔΒ) αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα βιομηχανιών και δραστηριοτήτων, που σχετίζονται με την παραγωγή και διάθεση αγαθών ή υπηρεσιών με έναν έντονο πολιτιστικό χαρακτήρα και προστατεύονται από τη νομοθεσία πνευματικής ιδιοκτησίας (Αυδίκος, 2014, σ. 17). Η βασική τους ιδιαιτερότητα έγκειται στο γεγονός ότι τα προϊόντα τους δεν είναι απλά υλικά αλλά αντιπροσωπεύουν και εκφράζουν πολιτιστικές αξίες, ιδέες, αισθητική ή καλλιτεχνικές εκφράσεις, οι οποίες προστατεύονται νομικά. Σε αυτόν τον τομέα ανήκουν διάφορες επιχειρήσεις και επαγγέλματα, όπως οι διαφημιστικές εταιρείες, οι εκδοτικοί οίκοι, οι παραγωγοί κινηματογραφικών ταινιών και μουσικών έργων. Επιπλέον, εδώ συνανήκουν οι εικαστικοί καλλιτέχνες, οι προγραμματιστές ψηφιακών εφαρμογών, οι φωτογράφοι, καθώς επίσης και όσοι επαγγελματίες σχετίζονται με τον σχεδιασμό, όπως οι αρχιτέκτονες, οι σχεδιαστές, κ.λπ. Τα μουσεία, τα θέατρα, οι βιβλιοθήκες και άλλοι πολιτιστικοί φορείς ανήκουν επίσης σε αυτόν τον κλάδο, καθώς συμβάλλουν στη διατήρηση, προβολή και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής.

Οι όροι *Πολιτιστικές και Δημιουργικές Βιομηχανίες* ή *Κλάδοι Πολιτισμού και Δημιουργικότητας* αναφέρονται, κατά κανόνα, σε δραστηριότητες που αφορούν την παραγωγή εμπορεύσιμων προϊόντων με έντονο αισθητικό ή συμβολικό περιεχόμενο, τα οποία αποσκοπούν στην πρόκληση βιωματικών και συναισθηματικών ανταποκρίσεων από το κοινό. Τα παραγόμενα αγαθά ή υπηρεσίες βασίζονται σε δημιουργική σύλληψη και αποτελούν αντικείμενα προστασίας μέσω του νομικού πλαισίου περί πνευματικής ιδιοκτησίας (Αυδίκος κ.ά., 2016, σ. 16). Όπως επισημαίνει ο John Hartley, «η έννοια των δημιουργικών βιομηχανιών προσπαθεί να περιγράψει την εννοιολογική και πρακτική σύγκλιση των δημιουργικών τεχνών (ατομικό ταλέντο) με τις πολιτιστικές βιομηχανίες (μαζική κλίμακα), στο πλαίσιο νέων τεχνολογιών επικοινωνίας (ICTs) στη νέα οικονομία της γνώσης, για χρήση από καινοτομικά διαδραστικούς πολίτες-καταναλωτές» (Hartley, 2005, σ. 5).

Ο πολιτισμός θεωρείται ως «ο αληθινός πλούτος των εθνών κατά τον 21ο αιώνα» και είναι ένας τομέας με «εξαιρετικά μετασηματιστικό χαρακτήρα σε όρους δημιουργίας εισοδήματος, θέσεων εργασίας και εισοδήματος από εξαγωγές», όπως ρητά διατυπώνεται από την UNESCO (2013, σ. 15 και σ. 153, αντίστοιχα). Είναι χαρακτηριστικό ότι στον Κανονισμό της Ε.Ε. για τις χρηματοδοτήσεις δράσεων από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης για την περίοδο 2014-2020 (αριθ. 1301/2013) επισημαίνεται ότι «είναι ανάγκη να προαχθεί η καινοτομία και η ανάπτυξη των ΜΜΕ (Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων) σε αναδυόμενους τομείς που συνδέονται με ευρωπαϊκές και περιφερειακές προκλήσεις, όπως οι δημιουργικοί κλάδοι και ο πολιτιστικός τομέας και οι καινοτόμες υπηρεσίες».¹

Τις τελευταίες δεκαετίες οι ΠΔΒ γνωρίζουν ραγδαία ανάπτυξη, με αποτέλεσμα να κατέχουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της κάθε χώρας και να έχουν αναγνωριστεί ως αυτοτελής οικονομικός τομέας. Πιο συγκεκριμένα, το 2016, όταν πραγματοποιήθηκε η μελέτη «Χαρτογράφηση του Πολιτιστικού και Δημιουργικού Τομέα στην Ελλάδα», που ανατέθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, ο τομέας αυτός απασχολούσε 110.688 εργαζομένους που παρήγαγαν αγαθά ή υπηρεσίες της τάξης των 5,3 δις €, συνεισφέροντας έτσι 1,4% στο ΑΕΠ. Αντίστοιχα και την ίδια χρονιά, στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 χωρών ο ίδιος τομέας συνεισέφερε το 2,8% και απασχολούσε 6,1 εκατ. εργαζομένους, γεγονός που σημαίνει ότι οι υπηρεσίες και τα αγαθά των 1,7 εκατ. επιχειρήσεων έφθασαν τα 353 δις € (Αυδίκος κ.ά., 2016, σ. 22).

---

¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1301&from=FR>.

Τα παραπάνω στοιχεία αποκαλύπτουν τη συμβολή των Πολιτιστικών και Δημιουργικών Βιομηχανιών στην οικονομία αλλά και στην ανάπτυξη της κάθε χώρας και πόλης, ζήτημα εξαιρετικά ενδιαφέρον, ιδίως για εποχές αμφισβητήσεων και κρίσεων τόσο οικονομικών όσο και κοινωνικοπολιτικών, όπως η σημερινή. Αποτέλεσμα του αξιοπρόσεκτου αυτού γεγονότος είναι ότι η σχετική βιβλιογραφία είναι πλέον ιδιαίτερα πλούσια.

Σύμφωνα με τον Nicholas Garnham (2000· 2005), ο οποίος έχει μελετήσει διεξοδικά την πολιτική οικονομία του πολιτισμού, κυρίως μέσα από τη σχέση αυτού με την τηλεόραση και τον κινηματογράφο, οι ΠΔΒ παρουσιάζουν ορισμένα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά:

- Απαιτούν υψηλά κόστη παραγωγής και χαμηλά ή και μηδενικά κόστη αναπαραγωγής, με αποτέλεσμα να δημιουργούν ικανές συνθήκες για οικονομίες κλίμακας.
- Δεν γνωρίζουν εκ των προτέρων αν το έργο που σχεδιάζουν ή παράγουν θα έχει ζήτηση ή όχι, συνεπώς αποτελούν επενδύσεις υψηλού ρίσκου και αβέβαιης ζήτησης.
- Παρ' όλα αυτά, μια επιτυχία έχει τη δυνατότητα να καλύψει το κόστος των προηγούμενων αποτυχιών.

Ωστόσο, οι ΠΔΒ δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν χωρίς την παρουσία ανθρώπων που τις σχεδιάζουν και τις υλοποιούν αλλά και αυτών που εργάζονται σε αυτές. Κατά τον Αμερικάνο θεωρητικό Richard Florida, ο οποίος μελετάει επί μακρόν τις ΠΔΒ, οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν μια ξεχωριστή τάξη που την ονομάζει *δημιουργική* (Florida 2002· 2003· 2005· 2012, October 11). Μέσα σε αυτή απαντά ευρύ φάσμα διαφορετικών επαγγελματιών με κοινό χαρακτηριστικό ότι παράγουν «νέες φόρμες που έχουν νόημα» (Florida, 2005, σ. 34). Όπως υποστηρίζει, η συγκεκριμένη τάξη, η οποία το 2000 συμπεριλάμβανε περίπου το 30% των απασχολουμένων στις ΗΠΑ, αποτελείται από δύο υποσύνολα: (α) τον «υπερδημιουργικό πυρήνα»: επιστήμονες, καθηγητές πανεπιστημίου, ερευνητές, καλλιτέχνες, ηθοποιούς, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές αλλά και αυτούς που βρίσκονται στην πνευματική ηγεσία των σύγχρονων κοινωνιών, όπως διαμορφωτές της κοινής γνώμης, αναλυτές, κ.ά., (β) τους «δημιουργικούς επαγγελματίες», οι οποίοι εργάζονται σε κλάδους έντασης γνώσης όπως νομικούς, εργαζόμενους στην διοίκηση επιχειρήσεων κ.ά. Σύμφωνα με τον ίδιο (Florida 2003· 2005), η δημιουργική τάξη συγκεντρώνεται κυρίως στις αστικές περιοχές και ο λόγος είναι ότι έλκονται από τα λεγόμενα «τρία Τ»: *Technology* (τεχνολογία),

Talent (ταλέντο) και *Tolerance* (ανεκτικότητα). Πιο πρόσφατα, το 2012, προστέθηκε και ένα ακόμη T: *Territorial assets* (εδαφικά αγαθά) (Florida, 2012, October 11). Οι εργαζόμενοι της δημιουργικής τάξης μετακινούνται και επιλέγουν τόπο εγκατάστασης με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας πόλης: Χρειάζονται ένα μέρος με καλή τεχνολογία και συνδεσιμότητα, καθώς και ένα μέρος όπου θα συνυπάρχουν με όμοιούς τους, ώστε να υπάρχει ανταλλαγή ιδεών και υπηρεσιών. Χρειάζονται, επίσης, μια κοινωνία με ανεκτικότητα, καθώς συχνά πρόκειται για άτομα που δεν ζουν ακολουθώντας τα κλασικά κοινωνικά πρότυπα. Συνήθως αυτά τα τρία κριτήρια απαντώνται σε μεγάλες πόλεις, γεγονός που εξηγεί γιατί αυτή η δημιουργική τάξη συναντάται κατά κύριο λόγο σε τέτοιες πόλεις. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι ΠΔΒ να δημιουργούνται σε μητροπόλεις, όπου εντοπίζονται αφενός το ανθρώπινο δυναμικό που χρειάζονται, αφετέρου ένα μεγαλύτερο κοινό, που το αποτελούν οι πιθανοί καταναλωτές των αγαθών και των υπηρεσιών τους. Έτσι, «οι δουλειές ακολουθούν τους εργαζόμενους» (Storper & Scott, 2009, σ. 147) και όχι το αντίστροφο, όπως ενδεχομένως θα αναμενόταν. Σύμφωνα με τους Pratt και Hutton, «εάν υπάρχει ένα χαρακτηριστικό που προσδιορίζει τη δημιουργική οικονομία είναι η προτίμησή της στον αστικό χώρο» (2013, σ. 6). Την παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει η πλούσια βιβλιογραφία γύρω από την αναζωογόνηση των πρώην βιομηχανικών πόλεων μέσω των επενδύσεων στις ΠΔΒ (Markusen & Gadwa, 2010), όπου ο πολιτισμός χρησιμοποιείται αφενός για να τις αναζωογονήσει, αφετέρου για να διαχειριστεί και να αξιοποιήσει τα κτίρια που άφησε πίσω της η βιομηχανική εποχή. Υπάρχει λοιπόν μια σύνδεση μεταξύ των πρώην βιομηχανικών χώρων με τη δημιουργικότητα. Όπως αναφέρουν η Krystallia Kamvasinou και η Marion Roberts, η δύναμή τους «βρίσκεται στο ότι προσφέρουν έναν εναλλακτικό χώρο ελευθερίας αντί των συνήθως αυστηρά παρακολουθούμενων και εμπορευματοποιημένων σύγχρονων δημόσιων χώρων» (Kamvasinou & Roberts, 2014, σ. 188). Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού θα μπορούσε να αναφερθεί το Βερολίνο, όπου κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 θύλακες «ριζοσπαστικών κοινωνικών κινημάτων» βρήκαν έκφραση σε χώρους όπως υπαίθριες αγορές, χώροι για μουσική ή αθλοπαιδιές, κοινοτικοί λαχανόκηποι, καλλιτεχνικά εργαστήρια (Colomb, 2012, σ. 135-138). Αυτές οι πρακτικές διαμόρφωσαν ένα ευέλικτο μοντέλο παραγωγής ανοικτών αστικών χώρων, το οποίο, όπως επισημαίνουν οι Θωίδου και Φουτάκης (2016, σ. 212), υπήρξε εντελώς διαφορετικό συγκριτικά με τις καθιερωμένες έως τότε ιδιωτικές ή δημόσιες παρεμβάσεις.

Η παρούσα εργασία προτίθεται να μελετήσει κατά πόσο είναι αναγκαία η ύπαρξη και στη συνέχεια ο σχεδιασμός και η οργάνωση ενός συνεργατικού χώρου, στον οποίο θα

παράγεται τέχνη. Συνακόλουθο ερώτημα αποτελεί φυσικά η μορφή που θα έχει ο χώρος αυτός, ο τύπος δηλαδή που θα επιλεγεί για να καλύψει τις συγκεκριμένες ανάγκες σε συγκεκριμένη περιοχή. Επομένως κρίνεται χρήσιμη η αναφορά στους διαφορετικούς τύπους ανάλογων χώρων, οι οποίοι στη βιβλιογραφία απαντώνται υπό τον όρο *τρίτοι τόποι*.

2.2. Οι τρίτοι τόποι: συνεργατικοί χώροι, θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων, συνεργατικά γραφεία

Εκτός Ελλάδας, παρατηρείται συχνά η ίδρυση χώρων δημιουργίας και πολιτισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πολιτιστική γειτονιά του Σέφιλντ, όπου «το Υπουργείο Εργασίας του Ηνωμένου Βασιλείου, θέλοντας να ανακόψει τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και να δώσει την ευκαιρία σε νέους άνεργους να καταρτιστούν σε νέες δεξιότητες, χρηματοδότησε την ανέγερση μιας πολιτιστικής συνοικίας (cultural quarter) στο κέντρο της πόλης, η οποία περιλάμβανε την ανέγερση ενός καινούριου κινηματογράφου, τη μετατροπή παλαιών βιομηχανικών χώρων σε κινηματογραφικά και μουσικά στούντιο, γκαλερί και μουσεία, καθώς και σε επαγγελματικούς χώρους με φθινό ενοίκιο για νέες μικρές επιχειρήσεις που σχετίζονταν με την πολιτιστική δημιουργία» (Αυδίκος, 2014, σ. 33). Έτσι, αναγνωρίζοντας τον ανταποδοτικό χαρακτήρα που μπορούν να έχουν τέτοιου είδους επενδύσεις, αρχίζουν όχι μόνον να χρησιμοποιούνται σε θεωρητική βάση αλλά και να πραγματώνονται όροι όπως *δημιουργική πόλη, δημιουργικές συστάδες, δημιουργικές συμμαχίες, δημιουργικά τοπία και πολιτιστικές γειτονιές*.

Η ανάγκη να δημιουργηθούν νέοι δεσμοί με τις πόλεις ώστε να συνεχίσει η ανάπτυξή τους έναντι των κορεσμένων παραδοσιακών μοντέλων που έχουν εφαρμοστεί και λειτουργήσει ως σήμερα πρόσθεσε στη φαρέτρα των στρατηγικών αστικής ανάπτυξης τον πολιτισμό, τη δημιουργικότητα και την καινοτομία. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 αναπτύσσονται διαρκώς στρατηγικές ανταγωνιστικότητας που αναγνωρίζουν τον ρόλο της συμβολικής οικονομίας που προσφέρει η ποιότητα ζωής, η αισθητική εικόνας, η ψυχαγωγία και ο πολιτισμός κάθε πόλης. Έτσι, πόλεις όπως το Άμστερνταμ, το Μπιλμπάο και η Βαρκελώνη βασίζονται σε τέτοιου είδους στρατηγικές για να αλλάξουν τον χαρακτήρα τους και, κατά συνέπεια, την οικονομία τους. Η ολοένα αυξανόμενη αυτή τάση οδήγησε, το 2004, στη δημιουργία του Δικτύου Δημιουργικών Πόλεων της UNESCO (UNESCO Creative Cities Network, UCCN) με σκοπό την προώθηση των συνεργασιών μεταξύ των πόλεων που

χρησιμοποιούν τη δημιουργικότητα ως παράγοντα της αστικής τους ανάπτυξης. Σήμερα, το δίκτυο αυτό απαριθμεί τριακόσιες πενήντα (350) δημιουργικές πόλεις σε όλον τον κόσμο.²

Αντίστοιχα, αν και σε μικρότερη γεωγραφικά έκταση, οι δήμοι αξιοποιούν αυτή την τάση για να δημιουργήσουν *πολιτιστικές γειτονιές*. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού στην Ελλάδα αποτελεί η Πολιτιστική Γειτονιά του Δήμου Νεάπολης-Συκεών στη Θεσσαλονίκη, όπου κτίρια τα οποία είχαν κατασκευαστεί για να στεγάσουν τους πρόσφυγες που κατέφθασαν στην πόλη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ανακαινίσθηκαν με χρηματοδότηση από την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας και του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου και με σκοπό να αξιοποιηθούν φιλοξενώντας πολιτιστικές δράσεις.³ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι υπάρχουν και *δημιουργικά χωριά*, όπως π.χ. στο Σάντος της Βραζιλίας, όπου οι αρχές της πόλης, έπειτα από ανοιχτό διάλογο τόσο με τον δημόσιο όσο και με τον ιδιωτικό τομέα, την κοινωνία των πολιτών, σχολεία και ΜΚΟ και με σκοπό να μειωθούν η εμπορία ναρκωτικών, η πορνεία και η πρόχειρη στέγαση δημιούργησαν εννέα δημιουργικά χωριά, στα οποία οι κάτοικοι μπορούν να εκπαιδευτούν σε δημιουργικά επαγγέλματα.⁴

Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις που τέτοιες πολιτιστικές γειτονιές δημιουργήθηκαν αυθόρμητα, λόγω της ανάγκη δημιουργικών επαγγελματιών για προσιτή οικονομικά στέγαση των επαγγελματιών τους αναγκών, όπως για παράδειγμα συνέβη στο Northern Quarter του Μάντσεστερ και στη συνέχεια πέρασε στη διαχείριση από τον Δήμο, ο οποίος λειτουργεί πλέον περισσότερο «εξευγενιστικά». Το Raval της Βαρκελώνης αποτελεί μια διαφορετική περίπτωση στην οποία δίνεται βάση στην ανάπτυξη των πολιτιστικών υποδομών με στόχο την ανάδειξη του Καταλανικού Πολιτισμού. Εκεί, η ανέγερση του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης της Βαρκελώνης (Museu d'Art Contemporani de Barcelona, MACBA), η λειτουργία του Κέντρου Σύγχρονου Πολιτισμού της Βαρκελώνης (Centro de Cultura Contemporania de Barcelona, CCCB) αλλά και οι πολεοδομικές παρεμβάσεις και αναστηλώσεις κτιρίων δημιούργησαν αυτό που σήμερα αποκαλείται *πολιτιστική γειτονιά* (Καραχάλης, 2010).

---

² <https://www.unesco.org/en/creative-cities>.

³ <https://www.dimosneapolis-sykeon.gr/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CE%B6%CF%89%CE%B7%CF%82/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1>.

⁴ <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/publication/cities-culture-creativity>.

Τέλος, ένας ακόμη όρος που συναντάται συχνά είναι οι *πολιτιστικές συστάδες* (cultural clusters), ο οποίος αναφέρεται στη γεωγραφική συγκέντρωση δημιουργικών και καινοτόμων φορέων που δημιουργούνται από σχεδιαστές, εικαστικούς, ερευνητές, επιχειρήσεις και ιδρύματα που μοιράζονται κατά κύριο λόγο κοινές αξίες και πρακτικές. Αυτές οι συστάδες μπορούν να δημιουργήσουν ένα δυναμικό περιβάλλον, στο οποίο προωθείται η συνεργασία, η δημιουργία, η διάδοση νέων ιδεών, προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των περιοχών όπου δραστηριοποιούνται, καθώς ελκύουν ταλέντα, επενδύσεις και τουρισμό (Αυδίκος κ.ά., 2015).

Είναι προφανές ότι η αλλαγή των εργασιακών συνθηκών δημιουργεί την ανάγκη να ορισθούν εκ νέου οι τόποι εργασίας. Έτσι, το 1989 ο κοινωνιολόγος Ray Oldenburg αναφέρεται στους *τόπους εργασίας* και τους διακρίνει σε τρεις τύπους: Η κατ' οίκον εργασία θεωρείται ως «πρώτος τόπος», η εργασία σε κάποιο κλασικό εργασιακό χώρο (εργοστάσιο, χωράφι, γραφείο κ.λπ.) ονομάζεται «δεύτερος τόπος», ενώ η εργασία σε κοινόχρηστο χώρο όπου οι εργαζόμενοι μπορούν να συναθροίζονται και να εργάζονται με ευέλικτους ρυθμούς και ωράρια, δημιουργώντας έτσι επαγγελματικές συνεργασίες και κοινωνικούς δεσμούς, ορίζεται ως «τρίτος τόπος». (Αυδίκος, 2016, σ. 124). Ειδικότερα για τον τελευταίο αναφέρεται ότι:

«Ο όρος τρίτοι τόποι ή τρίτοι εργασιακοί τόποι (third work-places) αναφέρεται στους νέους υβριδικούς και εναλλακτικούς εργασιακούς χώρους, που έχουν αναπτυχθεί την τελευταία δεκαετία, όπως οι συνεργατικοί χώροι (co-working spaces), οι θερμοκοιτίδες και επιταχυντές νεοφυών επιχειρήσεων, τα fab labs, hackerspaces, makerspaces, τα συνεργατικά γραφεία, κ.λπ. Κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτών είναι ότι οι χρήστες τους μοιράζονται συγκεκριμένες αξίες όπως η ανοικτότητα και το μοίρασμα (δεδομένων, εμπειριών, τεχνογνωσίας, λογισμικού, λειτουργικού κόστους, κ.λπ.), η πιθανότητα νέων συνεργασιών, μέσω τυχαίων συναντήσεων μεταξύ των χρηστών που μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή νέων προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ φαίνεται πως η γεωγραφική εγγύτητα των χρηστών μπορεί να μειώσει το συναίσθημα της μοναξιάς, το οποίο είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των αυτοαπασχολούμενων και ελεύθερων επαγγελματιών των δημιουργικών και τεχνολογικών κλάδων». (Αυδίκος, 2016, σ. 123)

Πώς μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο αυτό μέσα στη ανταγωνιστική σημερινή κοινωνία και στις εξουθενωτικές συνθήκες ανταγωνισμού που παρατηρούνται γύρω μας; Προφανώς είναι η γεωγραφική εγγύτητα που αποτελεί τον κινητήριο μοχλό ώστε να καλλιεργηθούν και να ενισχυθούν συνεργασίες και, μέσω αυτών, να γεννηθούν νέες και καινοτόμες ιδέες, αποτελώντας το κύριο χαρακτηριστικό των χώρων αυτών.

Όπως επισημαίνει ο Florida (2002· 2005), οι τρίτοι τόποι, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος τους, δεν είναι αποτέλεσμα μιας διαδικασίας πολιτικοποίησης και αντι-κορπορατισμού που χαρακτήριζε τα παραδείγματα τις δεκαετίες 1980 και 1990 αλλά βασίζονται σε αφηγήσεις περί τοπικής και αστικής ανάπτυξης και αύξησης της ανταγωνιστικότητας των τόπων μέσω της δημιουργικότητας και της δημιουργικής τάξης. Ο Moriset (2013) συμπληρώνει σχετικά ότι «οι επαγγελματίες γνωρίζουν καλά ότι το να συχνάζουν σε συγκεκριμένους (επαγγελματικούς) χώρους αυξάνει την πιθανότητα μιας συμπτωματικής παραγωγής (serendipity production)».

Σύμφωνα με στοιχεία που παρατίθενται στο Global Coworking Survey του 2018, ο αριθμός των συνεργατικών χώρων αυξήθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο από 600, τον Οκτώβριο του 2010, σε 18.700 το 2018, με 1,65 εκατ. εργαζομένους σε τέτοιους χώρους (Deskmag, 2019, σ. 3). «Οι συνεργατικοί χώροι είναι χώροι για να γίνει δουλειά - συγκεκριμένα, εργασία γνώσης ή παροχής υπηρεσιών που προέρχεται εκτός του χώρου σε άλλες διασταυρούμενες δραστηριότητες» (Spinuzzi, 2012, σ. 400).

Γενικότερα, παρατηρείται μια αύξηση στον αριθμό των χώρων εργασίας που προσανατολίζονται στη συνεργασία, όπως είναι τα εργαστήρια fab labs, creative hubs, maker labs, hackerspaces, incubators και accelerators (Schmidt & Brinks, 2017). Στους χώρους αυτούς παρέχεται ένας κοινόχρηστος χώρος, όπου οι άνθρωποι συναντώνται για εργασίες και δραστηριότητες διαφορετικού τύπου (π.χ. κατασκευές, επισκευές, παιχνίδια, επιχειρηματική μάθηση, ανάπτυξη επιχειρήσεων, ανοικτή καινοτομία). Έτσι οι χώροι συνεργασίας γίνονται τόποι όπου οι επαγγελματίες, εκτός από τον φυσικό χώρο, μοιράζονται κατά κύριο λόγο άυλους πόρους, όπως είναι οι γνώσεις, οι πληροφορίες, η αμοιβαία υποστήριξη αλλά και τα projects μεταξύ τους (Bouncken & Reuschl, 2018).⁵ Τέτοιου είδους χώροι, όπως θα φανεί στη συνέχεια, μπορούν να έχουν τη μορφή ενός κτιριακού συγκροτήματος, ενός πρώην βιομηχανικού κτιρίου, ακόμη και, ορισμένες φορές, ενός καινούργιου βιομηχανικού κτιρίου (Mommias, 2004).

---

⁵ Βλ. και [https://wiki.coworking.com/w/page/35382594/Coworking%20Manifesto%20\(global%20-%20for%20the%20world](https://wiki.coworking.com/w/page/35382594/Coworking%20Manifesto%20(global%20-%20for%20the%20world).

2.2.1. Συνεργατικοί χώροι παραγωγής Σύγχρονης Τέχνης

Η ιδέα της δημιουργίας ενός χώρου παραγωγής Σύγχρονης Τέχνης δεν αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο. Στην πιο συνηθισμένη περίπτωση, οι ίδιες οι πόλεις έχουν εντοπίσει αυτή την ανάγκη και έχουν παραχωρήσει κτίρια για τη στέγαση εικαστικών εργαστηρίων. Τέτοια παραδείγματα εντοπίζονται συχνά σε πόλεις της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Αναφέρονται, ενδεικτικά, το Centre artistique et culturel de la Ferme Asile στη Sion της Ελβετίας, το οποίο στεγάζεται σε ένα παλιό αγρόκτημα που ανήκε στο νοσοκομείο της πόλης και μετατράπηκε σε χώρους καλλιτεχνικών εργαστηρίων,⁶ και το MOTOCO (MOre TO COme) στη Mulhouse της Γαλλίας, όπου από το 2012 140 εικαστικοί στεγάζονται σε ένα από τα κτίρια του εργοστασίου της εταιρείας παραγωγής κλωστών DMC.⁷ Όμως, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια πιο στοχευμένη δημιουργία χώρων που δεν παρέχουν μόνο στέγαση στους τοπικούς καλλιτέχνες αλλά και γνώση, δικτύωση και υλική ή χειρωνακτική στήριξη στην παραγωγή των έργων τέχνης τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Villa Mirage στο Martigny της Ελβετίας, όπου δέκα εικαστικοί και επιμελητές, υπό το όνομα Avocat Studio, ίδρυσαν, με την υποστήριξη της τοπικής κυβέρνησης του Καντονιού του Valais, έναν χώρο με co-working space αλλά και εξοπλισμένα εργαστήρια διάφορων υλικών, όπως ξύλο, ραπτική, ζωγραφική αλλά και φωτογραφικό στούντιο με υπολογιστή που παρέχει πρόσβαση και σε επαγγελματικά λογισμικά επεξεργασίας εικόνας, βίντεο και ήχου. Όπως διαπιστώθηκε κατά τη μελέτη του συγκεκριμένου χώρου στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας που πραγματοποιήθηκε μέσω του προγράμματος Erasmus+, η κοινόχρηστη κουζίνα χρησιμοποιείται ως τόπος εργασίας, διαλείμματος και συνάντησης με τους υπόλοιπους χρήστες του χώρου και προσφέρει τη δυνατότητα για περισσότερες συζητήσεις και ανταλλαγή γνώσεων και πληροφοριών.

Ένας άλλου είδους χώρος είναι το STUK στη Leuven του Βελγίου, όπου ένα εργοστάσιο παραγωγής χημικών μετατράπηκε σε κέντρο τέχνης, στο οποίο πραγματοποιούνται εκθέσεις έργων τέχνης, θεατρικές παραστάσεις, καθώς και το φεστιβάλ χορού Klapstuk.⁸ Λειτουργεί ωστόσο και ως coworking space, δηλαδή ως χώρος εργαστηρίων, συναντήσεων, studio ήχου και σημείο που προσφέρεται για πρόβες

---

⁶ <https://ferme-asile.ch/>.

⁷ <https://www.motoco.fr/>.

⁸ <https://www.stuk.be/en>.

παραστατικών τεχνών. Τέτοια παραδείγματα δεν λείπουν και από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Για παράδειγμα, το Arts Gowanus, που ιδρύθηκε το 1996 στο Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης, όχι μόνο διαθέτει 120 εργαστήρια για εικαστικούς και τεχνίτες (π.χ. κεραμίστες κ.ά.) αλλά λειτουργεί και υποστηρικτικά, ως συνήγορος της ευρύτερης καλλιτεχνικής κοινότητας, διεκδικώντας σταθερά και οικονομικά ενοίκια σε μια πόλη που είναι γνωστή για την ακρίβεια της και ταυτόχρονα για την καλλιτεχνική της σκηνή, άρα σημαντική για τους ντόπιους δημιουργούς που χρειάζονται πρόσβαση και δικτύωση.⁹ Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση του προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου David Kutz: «Υπάρχει μακρά ιστορία στη Νέα Υόρκη, όπου οι καλλιτέχνες πρωτοστατούν στο να κάνουν τις γειτονιές ενδιαφέρουσες (εν. αναδεικνύοντας κάθε φορά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους) και δελεαστικές, πράγμα που στη συνέχεια τους ανάγκασε να τις εγκαταλείψουν, καθώς αυτή η ανανέωση σημαίνει αυτόματη άνοδο και στις τιμές. Αυτή η συμφωνία-ορόσημο δεν θα επιτρέψει να συμβεί το ίδιο και στο Gowanus».¹⁰ Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η ικανότητα που έχουν οι δημιουργικοί άνθρωποι να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον ευχάριστο και ενδιαφέρον, συνήθως προκαλεί προβλήματα στους ίδιους σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς η γειτονιά αλλάζει μαζί τους, γίνεται δημοφιλής και άρα τα ενοίκια και οι εν γένει παροχές αυξάνονται με αποτέλεσμα να υποχρεούνται να καταφύγουν αλλού για να στεγαστούν.

Τέτοιου είδους συνεργατικοί χώροι σπανίζουν στην Ελλάδα, καθώς έως τώρα εντοπίζονται αποκλειστικά μεμονωμένες προσπάθειες διαφόρων καλλιτεχνών και φορέων να καλύψουν τα κενά που δημιουργεί η έλλειψή τους. Για παράδειγμα, στην Αθήνα και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή του Νέου Κόσμου το «Sector30» αποτελεί μια κυψέλη εργαστηρίων γλυπτικής, κεραμικής, χαρακτηριστικής και τυπογραφίας όπου παράγονται έργα τέχνης.¹¹ Ο συγκεκριμένος χώρος συμμετέχει στην παρούσα έρευνα. Επιπλέον, κατά τα τελευταία χρόνια πολλοί καλλιτέχνες ίδρυσαν χώρους όπου στεγάζουν τα προσωπικά τους εργαστήρια ή/και φιλοξενούν άλλους καλλιτέχνες. Η ειδοποιός διαφορά είναι ότι αυτά τα εργαστήρια χρησιμοποιούνται ως προσωπικοί χώροι εργασίας, σε αντίθεση με χώρους όπως το «Sector30», οι οποίοι έχουν τη στοχοθεσία και τον τρόπο λειτουργίας ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής τέχνης. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο δεν υπήρξε προσπάθεια χαρτογράφησης και έρευνας τέτοιου είδους εργαστηρίων.

---

⁹ <https://www.artsgowanus.org/>.

¹⁰ <https://www.artsgowanus.org/advocacy>.

¹¹ <https://sektor30.org/>.

2.3. Το οικοσύστημα του Πειραιά

2.3.1. Σύνοψη ιστορία της εξέλιξης του Πειραιά

Ο Πειραιάς, με πλούσια ιστορία από την αρχαιότητα, έχει εξελιχθεί μέσα στα τελευταία 200 χρόνια στο μεγαλύτερο βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο της χώρας. Η πόλη σχεδιάστηκε ακολουθώντας το ιπποδάμειο σύστημα τον 5ο αιώνα π.Χ., όταν η Αθήνα αντιλήφθηκε τη σημασία του επίνειού της για τις εμπορικές συναλλαγές αλλά και για την ασφάλειά της. Αν και τα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής αποδεικνύουν την ύπαρξη πόλης, εργαστηρίων και εμπορίου από την αρχαιότητα, κατά τους νεότερους χρόνους και έως την Επανάσταση του 1821 ο Πειραιάς παρέμεινε μια σχεδόν έρημη περιοχή. Στις αρχές της δεκαετίας του 1830 άρχισε να αποκτά και πάλι κατοίκους, όταν μετανάστες και πρόσφυγες από άλλες περιοχές της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν εδώ. Μαζική υπήρξε η άφιξη Χιωτών και Υδραίων, στους οποίους παραχωρήθηκε γη και από τους οποίους άρχισε η διαμόρφωση της πόλης. Οι αρχιτέκτονες Σταμάτης Κλεάνθης και Eduard Schaubert εκπόνησαν, παράλληλα με τον πολεοδομικό σχεδιασμό της Αθήνας, αυτόν του Πειραιά, ο οποίος στη συνέχεια τροποποιήθηκε από τον βασιλικό σύμβουλο Leo von Klenze και εγκρίθηκε το 1834 (Μαλικούτη, 1999, σ. 46-50). Σκοπός ήταν η δημιουργία ενός επίνειου της Αθήνας, προορισμένου για κατοίκηση και εμπόριο. Έτσι, προβλέφθηκαν δημόσια κτίρια (όπως το Δημαρχείο, το Θέατρο, η Βιβλιοθήκη και ο Στρατώνας), υγειονομικές υπηρεσίες (λοιμοκαθακτήριο, νοσοκομείο, νεκροταφείο, λουτρά κ.ά.), καθώς και εμπορικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις (π.χ. ναυπηγείο, αποθήκες κ.λπ.).

Έτσι, από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους ο Πειραιάς άρχισε να αναπτύσσεται με εξαιρετικά ταχείς ρυθμούς. Είναι ενδεικτικό ότι το 1836 στην πόλη φέρονται να κατοικούν περίπου 1.000 κάτοικοι, μόλις τέσσερα χρόνια αργότερα έχουν φτάσει τις 11.000, 50.000 το 1896 και 73.000 το 1907. Ο αριθμός αυτός υπερτριπλασιάστηκε με την άφιξη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, φτάνοντας τους 251.659 το 1928, καθώς 94.465 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν εκεί κατά το διάστημα 1920-1928 (Γενική Στατική Υπηρεσία Ελλάδος, 1929, σ. 55). Ενδιαφέρουσα είναι η αλλαγή που παρατηρείται στον πειραιϊκό πληθυσμό με την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων, καθώς η αναλογία γυναικών είναι μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών και των παιδιών εξαιτίας του πολέμου, γεγονός που επηρέασε την αναλογία του εργατικού δυναμικού και,

κατ' επέκταση, οδήγησε σε ανακατανομή των θέσεων εργασίας, όπως για παράδειγμα συνέβη στην περίπτωση των κλωστοϋφαντουργείων.

Οι κύριες οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στην πόλη του Πειραιά περιστρέφονται γύρω από το εμπόριο, το λιμάνι και τη βιομηχανία. Κατά τις αρχές του β' μισού του 19ου αιώνα, το εμπόριο αφορούσε κυρίως τα σιτηρά, το βαμβάκι και το μετάξι, ενώ ο Αμερικανικός Εμφύλιος οδήγησε σε αύξηση της ζήτησης του βαμβακιού Βοιωτίας στις διεθνείς αγορές, καθιστώντας το ως το κύριο εξαγωγικό προϊόν. Αργότερα, στην περίοδο 1880-1914 ο Πειραιάς μετατρέπεται περισσότερο σε εισαγωγικό λιμάνι, κυρίως για δημητριακά, πρώτες ύλες, σίδηρο, μηχανήματα και υφάσματα, γεγονός συνδεδεμένο και με την αύξηση της ζήτησης από την πρωτεύουσα. Έτσι, παρατηρείται μια συνάφεια μεταξύ των εμπορικών και λιμενικών δραστηριοτήτων της πόλης που εξελίσσονταν παράλληλα με την ανάπτυξη της βιομηχανίας της. Η διάνοιξη της Διώρυγας της Κορίνθου το 1893 και η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου μέχρι το 1904 ενίσχυσαν περαιτέρω τον Πειραιά ως σημαντικό διαμετακομιστικό λιμάνι λόγω της εύκολης διακομιδής των προϊόντων σε άλλους προορισμούς. Στις αρχές του 20ου αιώνα, το λιμάνι έγινε και κέντρο πρακτορείων μετανάστευσης, καθώς από εκεί αναχωρούσαν πλοία προς τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Παράλληλα με την κίνηση στο λιμάνι, αναπτύσσονταν οι βιοτεχνίες τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης, με τις αλευροποιίες, τις σαπυνοποιίες και τις βιοτεχνίες ζυμαρικών και ποτών να κυριαρχούν σε αυτόν τον τομέα. Ταυτόχρονα, η αύξηση του πληθυσμού στην πόλη του Πειραιά αλλά και στην Αθήνα αύξησε τη ζήτηση σε οικοδομικά υλικά, με αποτέλεσμα τη δημιουργία των πρώτων κεραμοποιείων σε προσωρινές εγκαταστάσεις και με εποχικό εργατικό δυναμικό. Από τις μικρές βιοτεχνικές μονάδες ξεχωρίζει το πρώτο ατμοκίνητο εργοστάσιο, το μεταξουργείο του Λουκά Ράλλη, όπου μεταξύ 1850 και 1870 απασχολούνταν 50 έως 80 εργάτες. Μετά το 1860 δημιουργήθηκαν και άλλα ατμοκίνητα εργοστάσια, κυρίως αλευρόμυλοι, νηματουργεία και μηχανουργεία, τα οποία συνέθεσαν την πρώτη φάση της εκβιομηχάνισης της πόλης (βλ. σχετικά Τσοκόπουλος, 1984). Όπως είναι φυσιολογικό, η Μεγάλη Ύφεση επέφερε επιβράδυνση της ανάπτυξης στη βιομηχανία του Πειραιά κατά το διάστημα 1875-1885, και ανεργία, με αποτέλεσμα οι 3.860 εργαζόμενοι σε εργοστάσια πριν από την κρίση να μειωθούν σε 2.360 το 1888 (βλ. σχετικά Αναστασόπουλος, 1947, σ. 605-608· Κοκκινάκης, 1999, σ. 92-94). Παρ' όλα αυτά, επειδή είχε πλέον δημιουργηθεί μια δυνατή βιομηχανική βάση, η εξέλιξη συνεχίστηκε: Τα νηματουργεία πέρασαν σε καθετοποίηση της παραγωγής ιδρύοντας

υφαντήρια, η κατεργασία μετάλλου επεκτάθηκε στην κατασκευή αντλιών, ατμολεβήτων, πιεστηρίων κ.ά., ενώ τα δύο μεγαλύτερα μηχανοποιεία, το «Ήφαιστος» και το «Ελληνικό Μηχανοποιείο-Ναυπηγείο Βασιλειάδη», άρχισαν να κατασκευάζουν χαλύβδινα πλοία.

Όλα τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα στις αρχές του 20ου αιώνα ο Πειραιάς να θεωρείται η βιομηχανική πόλη της χώρας, καθώς ήταν σε θέση να προσφέρει τα αναγκαία για να δημιουργηθούν αλυσιδωτές εξελίξεις στη βιομηχανία. Έτσι, περνάει στη δεύτερη φάση της εκβιομηχάνισης, η οποία αφορούσε κυρίως την ενέργεια, τα χημικά, τα οικοδομικά υλικά και τον καπνό (Αγριαντώνη, 1986, σ. 342-345). Την περίοδο του Μεσοπολέμου η δασμολογική προστασία, η οικοδομική δραστηριότητα και η διεύρυνση της εγχώριας αγοράς ωφέλησαν την πόλη του Πειραιά, όπου δημιουργήθηκαν νέες βιομηχανικές μονάδες (χημικές και τροφίμων) και επεκτάθηκαν παλαιότερες, όπως π.χ οι τσιμεντοβιομηχανίες, τα υαλουργεία, τα κλωστοϋφαντουργεία, τα χαρτοποιεία και τα βυρσοδεψεία. Το 1930 υπήρχαν πλέον 4.633 βιομηχανικά καταστήματα, τα οποία περιλάμβαναν από μεγάλα εργοστάσια και βιοτεχνίες έως μικρά εργαστήρια. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Στατικής Υπηρεσίας Ελλάδος (1934, σ. 22-25, 110-113, 128-129), οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη απασχόληση υπήρξαν αυτοί των μεταφορών και συγκοινωνιών (7.500 εργαζόμενοι), της κλωστοϋφαντουργίας (3.000 εργαζόμενοι) και της χημικής βιομηχανίας (2.000 εργαζόμενοι).

2.3.2. Γαλάζια Οικονομία, ανάπτυξη και δημιουργικότητα

Ως γνωστόν, η Ελλάδα είναι παράκτια χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με ιδιαίτερα εκτεταμένη ακτογραμμή. Τα σχεδόν 14.000 χλμ. ακτογραμμής της αντιστοιχούν περίπου στο ¼ εκείνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μπεριάτος & Παπαγεωργίου, 2010, σ. 190). Λόγω του ιδιαίτερου αυτού χαρακτηριστικού της, ο ρόλος της στη Γαλάζια Οικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι εξαιρετικά σημαντικός, καθώς η περιβαλλοντική επίδοση των ελληνικών λιμανιών αποτελεί αντικείμενο έντονου ενδιαφέροντος. Ήδη από το 1993, στο συνέδριο «Πολιτισμός και θαλάσσιο περιβάλλον», το οποίο είχε διοργανωθεί από τον Δήμο Γλυφάδας, διαφαίνεται καθαρά ότι, παράλληλα με την πρώτιστη ανάγκη να προστατευθεί το θαλάσσιο περιβάλλον, ζήτημα βαρύνουσας σημασίας αποτελούσε η σχέση του με τον πολιτισμό. Όπως αναφέρει στο μήνυμά της η τότε Υπουργός Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη:

Έχω επανειλημμένως πει πως ο πολιτισμός είναι η μόνη μη ρυπογόνα βιομηχανία. Και πιστεύω βαθιά σ' αυτό. Γιατί ο πολιτισμός δεν είναι απλώς

κάποιοι κανόνες στο ταξίδι της ζωής, Είναι ένας τρόπος ζωής. Πιστεύω ακόμα πως η χώρα μας είναι ιδανική περιοχή για να συγκεράσει τον πολιτισμό με το περιβάλλον. Εμείς, από την πλευρά του Υπουργείου Πολιτισμού, έχουμε αντιληφθεί ότι δεν μπορούμε πια να απομονώνουμε το ένα από το άλλο. Το ιστορικό από το φυσικό περιβάλλον. (Τσάλτας & Σουγιουλτζής, 1994)

Ο τότε Γενικός Γραμματέας του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. Αλέκος Βούλγαρης συμπληρώνει την παραπάνω θέση θέτοντας το καίριο ερώτημα: «Η θάλασσα τραγουδήθηκε, αγαπήθηκε, αποτέλεσε το σημαντικότερο στοιχείο της ελληνικής τέχνης και του πολιτισμού μας. Σε ποιο βαθμό όμως νιώθουμε την ευθύνη που μας αντιστοιχεί όσον αφορά τη διατήρηση και την ανάδειξή της;» (Τσάλτας & Σουγιουλτζής, 1994).

Ο Πειραιάς, το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας, αποτελεί τη μελέτη περίπτωσης για την εξέταση του θέματος αυτής της διπλωματικής εργασίας. Μαζί με άλλα έξι ελληνικά λιμάνια, έχει πιστοποιηθεί ως Ecoport, δηλαδή λιμάνι που εφαρμόζει περιβαλλοντολογική πολιτική και ενεργειακή διαχείριση, οι οποίες συνάδουν με την εθνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία και είναι εναρμονισμένες με τα διεθνή πρότυπα.¹²

Αναφερόμενοι στη σημερινή οικονομία του Πειραιά, δεν είναι δυνατό να μην γίνει λόγος και για τη Γαλάζια Οικονομία και Ανάπτυξη. Οι όροι αυτοί φαίνεται να συγκεντρώνουν το ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον στην ατζέντα προτεραιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και της παγκόσμιας κοινότητας, ενδιαφέρον που καταγράφεται και στην παρακάτω εικόνα με τις τέσσερις θεματικές ενότητες της Ατζέντας 2030 της UNESCO του 2019.¹³ Στην πρώτη ενότητα «Περιβάλλον και ανθεκτικότητα», από τους στόχους «6.6. Οικοσυστήματα που σχετίζονται με τα ύδατα», «14.5. Συντήρηση θαλάσσιων περιοχών», «15.1. Αειφόρα χερσαία οικοσυστήματα» και «13.1. Κλιματική ανθεκτικότητα και ανθεκτικότητα σε καταστροφές» διαφαίνεται ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και οι παραδοσιακές γνώσεις αποτελούν σημαντικές συνιστώσες σχετικά με τη διαχείριση των οικοσυστημάτων από τις τοπικές κοινότητες και τους μηχανισμούς διασφάλισης για τη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, υπογραμμίζοντας έτσι το βάρος που έχει η περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Η διατήρηση, λοιπόν, της φυσικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένων ιδίως των υδάτινων οικοσυστημάτων, των θαλάσσιων περιοχών και των χερσαίων οικοσυστημάτων είναι σημαντικοί άξονες της παγκόσμιας κληρονομιάς.

---

¹² <https://www.ecoport.com>.

¹³ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371562>.

THEMATIC INDICATORS FOR CULTURE IN THE 2030 AGENDA

Εικόνα 2.1. Θεματικοί δείκτες για τον Πολιτισμό στο πλαίσιο της Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Αναδημοσίευση από το «Culture: 2030 indicators», της UNESCO, 2019, σ. 2. ©UNESCO)

Συγκεκριμένα, στον ιστότοπο του Corepnicus, ενός προγράμματος γεωσκόπησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που παρατηρεί το περιβάλλον και τον πλανήτη με σκοπό την ελεύθερη και απρόσκοπτη πρόσβαση στις παρεχόμενες υπηρεσίες πληροφόρησης, αναφέρεται ότι:

Με την ευρεία έννοια, η «γαλάζια» ή ωκεάνια οικονομία είναι το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων όλων των βιομηχανιών που βασίζονται στους ωκεανούς, μαζί με τα περιουσιακά στοιχεία, τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παρέχουν τα θαλάσσια οικοσυστήματα. Ωστόσο, οι ωκεάνιες δραστηριότητες δεν διεξάγονται πάντοτε με τρόπο που να διασφαλίζει την προστασία και τη διατήρηση του θαλάσσιου περιβάλλοντος, καθώς και την υγεία και την ευημερία των ανθρώπων. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, η έννοια της βιώσιμης γαλάζιας οικονομίας επινοήθηκε το 2012 με την άποψη ότι οι οικονομικές δραστηριότητες δεν πρέπει μόνο να δημιουργούν οικονομική

ανάπτυξη, αλλά και να υποστηρίζουν την υγεία των ωκεανών και τα μέσα διαβίωσης των ανθρώπων.¹⁴

Άλλωστε, όπως επεξηγεί και ο Βλάχος:

Οι δράσεις της γαλάζιας οικονομίας είναι αλληλοεξαρτώμενες και βασίζονται σε κοινές δεξιότητες και μεριζόμενη υποδομή, όπως είναι οι λιμένες και τα δίκτυα διανομής ηλεκτρισμού. Εξαρτώνται, δε, από τη βιώσιμη χρήση της θάλασσας από τον άνθρωπο. Μάλιστα, επηρεάζουν τα ευαίσθητα θαλάσσια οικοσυστήματα, που το καθένα έχει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και είναι αυτή η ποικιλομορφία των οικοσυστημάτων που δίδει σε κάθε μεμονωμένη κοινωνία αλλά και οικονομία το συγκριτικό πλεονέκτημα το οποία μια ολοκληρωμένη θαλάσσια πολιτική θα πρέπει να λάβει υπόψη. (Βλάχος, 2016, σ. 84)

Παράλληλα, το 2001 σε συνέδριο που διοργανώθηκε από την UNESCO για την προστασία της υποθαλάσσιας πολιτιστικής κληρονομιάς ως *υποθαλάσσια πολιτιστική κληρονομιά* ορίζονται όλα τα ίχνη ανθρώπινης ύπαρξης που έχουν πολιτιστικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό χαρακτήρα και μέρος ή το σύνολό τους εντοπίζονται υποθαλάσσια, περιοδικά ή συνεχόμενα για τουλάχιστον 100 χρόνια.¹⁵ Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται (α) πόλεις, κατασκευές, κτίρια, τεχνουργήματα και ανθρώπινα λείψανα, μαζί με το αρχαιολογικό και φυσικό τους πλαίσιο, (β) σκάφη, αεροσκάφη, άλλα οχήματα ή οποιοδήποτε τμήμα τους, το φορτίο ή άλλο περιεχόμενό τους, μαζί με το αρχαιολογικό και φυσικό τους πλαίσιο και (γ) αντικείμενα προϊστορικού χαρακτήρα. Έκτοτε, η σχετική διεθνής βιβλιογραφία εμπλουτίζεται ταχύτατα, ενώ το ίδιο συμβαίνει, όπως είναι φυσικό, και με την χρησιμοποιούμενη ορολογία. Έτσι, απαντώνται όροι όπως *θαλάσσιος χωρικός σχεδιασμός, παράκτιος σχεδιασμός, θαλάσσια και παράκτια πολιτική και διαχείριση, υποθαλάσσια ή ενάλια αρχαιολογία*. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η *ναυτική/υποβρύχια πολιτιστική κληρονομιά (maritime/underwater cultural heritage)* συμπεριλαμβάνει την υλική και την άυλη κληρονομιά, οι *υπηρεσίες πολιτιστικού οικοσυστήματος (cultural ecosystem services)* τις οποίες το Millennium Ecosystem Assessment ορίζει ως «τα μη υλικά οφέλη που αποκομίζουν οι άνθρωποι από τα οικοσυστήματα μέσω του πνευματικού εμπλουτισμού, της γνωστικής ανάπτυξης, του προβληματισμού, της αναψυχής και των αισθητικών εμπειριών» (2005, σ. 40). Πέρα από όσους περιορισμούς αναφέρονται στην αξιολόγηση και

¹⁴ <https://marine.copernicus.eu/el/explainers/why-ocean-important/sustainable-blue-economy>.

¹⁵ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>.

αποτιμούν την αξία τους, υποστηρίζεται ότι αυτά τα άυλα οφέλη είναι αναγκαία και δεν μπορούν να παραλειφθούν από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, επειδή είναι πολύ συχνά πιο σημαντικά για τους ανθρώπους από τα υλικά κέρδη (Kobryn et al., 2018). Η κατανόηση, λοιπόν, των ποικίλων πτυχών της ναυτιλιακής/υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών αξιών που σχετίζονται μαζί της αλλά και του τρόπου ενσωμάτωσής της στις διαδικασίες θαλάσσιου χωροταξικού σχεδιασμού αποτελεί μια νέα παγκόσμια πρόκληση, παράλληλα με την ταχεία αύξηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στη θάλασσα και τις επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος στις θάλασσες.

Η Γαλάζια Ανάπτυξη προωθεί δράσεις που έχουν να κάνουν με τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό, την πολιτική θαλάσσιων μεταφορών, τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη μακροπεριφέρεια της Αδριατικής και του Ιονίου πελάγους αλλά και τη στρατηγική θαλάσσιας ασφάλειας, καθώς και τον θαλάσσιο και παράκτιο τουρισμό. Οι προοπτικές αυτές της Γαλάζιας Ανάπτυξης μπορούν να παίξουν ευνοϊκό ρόλο στην κοινωνική ένταξη, καθώς δημιουργούν ευκαιρίες απασχόλησης και κατάρτισης σε παράκτιους πληθυσμούς. Ασφαλώς, η διαπίστωση αυτή έχει ισχύ σε περιπτώσεις κατά τις οποίες λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες των συγκεκριμένων πληθυσμών. Στοιχεία αυτής της ανάπτυξης είναι πρωτίστως όσα παρέχει η ίδια η φύση: η θάλασσα και ο βυθός, οι ακτές, ο ήλιος, ο άνεμος κ.λπ. Δεν πρέπει όμως να παραλείπονται και οι ανθρώπινες δράσεις και δημιουργίες, όπως για παράδειγμα η αλιεία, ο τουρισμός και ο πολιτισμός. Πώς, όμως, μπορεί να συνδεθεί ο πολιτισμός με τη Γαλάζια Ανάπτυξη;

Το ερώτημα αυτό έχει προ πολλού απασχολήσει τη διεθνή ερευνητική κοινότητα. Αυτό αποδεικνύει και η ίδρυση του One Ocean Hub, ενός διεθνούς ερευνητικού προγράμματος που συντονίζεται από το Πανεπιστήμιο του Strathclyde στη Γλασκώβη της Σκωτίας και από το 2019 στοχεύει στην προώθηση δίκαιης και συμπεριληπτικής διαχείρισης των ωκεανών, ώστε να διασφαλιστεί η υγεία των θαλάσσιων οικοσυστημάτων και η ευημερία των ανθρώπων που εξαρτώνται από αυτά.¹⁶ Με πάνω από χίλιους ερευνητές να εστιάζουν σε περιοχές όπως η Νότια Αφρική, η Ναμίμπια, η Γκάνα, τα νησιά Φίτζι και τα νησιά Σολομώντα, το Hub διεξάγει συνεργατικές και διεπιστημονικές έρευνες, ενώ διαθέτει και έναν τομέα που εστιάζει στο διεθνές δίκαιο και τις πολιτικές γύρω από τους ωκεανούς.

---

¹⁶ <https://oneoceanhub.org/>.

Οι έρευνες αυτές αποδεικνύουν ότι, πέρα από τις όποιες γνώσεις διαθέτει ο δυτικός πολιτισμός, είναι εξαιρετικά σημαντική και η βαθιά κατανόηση του τι σημαίνει ο ωκεανός για τους αυτόχθονες πληθυσμούς, πώς αλληλοεξαρτώνται από αυτόν και πώς η αξιοποίηση της εμπειρικής γνώσης που διαθέτουν αυτοί οι πληθυσμοί θα μπορούσε να βοηθήσει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, παράλληλα με τη διαφύλαξη του ίδιου του οικοσυστήματος στο οποίο ανήκουν.

«Ο γραμματισμός στον ωκεανό μπορεί απλώς να οριστεί ως μια σύνθετη και προσαρμοστική έννοια που περιλαμβάνει διάφορες διαστάσεις, όπως η επίγνωση, η πρόσβαση και οι εμπειρίες, οι συναισθηματικές συνδέσεις και η γνώση» (McKinley et al., 2023). Στις περιπτώσεις μελέτης που αναλύονται στη μελέτη των Niner et al. (2024) διαφαίνονται εναργέστερα οι τρόποι με τους οποίους η Τέχνη μπορεί να παίξει διαμεσολαβητικό ρόλο. Πρόκειται για την επίδραση μιας ταινίας τόσο σε νομικές αποφάσεις, όσο και σε θέματα περιβαλλοντολογικής διαχείρισης και εκπαίδευσης. Η συγκεκριμένη περίπτωση, παρά το γεγονός ότι δεν σχετίζεται άμεσα με τον Πειραιά, προσφέρει ένα ενδεικτικό παράδειγμα για την αμοιβαία επιρροή που ασκούν μεταξύ τους ο άνθρωπος και ο χώρος στον οποίο ζει. Η ταινία μικρού μήκους Μπλε Κουβέρτα (2021) της ομάδας Empatheatre επικεντρώνεται γύρω από τη λέξη *ulwandle* (ωκεανός).¹⁷ Η λέξη αυτή στις παραδοσιακές γλώσσες Nguni, όπως τα Zulu ή Xhosa, αναδεικνύει τη σχέση της με μια κατηγορία ουσιαστικών στα οποία συμπεριλαμβάνονται έννοιες που έχουν να κάνουν με την οικολογική και κοινωνική αμοιβαιότητα και φαινόμενα στα οποία η ευημερία μας συνδέεται με την ευημερία των άλλων. Μια από αυτές τις λέξεις είναι και η λέξη *ubuntu*, που σημαίνει «είμαι επειδή είμαστε» (Mnyaka & Motlhabi, 2005). Έτσι, στον πρόλογο της ταινίας οι δημιουργοί επισημαίνουν ότι εάν γραφόταν ένα ποίημα από την οπτική γωνία του ωκεανού δεν θα υπήρχε *εγώ* αλλά *εμείς* (Niner et al., 2024, σ. 12). Στην ίδια μελέτη αναφέρεται, επίσης, ότι η ταινία αξιοποιήθηκε και σε δικαστική υπόθεση μαζί με μαρτυρίες ψαράδων μικρής κλίμακας και κατόχους εθιμικών δικαιωμάτων και συνέβαλε στην απόφαση των δικαστών υπέρ των κοινοτήτων, σταματώντας ουσιαστικά έρευνες εκ μέρους της εταιρίας Shell σχετικές με το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο (βλ. και Sunde, 2022).

Τέλος, άλλες ενδιαφέρουσες αναφορές σχετίζονται, σύμφωνα με τους Ramm et al. (2017), με το ότι οι αυτόχθονες γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση των πολιτιστικών αξιών καθώς και με το ότι η διαγενεακή μεταφορά παραδοσιακών γνώσεων και πρακτικών είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων.

---

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=4UBublpCWuk>.

Σύμφωνα με τα παραπάνω και με τον όρο “Πολιτισμός” να χρησιμοποιείται ευρέως στις συζητήσεις και στις σχετικές έρευνες ως κληρονομιά, αξίες, δημιουργικότητα, τέχνη, κ.ά., μπορούν να διακριθούν τρεις βασικοί πολιτιστικοί τομείς που σχετίζονται με τη Γαλάζια Οικονομία:

- η υλική πολιτιστική κληρονομιά (π.χ., υποθαλάσσια ή ενάλια αρχαιολογία),
- οι δημιουργικές βιομηχανίες (π.χ., εικαστικά, θέατρο, φεστιβάλ) που είτε βρίσκονται σε πόλεις-λιμάνια ή/και δημιουργούν έργα που έχουν να κάνουν με θαλάσσια θέματα, τοπική ιστορία, χρήση ή ανακύκλωση υλικών προερχόμενων από το λιμάνι κ.λπ.,
- οι πολιτισμικές αξίες και αφηγήσεις (π.χ., η θαλάσσια ταυτότητα και η αποτύπωσή της στην περίπτωση της ταινίας Μπλε Κουβέρτας).

Από την πλευρά του εικαστικού χώρου ειδικότερα, πραγματοποιούνται διάφορες προσπάθειες σε διεθνές επίπεδο για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος και των θαλασσών μέσω πολιτιστικών δράσεων και τέχνης. Για παράδειγμα, το TBA21 (Thyssen-Bornemisza Art Contemporary), ένας καλλιτεχνικός οργανισμός αφιερωμένος στην υπεράσπιση των ωκεανών μέσω της Σύγχρονης Τέχνης, προωθεί τη θαλάσσια ευαισθητοποίηση μέσα από την πολιτιστική και καλλιτεχνική έκφραση με διεθνή προγράμματα σε Ισπανία, Ιταλία, Τζαμάικα κ.α.¹⁸ Ταυτόχρονα, μεμονωμένες προσπάθειες γίνονται από καλλιτέχνες και επιμελητές που δημιουργούν έργα και οργανώνουν εκθέσεις γύρω από θεματικές που έχουν ως βάση τη θάλασσα και άπτονται ζητημάτων περιβαλλοντολογικών, ιστορικών, μεταναστευτικών ή ακόμη και φύλου (βλ. κίνηση υδροφεμινισμού). Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την περίπτωση της Ελλάδας αποτελεί το «Γραφείο των Υδάτινων Κοινών», ένα διεπιστημονικό και διακαλλιτεχνικό πρόγραμμα εμπνευσμένο από την Ελένη Ρήγα, που μελετάει ζητήματα περιβαλλοντολογικής και κοινωνικής αλλαγής σε σχέση με το νερό και το σώμα.¹⁹

Όμως, καθώς η εργασία αυτή έχει ως στόχο τη μελέτη για τις πολιτιστικές συνθήκες στην πόλη του Πειραιά, προσφορότερη κρίθηκε η μελέτη του τι γίνεται σε άλλες αντίστοιχες μεσογειακές πόλεις. Στον Πίνακα 2.1 παρουσιάζονται συνοπτικά ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα χώρων/φορέων που συνδέουν πολιτιστικά δρώμενα, όχι αποκλειστικά εικαστικά, με τη θάλασσα.

---

¹⁸ <https://tba21.org/>

¹⁹ <https://atopos.gr/occupyatopos-eleniriga-tografeiotwnydatinwnkoinwn/>

Πίνακας 2.1. Χώροι/Φορείς που εδρεύουν σε πόλεις της Μεσογείου και συνδέουν πολιτιστικά δρώμενα με τη θάλασσα

Χώρος/Φορέας	Τόπος	Τομείς εστίασης	Εμπλεκόμενοι	Δραστηριότητες
Marseille Provence Gastronomie	Μασσαλία (Γαλλία)	γαστρονομία, τοπική αλιεία, πολιτιστικές εκδηλώσεις	τοπική αυτοδιοίκηση, σεφ, καλλιτέχνες	πολιτιστικές εκδηλώσεις εστίασης, εκστρατείες οικολογικής ευαισθητοποίησης
Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée	Μασσαλία (Γαλλία)	ναυτική κληρονομιά, Σύγχρονη Τέχνη, εκπαίδευση, μετανάστευση, θάλασσα ταυτότητα, υλική πολιτιστική κληρονομιά	πολιτιστικά ιδρύματα, ερευνητές	εκθέσεις, προγράμματα για το ευρύ κοινό, εκδόσεις
Port Center de Marseille	Μασσαλία (Γαλλία)	εμπλοκή του κοινού με το λιμάνι, εκπαιδευτικές περιηγήσεις	λιμενική αρχή της πόλης, καλλιτέχνες, σχολεία	διαδραστικές περιηγήσεις, εγκαταστάσεις τέχνης
Galata Museo del Mare	Γένοβα (Ιταλία)	Ναυτικό Μουσείο, διαδραστικά εκθέματα, Τέχνη	Μουσείο, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί	εκθέσεις, εργαστήρια, πολιτιστική εκπαίδευση
Genova Blue District	Γένοβα (Ιταλία)	συνδυασμός καινοτομίας, δημιουργικότητας και κυκλικής οικονομίας στο πλαίσιο της Γαλάζιας Οικονομίας	τοπική αυτοδιοίκηση, τοπικοί επιχειρηματίες, καλλιτέχνες	μαραθώνιοι προγραμματισμού (hackathons), καλλιτεχνικοί διαγωνισμοί, εργαστήρια καινοτομίας
BlueNetCat	Βαρκελώνη (Ισπανία)	διάχυση της έρευνας για τη Γαλάζια Οικονομία	τοπική λιμενική αρχή, ερευνητές, σχεδιαστές	δίκτυο νεοφυών επιχειρήσεων, συστάσεις πολιτικής
Museu Marítim de Barcelona	Βαρκελώνη (Ισπανία)	Ναυτικό Μουσείο, ναυτικός πολιτισμός, θάλασσα κληρονομιά	Μουσείο, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί	εκθέσεις, προγράμματα για το ευρύ κοινό, εκδόσεις

Sea Archives / Marítims Programmes	Βαρκελώνη (Ισπανία)	Τέχνη, ναυτική ιστορία, κοινωνική δικαιοσύνη	καλλιτέχνες, μουσεία, ιστορικοί	Τέχνη πολυμέσων, εκδηλώσεις υποστήριξης
Medinea Network	Μασσαλία (Γαλλία) & Μεσόγειος	νεανική Τέχνη, διαπολιτισμικές ανταλλαγές	ωδεία, μουσικοί, καλλιτέχνες	εκπαιδευτικά προγράμματα, προγράμματα καλλιτεχνικής φιλοξενίας
BlueMed Project	Μεσόγειος	πολιτική, Γαλάζια Ανάπτυξη, κληρονομιά και δημιουργικότητα	Ευρωπαϊκή Ένωση, υπουργεία, ερευνητές, ΜΚΟ	πιλοτικές δράσεις, δέσμες εργαλείων, συνέδρια

Κάποια παραδείγματα για τα οποία αξίζει να γίνει ιδιαίτερος λόγος προέρχονται από τη Γαλλία και συγκεκριμένα από τη Μασσαλία, το μεγαλύτερο μεσογειακό λιμάνι. Εκεί, το Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée, το οποίο εγκαινιάστηκε τον Ιούνιο του 2013, διοργανώνει εκθέσεις με θεματικές όπως η μετανάστευση, η θαλάσσια ταυτότητα και η υλική πολιτιστική κληρονομιά.²⁰ Στην Ισπανία, το Museu Marítim de Barcelona αποτελεί χώρο ερμηνείας και προβολής του ναυτικού πολιτισμού της Καταλονίας. Έχοντας ως στόχο την πολιτιστική διαχείριση (συντήρηση και προστασία) της θαλάσσιας κληρονομιάς και του ναυτικού πολιτισμού εστιάζει στη σχέση μεταξύ Καταλονίας, ανθρώπων και θάλασσας.²¹ Στην Ιταλία, ένα από τα μεγαλύτερα ναυτικά μουσεία της Ευρώπης, το Galata Museo del Mare, στη Γένοβα, ενσωματώνει διαδραστικά εκθέματα και έργα τέχνης που έχουν σχέση με τη θαλάσσια κληρονομιά από την εποχή του Χριστόφορου Κολόμβου έως τη σύγχρονη εποχή, χρησιμοποιώντας την τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης και κατανόησης.²²

Ασφαλώς, υπάρχουν προσπάθειες που βασίζονται στην ίδια λογική με τις δημιουργικές γειτονιές αλλά εστιάζουν στη σχέση της πόλης με το λιμάνι και το νερό, καθώς και καινοτόμα σχετικά προγράμματα, τα οποία προσφέρουν έδαφος για πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δράσεις γύρω από αυτές τις θεματικές. Για παράδειγμα, η Γαλάζια Γειτονιά στη Γένοβα (Genova Blue District) αποτελεί μια πρωτοβουλία που συνδέει

²⁰ <https://www.mucem.org/>.

²¹ <https://www.mmb.cat/>.

²² <https://galatamuseodelmare.it/>.

καινοτομία, δημιουργικότητα και κυκλική οικονομία στο πλαίσιο της Γαλάζιας Οικονομίας, ενσωματώνοντας τον πολιτιστικό τομέα σε στρατηγικές θαλάσσιας βιωσιμότητας.²³ Αντίστοιχα, στην Ισπανία αναπτύσσεται, υπο την αιγίδα του Καταλανικού Πολυτεχνείου της Βαρκελώνης, το BlueNetCat, το μεγαλύτερο δίκτυο εμπειρογνομώνων της Γαλάζιας Οικονομίας στην Ευρώπη, με πάνω από 800 μέλη.²⁴ Στόχος του είναι να διαχέεται στη σημερινή αγορά και κοινωνία η έρευνα που αφορά τη Γαλάζια Οικονομία, ώστε να συμβάλει στην επίλυση θαλάσσιων και ναυτικών προκλήσεων. Ταυτόχρονα, δεν λείπουν και οι ευρωπαϊκές προσπάθειες, όπως το BlueMed Project, που στοχεύει στην προώθηση ενός κοινού οράματος για μια πιο υγιή, παραγωγική και ανθεκτική Μεσόγειο Θάλασσα, οράματος που θα λειτουργεί υποστηρικτικά στην κοινωνική ευημερία, σήμερα και στο μέλλον, και θα ενισχύει την οικονομική ανάπτυξη και απασχόληση.²⁵

Όλες αυτές οι προσπάθειες επικεντρώνονται στον θαλάσσιο πολιτισμό και χρησιμοποιούν διαφορετικά εργαλεία (τέχνη, καινοτομία κ.λπ.) με στόχο να προσφέρουν υποστήριξη, γνώση και λύσεις σε προβλήματα που αντιμετωπίζει η σημερινή κοινωνία και ειδικά οι θαλάσσιες περιοχές. Εντός των ορίων αυτών των αναζητήσεων εγείρονται ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας για το πώς ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής τέχνης θα μπορούσε να βοηθήσει και να υποστηρίξει τους στόχους της Γαλάζιας Οικονομίας στην πόλη του Πειραιά. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, από τις συνεντεύξεις προκύπτουν δύο τρόποι: (α) μέσω της προώθησης της κυκλικής οικονομίας, η οποία στηρίζεται στην επαναχρησιμοποίηση των αγαθών και των υλικών, και (β) μέσω εικαστικών projects που εγείρουν προβληματισμούς γύρω από ζητήματα περιβαλλοντολογικού ενδιαφέροντος.

---

²³ <https://www.genovabluedistrict.com/>

²⁴ <https://www.blunetcat.eu/>

²⁵ <https://www.blumed-initiative.eu/>

3. Ερευνητικά ερωτήματα

Στόχο της διπλωματικής αυτής εργασίας αποτελεί η μελέτη, μέσω της μεθοδολογίας που παρατίθεται παραπάνω, της ανάγκης ύπαρξης ενός χώρου παραγωγής τέχνης στο οικοσύστημα του Πειραιά. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει, επίσης, να διερευνηθεί το τι θα έπρεπε να προσφέρει ένας τέτοιος χώρος ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των επαγγελματιών του κλάδου αλλά και ποιες θα ήταν οι ορθές στρατηγικές επιλογές για την υλοποίηση και επικοινωνία του προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητά του. Τέλος, στο πλαίσιο αυτής της μελέτης θα πρέπει να προβλεφθούν και να γίνουν κατανοητοί οι τρόποι επίδρασης ενός τέτοιου χώρου τόσο στους πιθανούς χρήστες αυτού (καλλιτέχνες, επιμελητές εκθέσεων, πολιτιστικούς παραγωγούς κ.ά.) όσο και στην ευρύτερη περιοχή, δεδομένου ότι η δημιουργικότητα έχει αναγνωριστεί –ήδη από το 2004– ως παράγοντας της αστικής ανάπτυξης μέσω του δικτύου Δημιουργικών Πόλεων της UNESCO.

Ένα άλλο σημαντικό ερευνητικό ερώτημα που απασχολεί την παρούσα εργασία είναι η διερεύνηση του βαθμού καταλληλότητας του Πειραιά για τη δημιουργία ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής Σύγχρονης Τέχνης. Η συγκεκριμένη περιοχή επιλέχθηκε να μελετηθεί ως πιθανός τόπος για ένα τέτοιο εγχείρημα λόγω της πληθώρας πρώην βιομηχανικών κτιρίων που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν, με την κατάλληλη προσαρμογή, τις ανάγκες ενός χώρου παραγωγής έργων τέχνης. Ταυτόχρονα, η βιοτεχνική και βιομηχανική ιστορία της περιοχής, εκτός από τον πολιτιστικό πλούτο που μπορεί να μεταλαμπαδεύσει στις νέες γενιές χειροτεχνών και καλλιτεχνών, μπορεί να καλύψει και τυχόν ανάγκες σε υλικά και γνώσεις από παλαιότερες γενιές τοπικών εργαστηρίων. Η πρόσφατη δημιουργία νέων γκαλερί στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά αποτελεί έναν προπομπό της πολιτιστικής του εξέλιξης ως πιθανό νέο πόλο δημιουργίας και έκθεσης Σύγχρονης Τέχνης. Η δημοτική προσπάθεια για δημιουργία ενός *makerspace* με στόχο την εκπαίδευση και την ανάπτυξη της κυκλικής οικονομίας αποτελεί επίσης έναν πόλο έλξης και θα πρέπει να μελετηθεί η πιθανότητα συνεργασίας αυτού του *makerspace* με καλλιτέχνες για την παραγωγή έργων τέχνης ή/και για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Τέλος, η εύκολη και γρήγορη πρόσβαση μέσω των νέων σταθμών του μετρό μπορεί πλέον να καλύψει τη χιλιομετρική απόσταση που θα αποτελούσε τροχοπέδη στην πρόσβαση του χώρου από εικαστικούς που κατοικούν και εργάζονται σε εικαστικές γειτονιές της Αθήνας, όπως είναι τα Εξάρχεια και η Κυψέλη. Απομένει να δείξει η έρευνα αν αυτές οι προβλέψεις έχουν όντως αντίκρισμα στους ανθρώπους του χώρου.

4. Έρευνα: ανώνυμο ερωτηματολόγιο και ημιδομημένες συνεντεύξεις

Προκειμένου να διερευνηθούν τα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα, αρχική πρόθεση υπήρξε η διοργάνωση ενός εργαστηρίου βασισμένου στη μέθοδο της σχεδιαστικής σκέψης (design thinking), η οποία αποτελεί μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων. Στην περίπτωση της παρούσας εργασίας, το υπό εξέταση πρόβλημα αφορά την απουσία ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής τέχνης. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας κρίθηκε κατάλληλη, καθώς επιτρέπει τη συλλογική διερεύνηση σύνθετων ζητημάτων που αφορούν διαφορετικές ειδικότητες και πεδία γνώσης. Παράλληλα, η φύση της σχεδιαστικής σκέψης ενθαρρύνει τη συμμετοχή ατόμων με διαφορετικό επαγγελματικό και εμπειρικό υπόβαθρο, τα οποία σχετίζονται άμεσα είτε με την καλλιτεχνική δημιουργία είτε με το τοπικό οικοσύστημα του Πειραιά, προσφέροντας πολύτιμη πολυφωνία και βάθος στην ερευνητική διαδικασία.

Η έννοια του μοντέλου επίλυσης προβλημάτων που σήμερα είναι γνωστή ως *σχεδιαστική σκέψη* άρχισε να διαμορφώνεται τη δεκαετία του 1950 και με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε σε μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση σχεδιασμού, με στόχο την ανάπτυξη καινοτόμων λύσεων (βλ. αναλυτικότερα Brown, 2009). Η διαδικασία ξεκινά με τη σε βάθος κατανόηση των αναγκών και προσδοκιών των τελικών χρηστών, τον εντοπισμό των βασικών προβλημάτων και τη διατύπωση σχετικών υποθέσεων. Στη συνέχεια, ακολουθούν η δημιουργία ιδεών, η ανάπτυξη πρωτότυπων προτάσεων και η σχεδίαση λύσεων φιλικών προς τον χρήστη. Σήμερα, η μεθοδολογία εφαρμόζεται ευρέως σε ποικίλους τομείς, καθώς έχει αποδειχθεί αποτελεσματική όχι μόνο στην ενίσχυση των οργανωτικών και επιχειρησιακών διαδικασιών, αλλά και στη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, την επαγγελματική κατάρτιση, τη διάχυση της γνώσης εντός οργανισμών, καθώς και στον τομέα του μάρκετινγκ. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της είναι η αξιοποίηση της δημιουργικότητας ως εργαλείου παραγωγής καινοτόμων ιδεών και λύσεων. Επιπλέον, ως μια δομημένη και συνεργατική προσέγγιση, συμβάλλει ουσιαστικά στην ενίσχυση της εμπειρίας των χρηστών, καθώς και στην ενεργή συμμετοχή και δέσμευση των εργαζομένων τόσο στην υλοποίηση των λύσεων όσο και στον ίδιο τον οργανισμό.

Ως μεθοδολογία, η σχεδιαστική σκέψη περιλαμβάνει πέντε βασικά στάδια, όπως ορίζονται στον οδηγό *An introduction to design thinking: Process guide* του Hasso Plattner-Institute of Design at Stanford (n.d.): *συναίσθηση* (empathize), *ορισμός* (define), *παραγωγή ιδεών* (ideate), *δημιουργία προτύπων* (prototype) και *δοκιμή* (test). Πιο αναλυτικά, στο

πρώτο στάδιο επιδιώκεται η εις βάθος κατανόηση των μελλοντικών χρηστών μέσω της διερεύνησης των αναγκών τους, σε συνδυασμό με τη συλλογή γνώσεων και εμπειριών από ειδικούς στο πεδίο. Ιδιαίτερη σημασία έχει η παρατήρηση και η άμεση αλληλεπίδραση με τον χρήστη, ώστε να αποκτηθεί η πληρέστερη δυνατή εικόνα των απαιτήσεων και των επιθυμιών του. Στο δεύτερο στάδιο διαμορφώνονται και οριοθετούνται οι ανάγκες και τα προβλήματα των χρηστών. Στη συνέχεια, στο τρίτο στάδιο αναπτύσσονται δημιουργικές λύσεις μέσα από τεχνικές όπως το *bodystorming*, το *mind mapping* και το *sketching*. Παράλληλα, γίνεται αξιολόγηση και κριτική των παραγόμενων ιδεών, με στόχο την ανάδειξη των πιο κατάλληλων. Στο τέταρτο στάδιο υλοποιούνται πρόχειρες εκδοχές των επιλεγμένων λύσεων, με σκοπό την αρχική διερεύνηση της αλληλεπίδρασης του χρήστη με αυτές και τη συλλογή χρήσιμων σχολίων για τη βελτίωσή τους. Τέλος, στο πέμπτο στάδιο η λύση υποβάλλεται σε πειραματική εφαρμογή, προκειμένου να αξιολογηθεί βάσει της εμπειρίας του χρήστη και να εντοπιστούν τα τελικά σημεία βελτίωσης πριν από την πλήρη υλοποίησή της. Η μέθοδος αυτή, ωστόσο, δεν είναι γραμμική, αφού ορισμένα στάδια μπορούν να εξελίσσονται παράλληλα, να αλληλεπικαλύπτονται ή και να επαναλαμβάνονται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας.

Δεδομένου ότι το επιδιωκόμενο εργαστήριο θα πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, επρόκειτο να εφαρμοστούν μόνο τα τρία πρώτα στάδια της μεθοδολογίας της σχεδιαστικής σκέψης: η συναίσθηση, ο ορισμός και η παραγωγή ιδεών. Προσκλήθηκαν άτομα που είτε αποτελούν δυνητικούς χρήστες του υπό μελέτη χώρου είτε σχετίζονται στενά με την πόλη του Πειραιά και την πολιτιστική της δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, επελέγησαν να συμμετάσχουν δύο εικαστικοί, δύο επιμελήτριες εκθέσεων (εκ των οποίων η μια εργάζεται σε γκαλερί του Πειραιά), ένας πολιτιστικός διαχειριστής, τρία άτομα με εξειδικευμένη γνώση στην ιστορία και την αρχιτεκτονική της πόλης, μια κάτοικος της περιοχής και μια ακαδημαϊκός με ερευνητικό έργο στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης και της σχέσης της με τον αστικό πληθυσμό. Ωστόσο, από τους δέκα προσκεκλημένους, μόλις δύο κατάφεραν να παρευρεθούν την ημέρα διεξαγωγής του εργαστηρίου. Αν και η συνάντηση πραγματοποιήθηκε, τα αποτελέσματά της δεν μπορούσαν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά ή επιστημονικώς επαρκή, λόγω του περιορισμένου αριθμού συμμετεχόντων.

Κατ' επέκταση, κρίθηκαν αναγκαίοι ο ανασχεδιασμός της ερευνητικής διαδικασίας και ο αναπροσδιορισμός της μεθοδολογίας. Η νέα προσέγγιση περιλάμβανε δύο σκέλη: Πρώτον, τη διανομή ερωτηματολογίου σε εικαστικούς και επιμελητές εκθέσεων, δηλαδή σε

πιθανούς χρήστες ενός χώρου παραγωγής τέχνης. Δεύτερον, τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με άτομα που εργάζονται ή έχουν εργαστεί σε ανάλογους χώρους.

Το ερωτηματολόγιο επικεντρώθηκε στην καταγραφή των αναγκών των πιθανών χρηστών, στη διερεύνηση της πρόθεσης χρήσης ενός τέτοιου χώρου, καθώς και στη διάθεση μετακίνησης εικαστικών και επιμελητών προς την περιοχή του Πειραιά. Στο επόμενο υποκεφάλαιο ακολουθεί εκτεταμένη ανάλυση τόσο του ίδιου του ερωτηματολογίου όσο και των απαντήσεων που λήφθηκαν. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε ανώνυμα μέσω Google form και συνολικά συμμετείχαν 19 άτομα.

Στο δεύτερο σκέλος της έρευνας κρίθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθούν συνεντεύξεις με ανθρώπους που είτε διευθύνουν αυτή την περίοδο κάποιον αντίστοιχο συνεργατικό χώρο, είτε έχουν επιχειρήσει να δημιουργήσουν έναν. Στόχος των συνεντεύξεων ήταν αρχικά να εντοπιστούν και να καταγραφούν αντίστοιχοι χώροι και στη συνέχεια μέσω ερωτήσεων ανοιχτού τύπου να αναδειχθούν τα κοινά προβλήματα τέτοιων προθέσεων αλλά και οι βέλτιστες στρατηγικές τόσο σε επίπεδο διαχείρισης όσο και σε επίπεδο επικοινωνίας και βιωσιμότητας του χώρου. Θεωρήθηκε χρήσιμο για τη συγκεκριμένη εργασία να καταγραφεί η εμπειρική γνώση ανθρώπων που δουλεύουν σε αντίστοιχους χώρους καθώς η δημιουργία ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής έργων τέχνης άπτεται πολλαπλών θεμάτων όπως η συνεργασία (εσωτερική επικοινωνία και καλές πρακτικές), η διαχείριση χώρου και χρόνου, η επικοινωνιακή στρατηγική, η οικονομική βιωσιμότητα, η κυκλική οικονομία αλλά και η συμβίωση με τη γειτονιά. Συνολικά, προσεγγίστηκαν 14 χώροι ή φορείς, εκ των οποίων ανταποκρίθηκαν θετικά οι έξι. Το αντίστοιχο υποκεφάλαιο περιλαμβάνει ανάλυση των προφίλ των συνεντευξιζόμενων, οδηγό της συνέντευξης αλλά και βαθύτερη ανάλυση των συνεντεύξεων με βάση τις θεματικές που έχουν οριστεί από τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα. Για την καλύτερη κατανόηση του προφορικού λόγου των συνεντευξιζόμενων και χάριν συντομίας έγινε, σε ορισμένα σημεία, ελαφριά επιμέλεια του προφορικού τους λόγου. Οι συνεντεύξεις παρατίθενται αυτούσιες και στο σύνολό τους, μαζί με τον οδηγό συνέντευξης, στο παράρτημα της εργασίας.

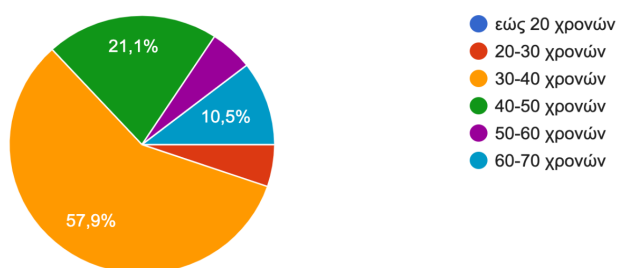
4.1. Ερωτηματολόγιο

4.1.1. Ανάλυση του ερωτηματολογίου

Όπως προαναφέρθηκε, το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε ως εναλλακτική λύση έναντι του εργαστηρίου σχεδιαστικής σκέψης που είχε αρχικά προγραμματιστεί. Ο σχεδιασμός του βασίστηκε στα θέματα που επρόκειτο να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης κατά τη διάρκεια του εν λόγω εργαστηρίου. Κύριος στόχος του ερωτηματολογίου ήταν η διερεύνηση των αναγκών των επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης, με σκοπό να μελετηθεί κατά πόσον ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής έργων τέχνης θα μπορούσε να συμβάλει στη βελτίωση των συνθηκών, του τρόπου και της ποιότητας εργασίας τους. Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, ως επαγγελματίες στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης θεωρούνται αφενός οι εικαστικοί δημιουργοί, αφετέρου οι επιμελητές εκθέσεων. Οι τελευταίοι επιτελούν, μεταξύ άλλων, τον ρόλο του καθορισμού του θεματικού πλαισίου μιας έκθεσης, της επιλογής των καλλιτεχνών και των έργων τους που θα συμμετάσχουν, ενώ παράλληλα δύνανται να παράγουν πρωτότυπο υλικό μέσω της ερευνητικής τους δραστηριότητας και των συνδέσεων που αναπτύσσουν ή επινοούν μεταξύ έργων τέχνης και εννοιών.

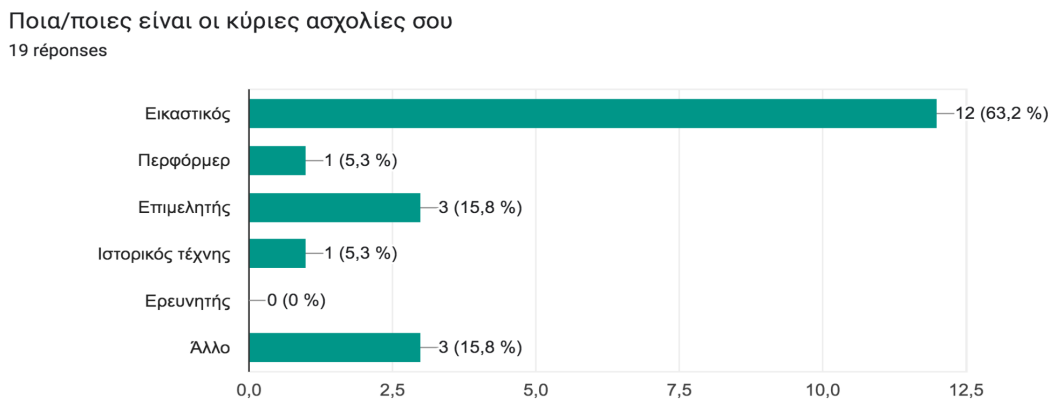
Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν συνολικά 19 άτομα, στην πλειονότητά τους γυναίκες, γεγονός αναμενόμενο σε αντίστοιχες έρευνες, οι οποίες έχουν αναδείξει το γεγονός ότι οι γυναίκες υπερτερούν αριθμητικά στον συγκεκριμένο κλάδο (βλ. σχετικά Αυδίκος κ.ά., 2016, σ. 40-41). Λίγοι περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες ήταν μεταξύ 30-40 ετών αλλά δεν έλειψαν απαντήσεις και από νεότερους (συγκεκριμένα ένας/μία μεταξύ 20-30 ετών) και από μεγαλύτερους (τέσσερα άτομα ηλικίας 40-50 ετών, ένα άτομο ηλικίας 50-60 ετών και δύο άτομα ηλικίας 60-70 ετών).

Ηλικία
19 réponses

Γράφημα 4.1. Κατανομή των ηλικιακών ομάδων που συμμετείχαν στο ερωτηματολόγιο

Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι συμμετέχοντες ήταν εικαστικοί (12 άτομα), ενώ η αμέσως μεγαλύτερη μερίδα ήταν επιμελητές (3 άτομα). Τρία ακόμη άτομα δήλωσαν «άλλο», δηλαδή άλλη ιδιότητα, χωρίς όμως αυτή να προσδιορίζεται. Τέλος, συμμετείχε ένας/μία περφόρμερ και ένας/μία ιστορικός τέχνης. Καθώς το ερωτηματολόγιο δημοσιεύθηκε διαδικτυακά και δεν μπορούσε να περιοριστεί σε ανθρώπους που κατοικούν και δουλεύουν στην πρωτεύουσα, η ερώτηση για το αν κατοικούν στην Αθήνα τέθηκε ως δικλείδα ασφαλείας. Παρ' όλα αυτά, λαμβάνοντας υπόψη την κινητικότητα που υπάρχει στον κλάδο της Σύγχρονης Τέχνης και τη μεγάλη πιθανότητα κάποιος να χρειαστεί να δημιουργήσει ένα έργο στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας με σκοπό την έκθεσή του, θεωρήθηκε χρήσιμο να ληφθούν υπόψη και οι απαντήσεις όσων δεν διαμένουν μόνιμα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας.

Γράφημα 4.2. Κατανομή των επαγγελματικών ασχολιών των συμμετεχόντων στην έρευνα

Αρχικά, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να γράψουν πέντε λέξεις που να σχετίζονται με τους συνεργατικούς χώρους, τις υλικές τους ανάγκες ως εργαζόμενοι στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης, τον Πειραιά, τη Σύγχρονη Τέχνη, τους κοινόχρηστους χώρους αλλά και το τι λείπει από την Αθήνα που θα μπορούσε να βελτιώσει την επαγγελματική τους ζωή. Στη συνέχεια, ερωτήθηκαν σχετικά με το ποιες λύσεις θεωρούν ότι υπάρχουν ώστε να έχουν πρόσβαση σε εργαλεία και τεχνικές που απαιτούνται για την ολοκλήρωση των έργων τους, καθώς και πώς αντιμετωπίζουν ζητήματα μεταφοράς ή αποθήκευσης των έργων τους. Τέλος, υπήρξε σειρά ερωτήσεων πιο στοχευμένων για να εντοπιστούν και να δηλωθούν όσο το δυνατόν καθαρότερα οι ανάγκες τους, επομένως και ο ρόλος που θα μπορούσε να διαδραματίσει ένας τέτοιος χώρος τόσο σε εκπαιδευτικό επίπεδο όσο και επίπεδο διεύρυνσης του δικτύου τους. Σημαντικό ήταν επίσης να καταγραφεί η πρόθεση χρήσης

ενός τέτοιου χώρου από τους συμμετέχοντες, καθώς αυτοί είναι πιθανοί μελλοντικοί ένοικοι και συνεργάτες.

4.1.2. Ανάλυση των απαντήσεων

Συνεργατικοί χώροι. Στις απαντήσεις που αφορούν τους συνεργατικούς χώρους κυριαρχούν οι έννοιες της *συνεργασίας*, του *μοιράσματος* και της *ομαδικότητας*. Οι υπόλοιπες λέξεις που αναφέρθηκαν μπορούν να οργανωθούν σε τρεις ευρύτερες θεματικές κατηγορίες: (1) χώρος, (2) οικονομικά ζητήματα και (3) αξίες. Καθώς οι αναφορές στις αξίες υπερτερούν αριθμητικά, προκύπτει το συμπέρασμα ότι το βασικό συστατικό ενός επιτυχημένου συνεργατικού χώρου είναι η ύπαρξη κοινών αξιών μεταξύ των χρηστών του.

Στο πλαίσιο του ερωτηματολογίου αναδείχθηκαν αξίες όπως: *συνεργασία, μοίρασμα, ομάδα, δημιουργικότητα, αλληλεγγύη, αλληλοϋποστήριξη, ανταλλαγή, επικοινωνία, συμβίωση, συμμετοχή, αμοιβαιότητα, άνθρωποι, αυτονομία, αυτοοργάνωση, βοήθεια, διαμοιρασμός, διαφάνεια, διαφορές, ελευθερία, εμπειρία, εμπιστοσύνη, ενέργεια, ενθάρρυνση, έρευνα, ενσυναίσθηση, εξέλιξη, εξωστρέφεια, ευθύνη, ηρεμία, ισοτιμία, κοινά, κύκλος, μάθηση, οργάνωση, όρια, παραγωγή, σεβασμός, συλλογικότητα, συνέλευση, συνύπαρξη, φροντίδα, χαρά, χρόνος, bottom-up.*

Η ποικιλία και η συχνότητα αναφορών στην κατηγορία των αξιών υποδηλώνει μια έντονη ανάγκη για δράσεις συλλογικού χαρακτήρα, μια ανάγκη ιδιαίτερα ουσιαστική και ενδιαφέρουσα, ιδίως στο πλαίσιο μιας εποχής που χαρακτηρίζεται από ενίσχυση του ατομικισμού. Είναι προφανές ότι οι συνθήκες και οι όροι εργασίας των καλλιτεχνών περιορίζουν τη δυνατότητα ουσιαστικής επαφής, ανταλλαγής ιδεών, αλλά και πνευματικής και ψυχικής τροφοδότησης, γεγονός που όχι μόνο δεν περνά απαρατήρητο αλλά αναδεικνύεται emphaticά από τους ίδιους τους συμμετέχοντες.

Πέρα από τις πρακτικές δυσκολίες που σχετίζονται με τη στέγαση ή την οικονομική στήριξη, αναγνωρίζεται η ανάγκη για βελτίωση των συνθηκών εργασίας στον καλλιτεχνικό τομέα. Το ζητούμενο δεν είναι απλώς λειτουργικοί χώροι αλλά περιβάλλοντα που να ενσωματώνουν και να ενθαρρύνουν θεμελιώδεις αξίες, όπως η υποστηρικτικότητα, ο σεβασμός, η διαφάνεια, η αμοιβαιότητα, η ελευθερία της έκφρασης, η εμπιστοσύνη και η ενεργή ανταλλαγή γνώσης και εμπειρίας. Οι καλλιτέχνες φαίνεται να αναγνωρίζουν ότι, ακόμη και αν η καλλιτεχνική δημιουργία βασίζεται στην προσωπική έμπνευση και απαιτεί ατομική προσπάθεια, η προσωπική τους εξέλιξη ενισχύεται ουσιαστικά μέσα σε ένα

συλλογικά ενδυναμωτικό περιβάλλον, το οποίο λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής των δημιουργικών δυνατοτήτων τους.

Οι λέξεις που εντάσσονται στη θεματική κατηγορία του χώρου φανερώνουν τη γενικότερη αντίληψη των συμμετεχόντων ως προς το τι συνιστά έναν συνεργατικό χώρο. Οι αναφορές καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα: από εργαστήρια έως καταλήψεις και από καφεενία έως εκθεσιακούς χώρους ή χώρους προβολών. Το εύρος αυτό υποδηλώνει ότι η έννοια του συνεργατικού χώρου γίνεται αντιληπτή με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τις εμπειρίες, τις ανάγκες και τις προσδοκίες του καθενός. Υπό αυτό το πρίσμα, καθίσταται αναγκαίο ένας τέτοιος χώρος να αυτοπροσδιορίζεται με σαφήνεια, δηλαδή να δηλώνει ξεκάθαρα τον σκοπό ύπαρξής του και το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Μια τέτοια κίνηση θα συνέβαλε στην αποσαφήνιση της ταυτότητάς του και στην αποτροπή παρερμηνειών ως προς τη λειτουργία και τους στόχους του.

Τέλος, οι λέξεις *οικονομία*, *επιβίωση* και *απλήρωτη εργασία* φωτίζουν την οικονομική διάσταση που συνοδεύει την ύπαρξη και λειτουργία συνεργατικών χώρων. Αναδεικνύεται μια εικόνα που σχετίζεται με την κυκλική οικονομία, την ανακύκλωση και τον διαμοιρασμό εργαλείων, τεχνικών, γνώσεων και πληροφοριών. Ταυτόχρονα, επισημαίνεται το διαρκές πρόβλημα της οικονομικής επισφάλειας που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες που επιδιώκουν να επιβιώσουν μέσω της τέχνης τους. Παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες, πολλοί από αυτούς επιμένουν να υπηρετούν την Τέχνη, επινοώντας εναλλακτικές λύσεις και παρακάμπτοντας τα αδιέξοδα που θέτει το υπάρχον σύστημα, συχνά με πρωτοβουλίες σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει την ανάγκη για υποστήριξη και ορατότητα τέτοιων εγχειρημάτων, αλλά και για αναγνώριση των συνθηκών υπό τις οποίες παράγεται η σύγχρονη καλλιτεχνική εργασία.

Κοινόχρηστος χώρος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζεται η διαπίστωση ότι η λέξη που κυριαρχεί τόσο στην ερώτηση για τους συνεργατικούς χώρους όσο και σε αυτή για τον κοινόχρηστο χώρο είναι το *μοίρασμα*, ενώ παράλληλα στην ερώτηση που αφορά τους συνεργατικούς χώρους επικρατεί η λέξη *συνεργασία* και στην ερώτηση για τον κοινόχρηστο χώρο η λέξη *σεβασμός* (χωρίς, όμως, να απουσιάζει η έννοια της συνεργασίας). Το γεγονός αυτό υποδηλώνει τόσο την ανάγκη όσο και την αναγνώριση ότι ένας κοινός χώρος προσφέρει, πρωτίστως, την ευκαιρία για μοίρασμα σε πολλαπλά επίπεδα: μοίρασμα ευθυνών, χαράς, δημιουργίας, γνώσης, ελευθερίας και φροντίδας.

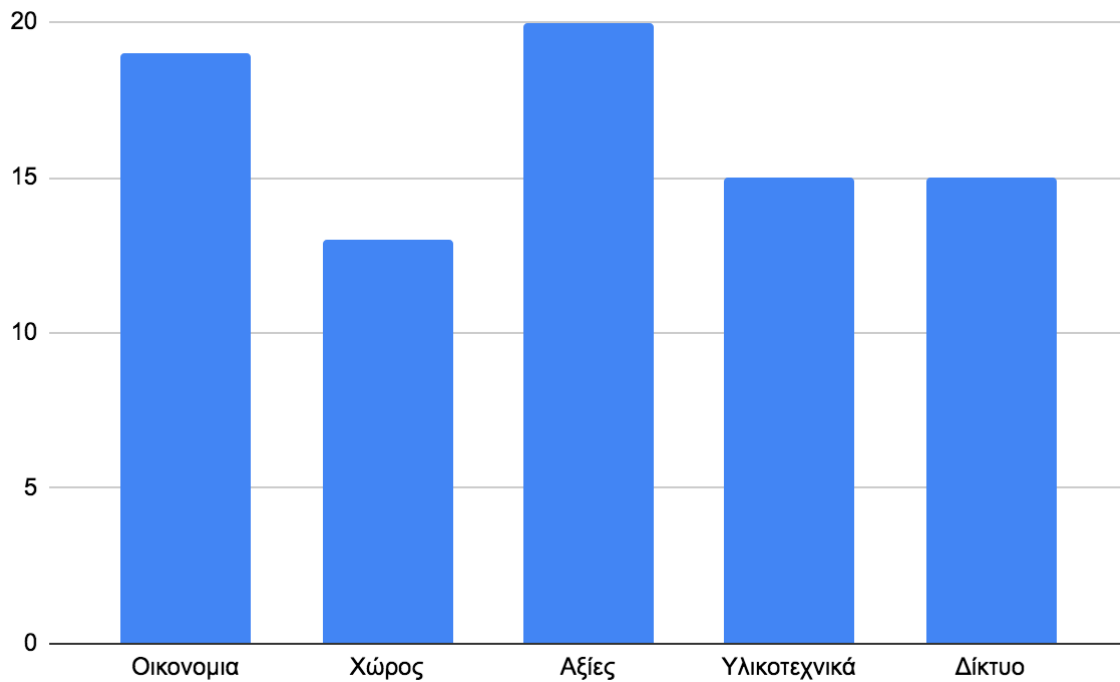
Οι δυσκολίες που ενδέχεται να προκύψουν σχετίζονται κυρίως με ζητήματα καθαριότητας (*βρώμικος, απεριποίητος, στενός, τουαλέτες*) και ηρεμίας (*μπες-βγες, φασαρία, ομιλίες, ιδιωτικός χώρος, ανευθυνότητα*). Παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι τέτοιου είδους δυσκολίες μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσω της συνεννόησης (*όρια, υποχρεώσεις, υποχωρήσεις, υπομονή, κατανόηση, πρόγραμμα*). Τα οφέλη περιλαμβάνουν την επαφή με άλλους ανθρώπους (*γνωριμία, επικοινωνία, γειτονιά, παιδιά, φυσική επαφή*) και τη διαμόρφωση ευχάριστων συνθηκών (*καναπές, φυτά, χωρητικότητα, φίλοι, αλληλεγγύη, αλληλοεξάρτηση κ.ά.*). Συνεπώς, αναδεικνύεται η σημασία των κοινόχρηστων χώρων ως πεδίων κοινωνικής και δημιουργικής αλληλεπίδρασης, τα οποία, παρά τις προκλήσεις, μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά μέσα από συλλογικές διαδικασίες και κοινές αξίες.

Ανάγκες των εργαζομένων στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης. Παρά τη διαφορά περιεχομένου από την προηγούμενη ερώτηση, και σε αυτήν την περίπτωση οι απαντήσεις μπορούν να ταξινομηθούν στις ίδιες τρεις κατηγορίες: (1) οικονομικά ζητήματα, (2) χώροι και υλικά, (3) αξίες, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 4.1. Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι πολλές από τις λέξεις σχετίζονται με περισσότερες από μία κατηγορίες, γεγονός που αποτυπώνει την πολυδιάστατη φύση των εννοιών που αναφέρουν οι συμμετέχοντες. Η διαφορά στην προσθήκη δύο νέων κατηγοριών: Η πρώτη αφορά υλικοτεχνικά θέματα, τα οποία όμως εκπροσωπούνται με πολύ μικρό αριθμό λέξεων, στοιχείο που προκαλεί εντύπωση, δεδομένου ότι η υλικοτεχνική υποδομή αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την υλοποίηση καλλιτεχνικών πρακτικών. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει λέξεις που σχετίζονται με το λεγόμενο *δίκτυο*, υποδηλώνοντας τη σημασία της διασύνδεσης και της ανταλλαγής σε ευρύτερο επίπεδο. Υπάρχουν, τέλος, και ορισμένες λέξεις που δεν εντάσσονται σε καμία από τις πέντε κατηγορίες και, κατά συνέπεια, δεν περιλαμβάνονται στον Πίνακα 4.1. Τέτοιες είναι, για παράδειγμα, οι λέξεις: *ακατανόητο, άκρα, δημιουργία, έκφραση, εντυπωσιασμός*. Για τις συγκεκριμένες θα ήταν χρήσιμο να υπήρχαν περαιτέρω επεξηγήσεις από τους συμμετέχοντες, καθώς πιθανώς να αφορούν το τελικό αποτέλεσμα ή την επίδραση που επιδιώκεται μέσω του έργου.

Πίνακας 4.1. Κατηγοριοποίηση των απαντήσεων στην ερώτηση για τις ανάγκες των εργαζομένων στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης

Οικονομία	Χώρος	Αξίες	Υλικοτεχνικά	Δίκτυο
λεφτά/χρήματα (7)	χώρος (4)	χρόνος (6)	χρόνος (6)	διασυνδέσεις (4)
αμοιβή (5)	εργαστήριο (3)	ασφάλεια (3)	έμπνευση (3)	ευκαιρίες (3)
ασφάλεια (3)	δημόσιος χώρος	σεβασμός (3)	εργαλεία	αναγνώριση
έξοδα	εκθεσιακός χώρος	ισότητα	μηχανήματα	δυνατότητες
έσοδα	παραγωγή	αξιοκρατία	παραγωγή	επικοινωνία
βιωσιμότητα	παροχές	διαφάνεια	ταξίδια	καθοδήγηση
χρηματοδότηση	υποδομή	ενσυναίσθηση	τεχνική	προσέγγιση
	χώρος γραφείου	ευελιξία	υλικά	προώθηση
		παρρησία		προβολή
		σταθερότητα		σεμινάρια
		συνεργασία		

Εντυπωσιακή είναι η διαπίστωση ότι η κατηγορία με τις περισσότερες λέξεις εξακολουθεί να είναι εκείνη που σχετίζεται με τις αξίες, ενώ ακολουθούν λέξεις που αφορούν οικονομικά ζητήματα. Στη συνέχεια, ισοβαθμούν οι λέξεις που σχετίζονται με τα υλικοτεχνικά ζητήματα και το δίκτυο, ενώ η κατηγορία με τις λιγότερες αναφορές αφορά θέματα χώρου, όπως καταγράφεται και στο Γράφημα 4.3. Η συγκεκριμένη κατανομή των εννοιών εγείρει το ερώτημα κατά πόσο οι εργαζόμενοι στον τομέα της Σύγχρονης Τέχνης φαίνεται να αντιμετωπίζουν εντονότερες προκλήσεις σε επίπεδο αξιών και οικονομικών δυσκολιών, σε σύγκριση με τα ζητήματα που αφορούν τον ίδιο τον φυσικό χώρο εργασίας.

Γράφημα 4.3. Κατανομή των απαντήσεων στην ερώτηση για τις ανάγκες των εργαζομένων στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης

Υλικά. Σε αυτήν την ερώτηση οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναφέρουν πέντε λέξεις σχετικές με υλικά που, σύμφωνα με τους ίδιους, χρησιμοποιούν ή συνδέονται με το έργο τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αυξημένη συχνότητα της λέξης *μέταλλο*. Θα άξιζε να διερευνηθούν περαιτέρω οι λόγοι αυτής της επιλογής: Σχετίζεται άραγε με τη χρήση του ως βασικού υλικού σε έργα τέχνης ή ως δομικού στοιχείου παρουσίασης (π.χ., ως βάση ή ως πλαίσιο); Μήπως η επιλογή του συνδέεται με τη δυσκολία κατεργασίας και την ανάγκη για ειδικά εργαλεία και κατάλληλο εργαστηριακό χώρο; Πιθανόν πρόκειται για συνδυασμό αυτών των παραγόντων. Εξίσου αξιοσημείωτη είναι η παρουσία της λέξης *ανακύκλωση*, η οποία εγείρει το ερώτημα αν συνδέεται κυρίως με την οικολογική συνείδηση των καλλιτεχνών ή με την οικονομία που προσφέρει η επανάχρηση υλικών. Και σε αυτή την περίπτωση φαίνεται ιδιαίτερα πιθανό ότι πρόκειται για μια σύνθεση των δύο: Η περιβαλλοντική ευαισθησία, σε συνδυασμό με τις οικονομικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν πολλοί δημιουργοί, καθιστούν την ανακύκλωση πρακτική και ιδεολογική επιλογή. Εξάλλου, η προσωπική σύνδεση με συγκεκριμένα αντικείμενα ή η συναισθηματική αξία που τους αποδίδεται μπορεί να αποτελέσει πηγή έμπνευσης, ενισχύοντας τη δημιουργική διαδικασία και προσδίδοντας ιδιαίτερο νόημα στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα.

Πειραιάς. Όπως είναι φυσικό, ο Πειραιάς έχει καταγραφεί στη συλλογική συνείδηση πρωτίστως ως «το λιμάνι», με όλες τις συνδηλώσεις που αυτό φέρει: ταξίδια, πλοία, μεταφορές, βιομηχανία, κινητικότητα. Μόνο τρεις από τους δεκαεννέα συμμετέχοντες αναφέρουν τον Πειραιά ως τόπο στον οποίο μπορούν να δουν έργα τέχνης σε γκαλερί, ενώ τουλάχιστον δύο κάνουν αναφορά στο Δημοτικό Θέατρο. Εάν η πόλη του Πειραιά φιλοδοξεί να εξελιχθεί σε μια δημιουργική πόλη, είναι σαφές ότι απαιτείται ενίσχυση της επικοινωνιακής της στρατηγικής, με σκοπό την ανάδειξη και προβολή των πολιτιστικών δράσεων που πραγματοποιούνται εντός των ορίων της. Παράλληλα, η πόλη οφείλει να αξιοποιήσει την ιστορική της κληρονομιά, καθώς και υφιστάμενες υποδομές (π.χ., αποβάθρες, αποθήκες, εργοστάσια και βιοτεχνίες) οι οποίες δεν έχουν ακόμα εντυπωθεί στη συλλογική φαντασία των κατοίκων της Αττικής ως χώροι με καλλιτεχνικό και πολιτιστικό δυναμικό.

Εξίσου σημαντική είναι η συμβολική διάσταση του Πειραιά, όπως αυτή αναδεικνύεται μέσα από λέξεις που προέκυψαν στις απαντήσεις, όπως *θάλασσα, πλοία, ταξίδια, μυρωδιά*. Οι λέξεις αυτές παραπέμπουν σε αφετηρίες έμπνευσης και υποδηλώνουν τον ρόλο της πόλης ως φορέα αφηγήσεων και συναισθηματικών φορτίσεων. Το γεγονός ότι ο Πειραιάς είναι καταχωρημένος στη συνείδηση όλων ως «το λιμάνι» μπορεί να αποτελέσει πολιτιστικό πλεονέκτημα, εφόσον αξιοποιηθεί προκειμένου να ανοίξει νέες δημιουργικές προοπτικές και να προβάλλει πολλαπλές ταυτότητες: του αστικού Πειραιά, της εργατούπολης, του τόπου συνάντησης, αφίξεων και αναχωρήσεων, της μετανάστευσης και της μετάβασης.

Σύγχρονη Τέχνη. Η πρωτοκαθεδρία της λέξης *μουσεία* μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενη, καθώς παραπέμπει στους κατεξοχήν θεσμοθετημένους και αναγνωρισμένους χώρους προβολής της Τέχνης κάθε εποχής και κάθε είδους, και επομένως ενεργοποιεί ισχυρούς συνειρμούς στους καλλιτέχνες. Αντιθέτως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συχνή εμφάνιση της λέξης *έρευνα*, γεγονός που υποδηλώνει την αναγνώριση της, συνήθως αθέατης αλλά κρίσιμης, ερευνητικής διάστασης που ενυπάρχει τόσο στη δημιουργία ενός έργου όσο και στην επιμέλεια μιας έκθεσης. Η αναφορά στη *έρευνα* γίνεται τόσο από συμμετέχοντες που δήλωσαν επιμελητές όσο και από εκείνους που δήλωσαν εικαστικοί, στοιχείο το οποίο καταδεικνύει ότι και οι δύο αυτοί επαγγελματικοί ρόλοι περιλαμβάνουν ερευνητικές διαδικασίες, είτε βιβλιογραφικές και

ιστορικές, είτε σχετικές με τα υλικά και τις τεχνικές. Παρά το γεγονός ότι αυτού του είδους οι εργασίες σπανίως γίνονται αντιληπτές από το ευρύ κοινό, φαίνεται ότι τόσο οι επιμελητές όσο και οι εικαστικοί προσβλέπουν στην αναγνώριση και υποστήριξή τους, ενδεχομένως και μέσα από την ενσωμάτωσή τους στις διαδικασίες παραγωγής, προβολής και θεσμικής κατοχύρωσης του καλλιτεχνικού έργου.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι οι απαντήσεις περιλαμβάνουν αναφορές όχι μόνο σε χώρους αλλά και σε εκδηλώσεις, υποδηλώνοντας ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για την παρουσίαση και προβολή του καλλιτεχνικού έργου σε ένα πολυδιάστατο πολιτιστικό πλαίσιο. Επιπλέον, γίνεται φανερό η επιθυμία να προσφέρεται μια πολυπαραγοντική εμπειρία στους χώρους τέχνης (π.χ., μέσω της δυνατότητας εστίασης), η οποία να απευθύνεται τόσο στους επαγγελματίες του πεδίου όσο και στο ευρύτερο κοινό.

Τι λείπει από την Αθήνα που θα μπορούσε να βελτιώσει την επαγγελματική ζωή σου; Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να διατυπώσουν την προσωπική τους άποψη σχετικά με τα στοιχεία που, κατά τη γνώμη τους, θα συνέβαλαν ουσιαστικά στη βελτίωση της επαγγελματικής τους ζωής από κάθε άποψη αλλά προς το παρόν απουσιάζουν από την Αθήνα. Στις απαντήσεις κυριαρχούν τέσσερις θεματικές: *χρόνος, χώρος, ευκαιρίες και οικονομική στήριξη*, με τις τρεις τελευταίες να εκφράζονται ποικιλότροπα. Οι απαντήσεις που σχετίζονται με τον *χώρο* περιλαμβάνουν τις εξής λέξεις ή φράσεις: *χώρος για τη φωνή όλων, hub, χώροι εργασίας με αξιοπρεπείς συνθήκες, χώροι εξοπλισμένοι, χώροι με προδιαγραφές για μηχανήματα, χώροι που να φέρουν μαζί άλλους επαγγελματίες του κλάδου, χώροι συναντήσεων, χώροι ουδέτεροι χωρίς εμπορική χρήση και, τέλος, τράπεζα οπτικοακουστικού εξοπλισμού, άλλου εξοπλισμού, αναλωσίμων υλικών και άλλων πόρων.*

Ως προς τις *ευκαιρίες*, αυτές προσδιορίζονται με όρους όπως: *open calls, διαμοιρασμός γνώσης και εμπειριών σχετικά με τα σωστά βήματα στην καριέρα μου, θέσεις εργασίας, ευκαιρίες, εξειδικευμένα σεμινάρια σε τεχνικές, καλλιτεχνικό δίκτυο χωρίς «γνωριμίες» και ποιότητα διαπροσωπικών σχέσεων.* Οι δύο τελευταίες αναφορές, παρότι σχετίζονται άμεσα με το *δίκτυο*, εντάσσονται λειτουργικά στην κατηγορία των ευκαιριών, καθώς η πρόσβαση σε ένα υγιές επαγγελματικό δίκτυο θεωρείται κρίσιμη προϋπόθεση για την αξιοποίηση ευκαιριών εξέλιξης.

Η *οικονομική στήριξη* αναδεικνύεται ως θεμελιώδης ανάγκη. Αναφέρεται σχεδόν από όλους τους συμμετέχοντες με διάφορους τρόπους: *χρήματα, χρηματοδοτήσεις (3*

φορές και μάλιστα μία φορά αναφέρεται πιο συγκεκριμένα σε *χρηματοδοτήσεις που δεν απαιτούν ως τελικό αποτέλεσμα μια έκθεση αλλά στηρίζουν την έρευνα, την παραγωγή και την επιμόρφωση*), *φθηνά ενοίκια, οικονομική στήριξη από δημόσιους φορείς (2 φορές) και μεγάλες ιδιωτικές πρωτοβουλίες, συλλέκτες.*

Τέλος, ορισμένες ακόμη απαντήσεις, που δεν εντάσσονται ρητά στις παραπάνω κατηγορίες, είναι οι εξής: *καλύτερο βιοτικό επίπεδο, καλύτερη μετακίνηση, πεζοδρόμια, πράσινο, γαλήνη, σεβασμός, πολιτισμός και συνεργατικές πρακτικές στην παραγωγή.* Αξιοσημείωτο είναι ότι η λέξη *σεβασμός* εμφανίζεται σχεδόν σε όλες τις ενότητες του ερωτηματολογίου, γεγονός που υποδηλώνει μια βαθύτερη ανάγκη για αναγνώριση και εκτίμηση του επαγγελματικού ρόλου των καλλιτεχνών και των εργαζομένων στον πολιτιστικό τομέα.

Συμπερασματικά, από τις απαντήσεις προκύπτει ότι ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής έργων τέχνης θα μπορούσε να καλύψει μεγάλο μέρος των υφιστάμενων αναγκών. Ωστόσο, η αποτελεσματική λειτουργία ενός τέτοιου χώρου προϋποθέτει την ύπαρξη αντίστοιχων πολιτιστικών πολιτικών, οι οποίες θα διασφαλίζουν το χαμηλό κόστος χρήσης, τη δυνατότητα ενοικίασης εξοπλισμένων εργαστηρίων και εργαλείων, καθώς και την κάλυψη των εξόδων έρευνας, παραγωγής και μεταφοράς έργων τέχνης. Η παροχή χρηματοδοτήσεων που ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες της καλλιτεχνικής δημιουργίας και αποζημιώνουν δίκαια όλους τους εμπλεκόμενους θα συνέβαλε ουσιαστικά και στη δημιουργία περισσότερων ευκαιριών, όπως εκφράζεται επανειλημμένα από τους συμμετέχοντες.

Οι επόμενες τέσσερις ερωτήσεις αφορούν κρίσιμα πρακτικά ζητήματα που καλούνται να επιλύσουν οι δημιουργοί στο πλαίσιο της καλλιτεχνικής τους δραστηριότητας, όπως η χρήση εργαλείων και τεχνικών, η μεταφορά και η αποθήκευση των έργων. Συνοπτικά, τα βασικά σημεία που προκύπτουν είναι τα εξής:

- Όλοι οι συμμετέχοντες αξιοποιούν τέσσερις βασικούς πόρους για την υλοποίηση των έργων τους: (1) υλικά και εργαλεία, (2) τεχνικές γνώσεις (είτε οι ίδιοι κατέχουν τις απαιτούμενες δεξιότητες είτε απευθύνονται σε τεχνίτες, οι οποίοι μπορεί να αμείβονται ή να συνεισφέρουν εθελοντικά λόγω προσωπικής σχέσης), (3) πηγές έμπνευσης και ερευνητικό υλικό, (4) οικονομικοί πόροι.

- Η ύπαρξη ενός συνεργατικού χώρου που θα παρείχε πρόσβαση σε υλικά και εργαλεία αναδεικνύεται ως σημαντική ανάγκη για τη διευκόλυνση της παραγωγικής διαδικασίας.
- Η μεταφορά των έργων σε εκθεσιακούς χώρους αναφέρεται ως σημαντική δυσκολία. Ένας συνεργατικός χώρος που θα περιλάμβανε τόσο εκθεσιακές υποδομές όσο και εργαστήρια θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση του προβλήματος αυτού.
- Ένας συνεργατικός χώρος που θα προσέφερε λύσεις σε πρακτικά ζητήματα της καλλιτεχνικής παραγωγής θεωρείται από τους περισσότερους συμμετέχοντες ως ιδιαίτερα επιθυμητός και αναγκαίος.

Τι κάνεις για να έχεις πρόσβαση σε εργαλεία και τεχνικές που χρειάζονται για να ολοκληρώσεις ένα έργο;

Κάθε έργο για να δημιουργηθεί απαιτεί τουλάχιστον ένα εργαλείο: από σφυρί μέχρι κοπτικό λέιζερ, από έναν καθαρό πάγκο για κεραμική μέχρι έναν φούρνο ψησίματος, από μια απλή βελόνα ως μια ραπτομηχανή ή έναν αργαλειό κ.λπ., ενώ χωρίς τεχνικές γνώσεις δεν μπορεί κάποιος να παράγει το έργο που έχει οραματιστεί και επιθυμεί να δημιουργήσει. Στη σχετική ερώτηση οι απαντήσεις ποικίλλουν:

- «Πηγαίνω από εργαστήριο σε εργαστήριο και ψάχνω καινούργια υλικά και τεχνίτες».
- «Κάνω μισθωτή εργασία για να έχω πόρους, ψάχνω υποτροφίες και χορηγίες».
- «ChatGPT, YouTube, ρωτάω, δουλεύω».
- «Τα αγοράζω».
- «Παράλληλη εργασία, ξενύχτι, εκμηδένιση προσωπικού χρόνου, μόνιμο άγχος».
- «Διευρύνω τις βιβλιογραφικές και άλλες πηγές ερεθισμάτων».
- «Απευθύνομαι σε ειδικούς που συνήθως δεν έχουν σχέση με τη Σύγχρονη Τέχνη».
- «Επικοινωνία και συνεργασία με επαγγελματίες και ειδικούς, δανεισμός ή αγορά εργαλείων και υλικών, ενοικίαση εξοπλισμού».
- «Αναγκαστικά πηγαίνω σε εξωτερικούς συνεργάτες, ειδικούς στο εκάστοτε υλικό».
- «Αγορά, τα δίνω σε άλλους που έχουν τα κατάλληλα μέσα και τη γνώση, πάω σε φίλους που μπορεί να έχουν κάποια ή σε κάποιο εργαστήριο πιο εξειδικευμένο».
- «Ρωτάω κόσμο που μπορεί να ξέρει, κυρίως φίλους ή συνεργάτες, και ψάχνω στο YouTube (εν. για τεχνικές)».

- «Είτε αγοράζω είτε νοικιάζω είτε δανείζομαι από άλλους χώρους φίλων».
- «Εργάζομαι εκτός του χώρου της τέχνης, ώστε να μπορώ να αναθέτω σε τεχνίτες κάποια από τα πράγματα που δεν μπορώ να κάνω είτε μόνη μου είτε στον χώρο μου».

Έχεις σταθερούς συνεργάτες/παραγωγούς των έργων σου και των όσων χρειάζεσαι για να ολοκληρώσεις ένα έργο (όπως, π.χ., κάρτα, τελέρα, βάσεις κ.λπ.);

Στη συγκεκριμένη ερώτηση η πλειονότητα των συμμετεχόντων απάντησε «ναι» ή «μερικούς», ενώ τέσσερα άτομα απάντησαν αρνητικά. Προφανώς, λοιπόν, θα εξυπηρετούσε η ύπαρξη ενός χώρου ο οποίος θα εξασφάλιζε την πρόσβαση τόσο σε συνεργάτες/παραγωγούς όσο και σε όλα όσα απαιτούνται για την ολοκλήρωση ενός έργου.

Τι κάνεις με τις μεταφορές των έργων;

Το ζήτημα της μεταφοράς των έργων τέχνης από και προς τον χώρο έκθεσης ή από και προς τον χώρο παραγωγής ή αποθήκευσης του έργου αναδεικνύει μια ακόμη έλλειψη στον κλάδο. Οι περισσότεροι καλλιτέχνες για οικονομικούς ή/και για πρακτικούς λόγους φροντίζουν για τη μεταφορά μόνοι τους, με ιδιωτικά μέσα ή με τη βοήθεια φίλων τους. Ιδιαίτερα σημαντικό, επίσης, είναι ότι το γεγονός ότι, ενώ επτά άτομα δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν μεταφορικές εταιρίες, αρκετοί από αυτούς διευκρίνισαν ότι προτιμούν τη συγκεκριμένη λύση μόνο εάν προβλέπεται από τον προϋπολογισμό της έκθεσης.

Τι κάνεις με την αποθήκευση των έργων;

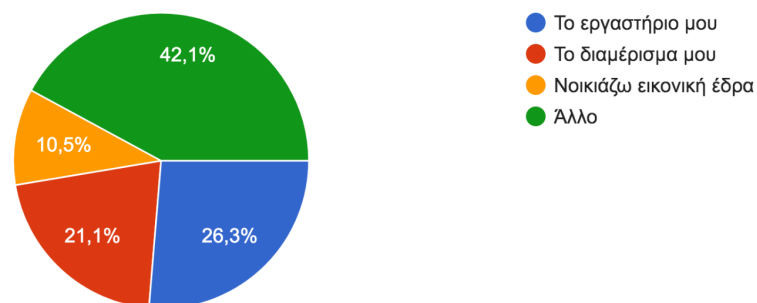
Με χιούμορ, ευτυχώς, απαντήθηκε η συγκεκριμένη ερώτηση, στην οποία, πέρα από το «ζορίζομαι» και «τον σταυρό μου» –φράσεις που, παρά το χαμόγελο που προκαλούν, αποδίδουν επιγραμματικά τη μεγάλη δυσκολία να αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά το πρόβλημα–, αποκαλύπτεται περίτρανα η έλλειψη συστηματικής φύλαξης, καθώς οι περισσότεροι χρησιμοποιούν είτε το εργαστήριο τους, στερούμενοι συχνά πολύτιμο δημιουργικό χώρο, είτε το σπίτι των ίδιων ή συγγενικών ή φιλικών προσώπων. Μια εναλλακτική προσέγγιση είναι, σύμφωνα με τις απαντήσεις τριών ατόμων, η δημιουργία έργων μικρών διαστάσεων ή περιορισμένου βάρους, προκειμένου να μπορούν να τα αποθηκεύσουν χωρίς πρόβλημα ή έστω ευκολότερα, καθώς δεν απαιτούν μεγάλο χώρο αποθήκευσης, ή ακόμη και εφήμερων, ώστε να εξαλειφθεί η ανάγκη αποθήκευσης. Δεν υπήρξε καμία αναφορά στις συνθήκες φύλαξης των έργων από τους συμμετέχοντες,

στοιχείο που επιτρέπει την εύλογη εικασία ότι πιθανότατα κάποια από αυτά τα έργα να είναι εκτεθειμένα σε υγρασία, σε ακραίες θερμοκρασίες ή ακόμα και σε φυσικές καταστροφές, καθώς οι χώροι που προσφέρονται δωρεάν ή ως προσιτές λύσεις συχνά είναι ακατάλληλοι, μικροί, με κακό εξαερισμό, ενώ πολλοί από τους «ορισμένους» ως φύλακές τους δεν είναι σε θέση να εκτιμήσουν τα έργα, ώστε να τα σεβαστούν αναλόγως.

Επαγγελματική έδρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρουν παρουσιάζουν οι απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με την επαγγελματική έδρα των συμμετεχόντων. Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι πολλοί εργαζόμενοι στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης δεν ασκούν την καλλιτεχνική δραστηριότητα ως κύριο επάγγελμα, αλλά εργάζονται παράλληλα σε άλλους κλάδους, κυρίως με έμμισθη σχέση, προκειμένου να χρηματοδοτούν την καλλιτεχνική τους παραγωγή. Ως αποτέλεσμα, η τέχνη συχνά αποτελεί δευτερεύουσα, λιγότερο κερδοφόρα ή μη σταθερή επαγγελματική δραστηριότητα (Bain, 2005· Lingo & Tepper, 2013· McRobbie, 2011· Menger, 1999· Throsby, 2010). Το φαινόμενο αυτό περιγράφεται από τους Taylor και Littleton (2012) ως «διπλή ζωή».

Αν εργάζεσαι ως ελεύθερος επαγγελματίας, τι χρησιμοποιείς ως έδρα;

19 réponses

Γράφημα 4.4. Ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων σχετικά με την επαγγελματική έδρα

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οι δεκαεννέα απαντήσεις που δόθηκαν στο πλαίσιο του ερωτηματολογίου δεν θα πρέπει να εκληφθούν ως αντιπροσωπευτικές του πραγματικού αριθμού των δηλωμένων ελεύθερων επαγγελματιών. Είναι πιθανό ότι περίπου οι μισοί συμμετέχοντες που επέλεξαν την κατηγορία «άλλο» διατηρούν εξαρτημένη εργασιακή σχέση ή δεν έχουν ακόμη προχωρήσει σε επίσημη δήλωση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Από τις απαντήσεις των υπολοίπων, δύο δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν εικονική έδρα, τέσσερις δηλώνουν την κατοικία τους ως έδρα της

επιχείρησής τους, ενώ πέντε δηλώνουν το εργαστήριό τους. Ανακύπτει, συνεπώς, το εύλογο ερώτημα κατά πόσο εκείνοι που δηλώνουν την κατοικία τους ως επαγγελματική έδρα διαθέτουν στον ίδιο χώρο και το εργαστήριό τους ή αν η φύση της δουλειάς τους επιτρέπει να καλύπτουν τις ανάγκες τους μέσα σε ένα τυπικό διαμέρισμα (π.χ., εργασία σε υπολογιστή), χωρίς να απαιτούνται επιπλέον προδιαγραφές, όπως ευρυχωρία, αποθηκευτικός χώρος ή επαρκής φυσικός φωτισμός. Παράλληλα, θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθεί εάν η εργασία εντός κατοικίας επηρεάζει, θετικά ή αρνητικά, την ποιότητα ζωής των καλλιτεχνών, την παραγωγικότητά τους, καθώς και το πώς διαχωρίζεται ο προσωπικός από τον επαγγελματικό τους χώρο και χρόνο. Συμπερασματικά, ένας συνεργατικός χώρος θα μπορούσε να προσφέρει στους καλλιτέχνες όχι μόνο έναν κατάλληλο χώρο για την εργασία τους αλλά και τη δυνατότητα ενίσχυσης της επαγγελματικής τους ταυτότητας.

Οι τελευταίες ερωτήσεις έχουν να κάνουν με την ύπαρξη και τη χρήση ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής έργων τέχνης. Δεδομένου ότι σχετίζονται άμεσα με το κυρίως αντικείμενο της παρούσας εργασίας, στη συγκεκριμένη περίπτωση κρίθηκε σκόπιμο να αντιγραφούν αυτούσιες οι απαντήσεις των συμμετεχόντων.

Τι θα έπρεπε να έχει ένας χώρος παραγωγής έργων τέχνης ώστε να σου είναι χρήσιμος; Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή καταχωρούνται όλες, με εξαίρεση εκείνες που ήταν όμοιες ή πολύ συναφείς μεταξύ τους. Οι πιο ενδιαφέρουσες απόψεις σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά ενός χώρου κατάλληλου για την παραγωγή έργων τέχνης είναι οι εξής:

- Χώρο, θέρμανση, νερό και φως.
- Πρόσβαση σε εργαλεία, υλικά, δασκάλους.
- Πάγκους εργασίας, χώρους αποθήκευσης έργων και υλικών, ελεύθερους τοίχους.
- Ησυχία, ανεξαρτησία, σεβασμό, ενδιαφέροντες ανθρώπους.
- Εργαλεία, ειδικευμένο προσωπικό, υλικά σε καλές τιμές.
- Ρεύμα, φωτισμό, εξοπλισμό γραφείου (τραπέζι, καρέκλες), ίντερνετ, θέρμανση, νερό.
- Εξοπλισμό για διάφορα και διαφορετικά υλικά, φούρνους κεραμικής, δυνατότητα βραχυπρόθεσμης αποθήκευσης, εργαλεία κοπής.

- Να έχει εξειδικευμένα μηχανήματα και εξοπλισμό, οικονομικός και επικοινωνία του τι είναι ο χώρος ώστε να μπορεί κάποιος να δει τη δουλειά μου ή κάποιο χώρο έκθεσης των έργων.
- Internet, γραφεία, ιδιωτικότητα.
- Χώρο, εργαλεία, εξοπλισμό βασικών τεχνικών, μπάτζετ παραγωγής.
- Φως, μεγάλους χώρους, μεγάλα τραπέζια, ευχάριστο συνεργατικό κλίμα, συναδέλφους.
- Εργαλεία, φως, καλό εξαερισμό, προσβασιμότητα, χώρο που να μπορεί κανείς να βρωμίσει, καθαρό χώρο γραφείου, εύκολη διαδικασία studio visit, κοντινή απόσταση από καταστήματα πρώτων υλών.

Η ανάλυση των απαντήσεων οδηγεί στα εξής συμπεράσματα: Προβάλλεται κυριαρχική η ανάγκη ύπαρξης χώρου, γεγονός σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενο, δεδομένων των γνωστών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες στην εξεύρεση και συντήρηση εργαστηρίων, κυρίως λόγω οικονομικών περιορισμών. Αφού είναι γνωστές οι δυσκολίες εξεύρεσης και συντήρησης των καλλιτεχνικών εργαστηρίων, κυρίως λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων. Επιπλέον, το αίτημα συγκεκριμενοποιείται ως προς τις προδιαγραφές του χώρου. Αναδεικνύεται η ανάγκη για αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας (φωτισμός, παροχή νερού, θέρμανση, εξαερισμός, καθαριότητα), οι οποίες, όπως φαίνεται, δεν θεωρούνται αυτονόητες. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται και στην ατμόσφαιρα του χώρου: Επιθυμητό είναι να διασφαλίζεται η ηρεμία και ο αμοιβαίος σεβασμός, καθώς και να παρέχεται η δυνατότητα για ευχάριστη και δημιουργική επικοινωνία με συναδέλφους και ανάπτυξη συνεργασιών, χωρίς ωστόσο να παραβιάζεται η ανεξαρτησία και ιδιωτικότητα των δημιουργών. Επιτακτική είναι, επίσης, η ανάγκη για κατάλληλο εξοπλισμό, τόσο σε βασικά έπιπλα (γραφεία, τραπέζια/πάγκοι εργασίας) όσο και σε εξειδικευμένα εργαλεία και μηχανήματα (όπως φούρνοι κεραμικής, μηχανήματα κοπής ή συγκόλλησης). Παράλληλα, αναγνωρίζεται η σημασία ύπαρξης χώρων για έκθεση έργων (ελεύθεροι τοίχοι, studio visit), καθώς και για βραχυπρόθεσμη αποθήκευση υλικών και έργων. Ενδιαφέρον προκαλεί και η αναφορά στην ανάγκη παρουσίας δασκάλων ή εκπαιδευτών, που φανερώνει την επιθυμία των καλλιτεχνών για συνεχή επιμόρφωση, η οποία θα μπορούσε να προσφέρεται είτε από εξωτερικούς συνεργάτες είτε από συναδέλφους εντός του χώρου. Ιδιαίτερα πρακτική είναι και η επισήμανση της σημασίας της προσβασιμότητας, τόσο για τους εργαζόμενους όσο και για τους επισκέπτες, καθώς και η εγγύτητα σε πηγές προμήθειας πρώτων υλών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμη και στον οραματισμό ενός συνεργατικού χώρου,

δεν παραλείπεται η ανάγκη να είναι οικονομικά προσιτός ή να παρέχει δυνατότητες εξεύρεσης πόρων ή συνεργασιών για την προμήθεια υλικών σε προνομιακές τιμές. Συμπερασματικά, ένας συνεργατικός χώρος που πληροί τις βασικές προϋποθέσεις λειτουργικότητας και είναι κατάλληλα εξοπλισμένος κρίνεται απολύτως απαραίτητος για την κάλυψη των αναγκών των σύγχρονων καλλιτεχνών.

Κίνητρα αναζήτησης ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής έργων τέχνης. Οι παραπάνω παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται και από τις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με τα κίνητρα αναζήτησης ενός τέτοιου χώρου:

- Να χρειαστώ μηχανήματα ή τεχνικές τις οποίες για διαφορετικούς λόγους δεν μπορώ να έχω στο εργαστήριό μου.
- Να είναι δωρεάν και μεγαλύτερος από τον χώρο που ήδη έχω. Δηλαδή μεγαλύτερος των 16 τ.μ.
- Επαγγελματικός εξοπλισμός.
- Η συνεργασία με κάποιον τεχνίτη ή αν το έργο ήταν πολύ ογκώδες και απαιτούσε κάποια επεξεργασία που το εργαστήριο δεν υποστηρίζει.
- Ενδιαφέροντες άνθρωποι.
- Το κάνω καθημερινά.
- Έλλειψη χώρου, κατάλληλου φωτισμού, κοινωνικότητα.
- Δεν έχω φύγει από το εργαστήριο που είμαι. Αν υποθέσουμε όμως ότι το πρώτο εργαστήριό μου ήταν το σπίτι μου, τότε η έλλειψη προσωπικού χώρου ήταν αυτή που με έκανε να ψάξω για εναλλακτικό χώρο.
- Ένα πιο ολοκληρωμένο εργαστήριο (εξοπλισμός-μηχανήματα), συνεργασία με άλλα άτομα, ανταλλαγή ιδεών.
- Ο ειδικός εξοπλισμός που μπορεί να μην έχω εγώ, η ανάγκη να μου δείξει κάποιος κάτι ή η παρέα.
- Εξοπλισμός και τεχνογνωσία, επικοινωνία και παρουσίαση έργου in progress.
- Οι άνθρωποι που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την καλλιτεχνική μου πρόοδο και τεχνογνωσία.
- Να βρω έναν χώρο με κατάλληλες υλικοτεχνικές υποδομές, εργαλεία και άτομα με τεχνογνωσία για την ολοκλήρωση του έργου μου.

Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής έργων τέχνης θα μπορούσε να καλύψει κυρίως δύο βασικές ανάγκες: (1) την πρόσβαση σε επαρκή και

κατάλληλο εξοπλισμό, καθώς και, ενδεχομένως, σε εξειδικευμένο επαγγελματία με την απαιτούμενη τεχνογνωσία για τη χρήση του, προκειμένου να διευκολυνθεί η κατασκευή ή η ολοκλήρωση ενός έργου, και (2) τη συνύπαρξη με άτομα που διαθέτουν κοινές καλλιτεχνικές αναζητήσεις και κοινό κώδικα έκφρασης. Κατ' επέκταση, σε έναν τέτοιο χώρο αναζητούνται όχι μόνο οι υλικές υποδομές, αλλά και η γνώση και η δυνατότητα δικτύωσης, στοιχεία που κρίνονται απαραίτητα για την επαγγελματική και καλλιτεχνική εξέλιξη των συμμετεχόντων.

Πρόθεση χρήσης χώρου. Δύο από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αποσκοπούσαν στη διερεύνηση της πρόθεσης χρήσης ενός τέτοιου χώρου. Επρόκειτο για ερωτήσεις ανοικτού τύπου, οι οποίες διατυπώθηκαν με την προσδοκία ότι οι απαντήσεις, θετικές ή αρνητικές, θα αναδείξουν τις ουσιαστικές ανάγκες των ερωτηθέντων και θα αποτυπώσουν τις εξατομικευμένες τάσεις που επικρατούν όσον αφορά την επίλυση προβλημάτων και την αντιμετώπιση δυσκολιών.

Η πρώτη από αυτές τις ερωτήσεις αφορούσε την άποψη των συμμετεχόντων σχετικά με την πιθανότητα δημιουργίας ενός τέτοιου χώρου στον Πειραιά και, ειδικότερα, σε τοποθεσία που απέχει 10-15 λεπτά από τον σταθμό του μετρό. Στη συγκεκριμένη ερώτηση όλες οι απαντήσεις ήταν θετικές, μολονότι οι ερωτώμενοι δεν έχουν άμεση σχέση με την περιοχή του Πειραιά. Ωστόσο, αξίζουν να σημειωθούν ορισμένες επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν σχετικά με την τοποθεσία του χώρου και την εξυπηρέτησή του από τα μέσα μαζικής μεταφοράς, όπως για παράδειγμα στις εξής απαντήσεις:

- Ενδιαφέρον αλλά σε σχέση με την περιοχή που ζω, δεν θα το επισκεπτόμουν συχνά. Σε κάθε περίπτωση, ένας χώρος κοντά στο μετρό θα διευκόλυνε την πρόσβαση και μπορεί να το είχα στο μυαλό μου περισσότερο.
- Πολύ καλό αλλά δεν ξέρω πόσο προσβάσιμο θα μπορούσε να είναι από οικονομικής άποψης και από άποψης μετακίνησης (χρονικά κυρίως).
- Λίγο μακριά από το κέντρο που είναι η βασική πηγή των προμηθευτών και συνεργατών μου.

Οι απαντήσεις αυτές καταδεικνύουν το πόσο μοναχικά και αυτοτελώς έχουν συνηθίσει να ζουν και να εργάζονται οι καλλιτέχνες. Έχουν αποδεχθεί ότι πρέπει να αντιμετωπίζουν μόνοι τους τις δυσκολίες, προβλέποντας και περιορίζοντας τα πρακτικά εμπόδια, ενώ φαίνεται να διστάζουν να εμπλακούν σε εναλλακτικές μορφές εργασίας ή να δοκιμάσουν διαφορετικές δυνατότητες για τη δημιουργική τους δραστηριότητα. Επιπλέον, εκφράζονται

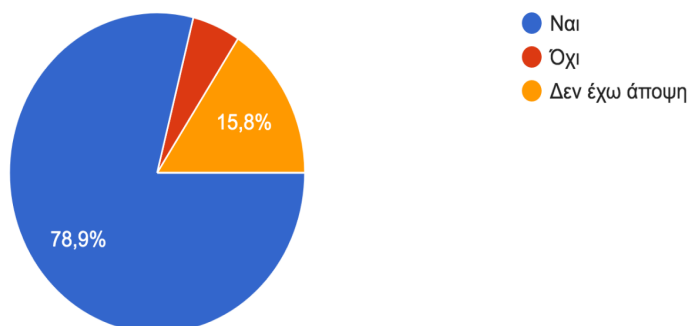
ανησυχία για το οικονομικό κόστος χρήσης ενός τέτοιου χώρου. Παρ' όλα αυτά, αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο ενσωμάτωσης του χώρου αυτού στην καθημερινότητά τους, όπως φανερώνουν φράσεις όπως «πολύ καλό», «ενδιαφέρον» ή «θα το είχα στο μυαλό μου», αναγνωρίζοντας έμμεσα τη χρησιμότητα και την προοπτική που αυτός ενδέχεται να προσφέρει. Συνεπώς, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων φαίνεται ότι ένας κατάλληλα σχεδιασμένος συνεργατικός χώρος στον Πειραιά θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στην υπέρβαση πρακτικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες στην καθημερινή τους εργασία.

Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε την προοπτική χρήσης ενός τέτοιου χώρου, εφόσον αυτός προσέφερε τη δυνατότητα για συναντήσεις, διάβασμα ή/και έρευνα. Οι περισσότερες απαντήσεις σε αυτήν την ερώτηση ήταν θετικές, με διατυπώσεις όπως «ναι» ή «φαντάζομαι πως ναι» (14 φορές), ενώ οι υπόλοιποι πέντε κυμάνθηκαν από επιφυλακτικές («ίσως, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες») έως αρνητικές λόγω πρακτικών περιορισμών, κυρίως της απόστασης («δύσκολα λόγω απόστασης»). Επομένως, η διευρυμένη χρήση του χώρου, πέραν της καθαυτής καλλιτεχνικής παραγωγής, γίνεται σε μεγάλο βαθμό αποδεκτή και φαίνεται ικανή να καλύψει δευτερεύουσες αλλά ουσιαστικές ανάγκες, τις οποίες δεν θα σκεφτόταν κάποιος εξαρχής ως συνυφασμένες με έναν τέτοιο χώρο.

Εκπαιδευτικός ρόλος του χώρου. Όσον αφορά τον εκπαιδευτικό ρόλο που θα μπορούσε να αναλάβει ένας τέτοιος χώρος για παιδιά και εφήβους, η πλειονότητα των συμμετεχόντων εκτιμά ότι θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και στο πλαίσιο του επαγγελματικού προσανατολισμού. Πιο συγκεκριμένα, υπονοείται η δυνατότητα παροχής εργαστηρίων από τους ίδιους τους καλλιτέχνες σε παιδιά όλων των ηλικιών, με στόχο τη διεύρυνση των οριζόντων τους, την καλλιέργεια δεξιοτήτων και τη γνωριμία με τεχνικές και δημιουργικές πρακτικές. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα παιδιά θα μπορούσαν να ανακαλύψουν πτυχές της προσωπικότητάς τους και να αποκτήσουν διεξόδους κυρίως ψυχικής φύσης, οι οποίες ενδέχεται, μακροπρόθεσμα, να λειτουργήσουν και ως εν δυνάμει επαγγελματικά μονοπάτια. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ένας προσβάσιμος συνεργατικός χώρος θα μπορούσε να ανοίξει νέους ορίζοντες όχι μόνο στα παιδιά αλλά και στους ίδιους τους καλλιτέχνες, διευρύνοντας τον ρόλο και την κοινωνική τους παρουσία.

Θα το έβρισκες ενδιαφέρον να μπορούν να έρχονται παιδιά/έφηβοι να βλέπουν πως λειτουργεί ο χώρος και το κάθε εργαστήριο σαν κομμάτι του επαγγελματικού προσανατολισμού;

19 réponses

Γράφημα 4.5. Ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων στην ερώτηση σχετικά με τον πιθανό εκπαιδευτικό ρόλο του χώρου

Προοπτική παρακολούθησης των έργων που παράγονται στον χώρο. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων απάντησε θετικά στην ερώτηση «Θα επιθυμούσες να βλέπεις τα έργα που παράγονται στον χώρο;». Ωστόσο, εγείρονται ερωτήματα όπως:

- Ως θεατής ή ως συνάδελφος και σε τι μορφή/φάση θα τα έβλεπα;
- Ως επιμελητής ή ως κοινό;

Τα ερωτήματα αυτά υποδεικνύουν, για ακόμη μία φορά, ότι το πεδίο επιρροής ενός συνεργατικού χώρου είναι ευρύτερο από όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Η επίσκεψη σε έναν τέτοιο χώρο μπορεί να αφορά καλλιτέχνες, επιμελητές, ιστορικούς και κριτικούς τέχνης αλλά και το ευρύτερο κοινό. Ένα έργο μπορεί να παρουσιάζει ενδιαφέρον τόσο κατά τη διαδικασία της δημιουργίας του όσο και στην τελική του μορφή. Επομένως, ο χώρος θα πρέπει να ορίσει με σαφήνεια τις προθέσεις του και τη διάθεσή του να παραμείνει ανοικτός σε ό,τι σχετίζεται με την Τέχνη, καθώς και να προσδιορίσει τους τρόπους θα διευκολύνει την επαφή των δημιουργών με άλλες ειδικότητες του κλάδου. Τα έργα που παράγονται σε συνεργατικούς χώρους φαίνεται να ενδιαφέρουν ουσιαστικά τους καλλιτέχνες, ωστόσο για την εύρυθμη λειτουργία ενός τέτοιου χώρου φαίνεται ότι είναι απολύτως απαραίτητη η ύπαρξη σαφών και διαφανών κανόνων.

Αλληλεπίδραση με τους υπόλοιπους χρήστες του χώρου. Στην ερώτηση «Θα επιθυμούσες να έχεις αλληλεπίδραση με τους άλλους εικαστικούς/ερευνητές/επαγγελματίες του χώρου; Και αν ναι, πώς θα μπορούσε να γίνει αυτό; (Με την ύπαρξη καφετέριας στον χώρο; Με ημέρες που τα εργαστήρια θα είναι ανοικτά για τον κόσμο; Με άλλο τρόπο;») υπήρξαν απαντήσεις όπως οι εξής:

- Ωραία θα ήταν. Με όσα ανέφερες παραπάνω, ίσως και με δράσεις στην πόλη του Πειραιά και σε συνεργασία με τον Δήμο.
- Ναι. Ανοικτό πλαίσιο και ελεύθερη πρόσβαση.
- Ναι, με ημέρες που τα εργαστήρια θα είναι ανοικτά.
- Ναι, όχι απαραίτητα καφετέρια, αλλά με καθιστικό και «συνεδριακό» χώρο + κουζίνα(κι).
- Σίγουρα βοηθάει η κοινωνικοποίηση με την ύπαρξη καφετέριας ή με την ύπαρξη ενός «αιθρίου», όπως π.χ είναι δομημένος ο χώρος του μεταπτυχιακού της ΑΣΚΤ. Opendays επίσης, επικοινωνία του χώρου μέσω των social media (Instagram και Facebook).
- Τα παραπάνω συν σεμινάρια, εκθέσεις που θα γίνονται εκεί, συνεργασίες με εξωτερικούς καλλιτέχνες κ.λπ.
- Ο χώρος καφέ ή κουζίνας νομίζω θα λειτουργούσε θετικά. Η αλληλεπίδραση με τους υπόλοιπους καλλιτέχνες θα είχε ενδιαφέρον και σίγουρα θα μου άρεσε. Με τον κόσμο θεωρώ ότι θα λειτουργούσε καλύτερα ένα σύστημα open days.
- Αναγκαστικά έχεις επαφή, εφόσον ο χώρος είναι κοινόχρηστος. Καλό θα ήταν να υπάρχει μια κουζίνα και ένα καθιστικό.
- Open days, παρουσιάσεις in progress, διάλεξη, εργαστήρια, events (γεύμα, δείπνο κ.λπ.).
- Ναι, καλή ιδέα η καφετέρια, επίσης ανοικτές παρουσιάσεις, διαλέξεις, σεμινάρια, artist's talks.
- Υποθετικά ναι, αλλά εξαρτάται από πολλούς παράγοντες.

Το γεγονός ότι οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή δεν είναι μονολεκτικές είναι ενδεικτικό του βαθμού στον οποίο η ιδέα ενός συνεργατικού χώρου κινητοποιεί τους πιθανούς χρήστες, καθώς και του κατά πόσο πιστεύουν ότι ένας τέτοιος χώρος μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά και να επηρεάσει το έργο τους, την καλλιτεχνική τους εξέλιξη και τη σχέση τους με συναδέλφους ή με το κοινό. Οι προτάσεις που διατυπώνονται

κατευθύνονται σε δύο βασικούς άξονες: την ενίσχυση της δικτύωσης μεταξύ συναδέλφων και το άνοιγμα προς διαφορετικά είδη κοινού.

Προτείνεται μια σειρά παρεμβάσεων που ενισχύουν την αλληλεπίδραση μεταξύ εικαστικών, ερευνητών και επαγγελματιών του ευρύτερου καλλιτεχνικού πεδίου: η ύπαρξη καφετέριας ή κοινόχρηστης κουζίνας, ενδεχομένως και καθιστικού· δηλαδή χώρων που θα επιτρέπουν τη φυσική —ή όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, την «αναγκαστική»— συνεύρεση των καλλιτεχνών που εργάζονται στον ίδιο χώρο. Μέσα από αυτή τη μορφή επαφής, προτείνεται η διοργάνωση open days, δηλαδή ημερών κατά τις οποίες τα εργαστήρια θα είναι ανοιχτά τόσο σε συναδέλφους όσο και στο ευρύτερο κοινό. Επιπλέον, διατυπώνεται η ιδέα επέκτασης των δραστηριοτήτων με ανοιχτές παρουσιάσεις, διαλέξεις, σεμινάρια και εργαστήρια για άλλους καλλιτέχνες ή για το κοινό (ανήλικους και ενήλικες), καθώς και εκδηλώσεις ποικίλης μορφής. Δεν λείπουν και οι αναφορές σε συνεργασίες με την πόλη του Πειραιά ή τον Δήμο, γεγονός που δείχνει ένα περαιτέρω άνοιγμα προς την τοπική κοινωνία και μια διάθεση να λειτουργήσει ο χώρος ως φορέας συλλογικής εκπροσώπησης μιας κοινότητας με καλλιτεχνικές αρχές και κοινή ταυτότητα. Ακόμη και η πιο επιφυλακτική απάντηση («Υποθετικά ναι, αλλά εξαρτάται από πολλούς παράγοντες») φέρει θετική προδιάθεση, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει την ανησυχία για το κατά πόσο μπορούν να διασφαλιστούν οι συνθήκες που θα επιτρέψουν μια ειρηνική και παραγωγική συνύπαρξη. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι ένας ανοικτός συνεργατικός χώρος με ποικίλες δράσεις και κοινωνικές προβολές θα μπορούσε να συγκεντρώσει ουσιαστικό ενδιαφέρον από ένα ευρύ φάσμα καλλιτεχνών.

Προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα του χώρου (πέραν της χρηματοδότησης).

Σχετικά με τη βιωσιμότητα του χώρου, οι συμμετέχοντες προτείνουν:

- Καλή ομάδα ανθρώπων.
- Καλή θέληση και άτομα που να θέλουν να αφιερώσουν χρόνο για τον κοινόχρηστο χώρο πέρα του μόνο να κάνουν την τέχνη τους.
- Κοινός κώδικας επικοινωνίας και λήψης αποφάσεων μεταξύ των χρηστών του χώρου.
- Πρόθυμους συνεργάτες και προώθηση.
- Καλοπροαίρετους ανθρώπους που θα θέλουν να μοιραστούν τη γνώση τους.
- Καταστατικό που θα τηρείται.
- «Πολιτισμένους» ανθρώπους.

- Εύκολη πρόσβαση.
- Έμπρακτες πολιτικές φροντίδας.
- Ένα e-shop-πωλητήριο, ενοικίαση του χώρου για να δουλέψεις περιστασιακά ή και πιο μακροπρόθεσμα, χώρος ενοικίασης για εκθέσεις.
- Κάποιος που να τον διαχειρίζεται, προβολή και επικοινωνία.
- Να αγκαλιαστεί από καλλιτέχνες και από κοινό (ειδικά το κοινό στο οποίο απευθύνεται).
- Θα μπορούσε να έχει και ένα art shop, πρόγραμμα εργαστηρίων.
- Κλιματικό πρόγραμμα (climate control) εύκολη πρόσβαση.
- Κλίμα αλληλεγγύης και σεβασμού, άτομα που δραστηριοποιούνται και σε άλλες συλλογικές δραστηριότητες.
- Καλή συνεργασία μεταξύ των συμβαλλόμενων/ενοίκων κ.λπ., κάτι το οποίο είναι εξαιρετικά δύσκολο.

Στις απαντήσεις αναδεικνύεται ως πρωταρχικός παράγοντας η ύπαρξη κοινής απόφασης και δέσμευσης, κοινών αξιών (κώδικας) και προθέσεων μεταξύ των συνεργατών, στοιχείο κρίσιμο για την υποστήριξη κάθε εγχειρήματος και την αποτροπή της υπονόμησης πρωτοβουλιών ή προτάσεων. Για την επίτευξη του στόχου αυτού προτείνεται ως πρακτικό εργαλείο η σύνταξη ενός καταστατικού που θα ορίζει σαφώς τους όρους συμμετοχής στην ομάδα χρηστών αλλά και τον χρόνο που απαιτείται τόσο για τη ζύμωση ιδεών όσο και για τις ανοικτές εκδηλώσεις. Το καταστατικό αυτό θα μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο υποστήριξης του κοινού οράματος και θα διασφαλίζει κλίμα αλληλοσεβασμού και αλληλεγγύης. Οι πρακτικοί τρόποι που προτείνονται για να είναι οικονομικά βιώσιμος ο χώρος είναι το κατάστημα πώλησης έργων, το ηλεκτρονικό κατάστημα και η υλοποίηση εργαστηρίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Παράλληλα, κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη υπεύθυνου διαχείρισης των δραστηριοτήτων, των υπενοικιάσεων χώρων εργασίας ή αποθήκευσης και εξοπλισμού. Συμπερασματικά, το ξεκάθαρο πλαίσιο λειτουργίας, οι κοινές αξίες και η επαρκής οργάνωση είναι καθοριστικά στοιχεία για την ομαλή και δημιουργική συνύπαρξη των μελών σε έναν συνεργατικό χώρο.

«Υπάρχει κάτι άλλο που σκέφτηκες όσο συμπλήρωνες το ερωτηματολόγιο και θα ήθελες να μοιραστείς μαζί μου;» Ακολουθεί μια επιλογή από τις πιο ενδιαφέρουσες απαντήσεις στην τελική ερώτηση του ερωτηματολογίου και ένας σύντομος σχολιασμός τους:

- «Ο χώρος να εντάσσει και να σέβεται τις τοπικές ιδιαιτερότητες και να μην γίνει άλλη μια μορφή gentrification».
- «Η ερώτηση για την ιδιότητα είναι μονής επιλογής, θα ήθελα να είναι πολλαπλής, καθώς η πρακτική μου χαρακτηρίζεται από δύο ή παραπάνω ιδιότητες». Η παρατήρηση αυτή αποτελεί σαφή ένδειξη του πόσο περίπλοκα είναι τα πράγματα στον χώρο της τέχνης, πόσο ασαφή τα όρια των δράσεων, επομένως πόσο ανοικτή πρέπει να είναι η προσέγγιση και η αντιμετώπιση προσώπων και αναγκών.
- «Αυτός ο χώρος θα είναι ένα θεσμικό εγχείρημα ή ένα αυτοοργανωμένο;» Θα ήταν ευχής έργον αν τέτοιου είδους εγχειρήματα αποτελούσαν δράσεις της Πολιτείας και της κεντρικής διοίκησης γιατί έτσι θα εξασφαλιζόταν, τουλάχιστον ως έναν βαθμό, η υποστήριξη των δράσεων από οικονομική άποψη ή/και από ειδικούς. Παρατηρείται, πάντως, μια δυσπιστία απέναντι στην προθυμία της Πολιτείας να ασχοληθεί με τέτοιου είδους ζητήματα. Πολλές φορές έχει διαπιστωθεί ένα ενθουσιώδες ξεκίνημα, ένα πυροτέχνημα, το οποίο στη συνέχεια εγκαταλείπεται εξαιτίας της έλλειψης πόρων (είτε οικονομικών, είτε ανθρώπινου δυναμικού). Περισσότερο φαίνεται να μπορεί να προχωρήσει ως κίνηση μιας ομάδας που ομονοεί στα καίρια ζητούμενα.
- «Θα ήταν δωρεάν διαθέσιμος αυτός ο χώρος; Προς ενοικίαση; Θα μπορούσε να διατίθεται με open call; Μπορούν να έρχονται και ξένοι καλλιτέχνες για μικρό διάστημα (residency);» Τα ζητήματα αυτά πρέπει να ορίζονται από το καταστατικό. Η ενοικίαση πάντως φαίνεται να αποτελεί τον πρώτο τρόπο χρηματοδότησης των δράσεων. Όσο για τη residency, θα ήταν επίσης μια δυνατότητα, εφόσον μπορεί να βρεθεί απάντηση στο πρόβλημα στέγασης των καλλιτεχνών και στη χρηματοδότησή τους.

Παρατηρείται λοιπόν ότι η εσκεμμένη επιλογή να παραμείνει ασαφής ο σκοπός του ερωτηματολογίου, προκειμένου οι απαντήσεις να προκύψουν ανεπηρέαστα και να αντανακλούν ανεξάρτητη σκέψη, δημιούργησε στους συμμετέχοντες πολλά ερωτηματικά, τα οποία φυσικά παρέμειναν αναπάντητα. Τα ερωτηματικά αυτά, ωστόσο, καταδεικνύουν πόσο βαθιά ριζωμένη είναι η αντίληψη ότι η τέχνη μπορεί να υπηρετεί πολλαπλούς σκοπούς, να λειτουργεί σε ποικίλα πλαίσια, να υποστηρίζεται τόσο από δημόσιους φορείς όσο και από την ιδιωτική πρωτοβουλία, υπό την προϋπόθεση να υφίστανται η απαραίτητη βούληση, η δέσμευση και η οργάνωση.

4.1.3. Συμπεράσματα απαντήσεων

Από τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου διαφαίνονται τρεις κυρίαρχες ανησυχίες των επαγγελματιών του χώρου της Σύγχρονης Τέχνης που έχουν να κάνουν με τις αξίες, τον χώρο (τρόποι χρήσης, κόστος, παροχές κ.λπ.) και τη χρηματοδότηση. Σημαντικός παράγοντας για τη χρήση ενός τέτοιου χώρου αναδεικνύεται και η δικτύωση, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ανταλλαγής γνώσεων μεταξύ εικαστικών ή και ως αφετηρία για τη δημιουργία συνεργασιών, στοιχεία εξαιρετικά ουσιαστικά από ό,τι φαίνεται από τη συχνή αναφορά που γίνεται σε αυτά στις απαντήσεις του ερωτηματολογίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των τοποθετήσεων που σχετίζονται με τις αξίες, καθώς αναδεικνύεται το ερώτημα κατά πόσον οι εργαζόμενοι στον χώρο της Σύγχρονης Τέχνης προβληματίζονται περισσότερο από ζητήματα αξιακά και οικονομικά, παρά από θέματα που αφορούν καθαυτούς τους χώρους. Σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξη ενός συνεργατικού χώρου αξιολογείται θετικά από τη συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων.

4.2. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

4.2.1. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΟΙ

Πίνακας 4.2. Σύνοψη των στοιχείων των συνεντευξιαζόμενων και των χώρων τους

Συνεντευξιαζόμενος	Χώρος / Φορέας	Έτος ίδρυσης	Περίοχη	Νομική μορφή	Αριθμός και ιδιότητες ιδρυτών	Πηγές χρηματοδότησης	Παροχές	Ιστότοπος
Αγγελική Μάντσε	JOIST	2022	Λάρισα	ιδιωτική εταιρία	1 διευθύνων σύμβουλος	ιδιωτικές	χώροι γραφείων, coworking space, meeting space, 3d printer, παραδοσιακά εργαλεία, VR space, youtube, χώρος εκδηλώσεων και συνεδρίων	https://joistpark.eu/
Ελένη Μαστρογεωργοπούλου	Ludd	2017	Βοτανικός	Συνεταιρισμός Εργαζομένων	3 αρχιτέκτονες	αναθέσεις έργων, δημόσιες χρηματοδοτήσεις	cn router, λέιζερ, ξυλουργικά, μεταλλοκατασκευές	https://ludd.gr/

Ιάσων Ζιρώ	Pireaus maker space	2020	Πειραιάς	δημοτικός φορέας	2 αρχιτέκτονες, 1 πολιτικός μηχανικός	δημοτικές, κυρίως μέσων εκπαίδευτικών προγραμμάτων	cn router, λέιζερ cut, ραπτομηχανή, ψηφιακός αργαλειός, digital embroidery machine, drone, scanner, arduino, soldings	https://www.facebook.com/profile.php?id=100076022183329
Μαρία Ευσταθίου και Ηλίας Κοέν	Sektor 30	2017	Νέος Κόσμος	ΚΟΙΝΣ ΕΠ	2 εικαστικοί	αναθέσεις έργων, συνδρομές μελών	κεραμική, χαρακτηριστική, τυπογραφία	https://sektor30.org/
Μαρία Χατζοπούλου	Common	2017	Αθήνα	ΑΜΚΕ	2 ιδρυτές	ευρωπαϊκές, δημοτικές, ιδιωτικές	διατομικές σχέσεις και συνεργασίες, συμμετοχικές διαδικασίες, βιώσιμη ανάπτυξη πολιτιστική, κοινωνική, περιβαλλοντική	https://www.common.city/

Βασίλης Τσίγγερης	Πολυχώρος Λιπασμάτων	2017	Δραπέσινα	δημοτικός φορέας	Δήμος Κερατσινίου - Δραπετσώνας	δημοτικές	σημείο αναψυχής, ψυχαγωγίας, άθλησης	https://lipasmatapark.gr/

Μολονότι, όπως προαναφέρθηκε, οι συνεργατικοί χώροι είναι πλέον πολύ διαδεδομένοι στο εξωτερικό, στην Ελλάδα τέτοιου είδους προσπάθειες παρατηρούνται μόλις τα τελευταία χρόνια. Ο παλαιότερος χώρος από αυτούς που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας είναι και ο πλέον κοντινός ως προς τη στοχοθεσία του με αυτόν που αποτελεί το επίκεντρο της εργασίας. Πρόκειται για το «Sector30», το οποίο ιδρύθηκε το 2017 από δύο εικαστικούς, την Μαρία Ευσταθίου και τον Ηλία Κοέν. Λειτουργεί ως ΚΟΙΝΣΕΠ (Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση) και διαθέτει εργαστήριο κεραμικής, γλυπτικής, χαρακτικής και τυπογραφίας. Οι καλλιτέχνες μπορούν να νοικιάζουν χώρο εκεί για να παράγουν τα έργα τους, καθώς και για να έχουν πρόσβαση στον εξοπλισμό του χώρου.

Στον αντίποδα αυτής της ιδιωτικής προσπάθειας τοποθετείται η συνομιλία με τον Αντιδήμαρχο Κερατσινίου Βασίλη Τσίγγερη, ο οποίος υπήρξε το πρόσωπο-καταλύτης στην δημιουργία του «Πολυχώρου των Λιπασμάτων». Παρότι εδώ πρόκειται για έναν χώρο κοινόχρηστο, ο οποίος εντάσσεται στις δημοτικές δράσεις και άρα λειτουργεί στο πλαίσιο του Δήμου, κρίθηκε σκόπιμη και αποδείχθηκε εξαιρετικά χρήσιμη η συνέντευξη μαζί του, καθώς για τη δημιουργία του πολυχώρου ακολουθήθηκε η διαδικασία που προτείνεται στην παρούσα εργασία. Ειδικότερα, ο πολυχώρος αυτός δημιουργήθηκε έπειτα από έρευνα για τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής και με στόχο αφενός να αναδείξει τη βιομηχανική πολιτιστική κληρονομιά, αφετέρου να προσφέρει έναν χώρο συνάντησης στους κατοίκους και τους επισκέπτες του Δήμου Κερατσινίου. Βασική θέση της παρούσας έρευνας αποτελεί η πεποίθηση ότι ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής τέχνης προσφέρεται και ως τόπος για ανταλλαγή απόψεων, γνώσεων και εμπειριών, εκτός από την ευκαιρία για καλλιέργεια παραδοσιακών τεχνών (π.χ., υφαντική, ξυλογλυπτική, κεραμική, κ.ά.) και των διαφορετικών τεχνικών τους. Επομένως, στη συγκεκριμένη έρευνα ενυπάρχει κοινή συλλογιστική βάση με αυτήν της δημιουργίας του «Πολυχώρου των Λιπασμάτων». Τέλος, αυτή η συνάντηση έγινε και για να διερευνηθούν οι θέσεις και οι προθέσεις για τα πολιτιστικά του, όμορου με τον Πειραιά, Δήμου Κερατσινίου.

Ο Δήμος Πειραιά διαθέτει εδώ και δύο χρόνια το δικό του makerspace, το «Piraeus Makerspace», το οποίο όμως παρουσιάζει κυρίως εκπαιδευτική και κοινωνική δράση, όπως προέκυψε από τη συνέντευξη με τον Ιάσονα Ζιρώ, ενός εκ των τριών διαχειριστών του, οι οποίοι είναι αρχιτέκτονες, περιβαλλοντολόγοι και πολιτικοί μηχανικοί. Παρόμοια πρόθεση και οργάνωση έχει το «Ludd», καθώς κοινό χαρακτηριστικό με τους ιδρυτές και διαχειριστές του είναι το ενδιαφέρον για την αρχιτεκτονική και η ανάγκη τους να καλυφθεί η παραγωγή

έργων μικρής κλίμακας. Σύμφωνα με την Ελένη Μαστρογεωργοπούλου, μια εκ των τριών συντάκτρων του «Ludd», πρόκειται για έναν χώρο που λειτουργεί ως Συνεταιρισμός Εργαζομένων και δουλεύει κυρίως με αναθέσεις έργων.

Σε άλλη κατεύθυνση κινείται η «COMM'ON», μια αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, με έδρα την Αθήνα, η οποία από το 2017 επικεντρώνεται σε διατομεακές συνεργασίες και σχέσεις χρησιμοποιώντας κατά κύριο λόγο συμμετοχικές διαδικασίες με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη πολιτιστικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά. Η ίδια εταιρεία σε συνεργασία με άλλες δύο ιδρύσαν τον συνεργατικό χώρο «SEED», ο οποίος λόγω της πανδημίας Covid-19 άλλαξε χαρακτήρα, όπως προέκυψε κατά τη συνέντευξη με τη Μαρία Χατζοπούλου, μιας εκ των δύο ιδρυτών της «COMM'ON».

Τέλος, γραπτά, λόγω απόστασης, απάντησε στις ερωτήσεις η Αγγελική Μάντσε, διευθύντρια ανθρωπίνου δυναμικού στο «JOIST», *ένα πάρκο καινοτομίας*, όπως το αποκαλούν, με βάση τη Λάρισα. Πρόκειται για έναν χώρο που δημιουργήθηκε πρόσφατα (2022), με σκοπό να προσφέρει υπηρεσίες και δυνατότητα για εκπαίδευση, δικτύωση, εργασία, συνεργασία δημιουργία, εκδηλώσεις και εξέλιξη, με την υποστήριξη των νέων τεχνολογιών, στοχεύοντας περισσότερο σε νεοφυείς επιχειρήσεις που ασχολούνται με τον χώρο της υγείας και της καινοτομίας, χωρίς ωστόσο να αποκλείει εκδηλώσεις και δράσεις γύρω από τον πολιτισμό.

Μολονότι τόσο το «Piraeus makerspace» όσο και το «Ludd» προέρχονται από ανθρώπους του χώρου της αρχιτεκτονικής και του σχεδιασμού, η σχέση τους με καλλιτέχνες είναι ξεκάθαρη και σχεδόν οργανική. Στην πραγματικότητα πάντως μόνο το «Sector30» έχει δημιουργηθεί για επαγγελματίες εικαστικούς.

Δυστυχώς, παρά την προσπάθεια να υπάρξει επικοινωνία και με άλλους χώρους στον Πειραιά, όπως με γκαλερί που θα μπορούσαν να είναι πιθανοί μελλοντικοί συνεργάτες, με προγράμματα όπως το Blue Growth Piraeus,²⁶ που θα μπορούσαν να αποσαφηνίσουν αν είναι δυνατή η συνεργασία τέχνης και Γαλάζιας Οικονομίας, καθώς και με άλλους συνεργατικούς χώρους στην Αθήνα, δεν υπήρξε ανταπόκριση από την πλευρά τους. Παρ' όλα αυτά, στις συνεντεύξεις γίνεται αναφορά σε κάποιους από αυτούς τους χώρους και τους φορείς, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια, έστω έμμεση, ενημέρωση σχετικά με τις δράσεις τους. Επίσης, από τις συνεντεύξεις προκύπτουν πληροφορίες και για

---

²⁶ Πρόκειται για ένα πρόγραμμα-διαγωνισμό του Δήμου Πειραιά, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Πειραιώς, με στόχο την πρόσκληση ομάδων φοιτητών, νέων ερευνητών και επιστημόνων να δώσουν βιώσιμες λύσεις για όλους τους εδραιωμένους και αναδυόμενους τομείς της Γαλάζιας Οικονομίας. Βλ. σχετικά <https://www.bluegrowthpiraeus.gr/>.

αντίστοιχα παραδείγματα του εξωτερικού, τα οποία οι συνεντευξιαζόμενοι γνωρίζουν είτε εκ των έσω (π.χ., επειδή εργάστηκαν σε αυτά), είτε λόγω κοινών δράσεων, χρηματοδοτήσεων κ.λπ. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι κατά τη διάρκεια της έρευνας εντοπίστηκε ένα δίδυμο επιμελητριών που είχε μια παρόμοια ιδέα που όμως δεν κατέστη δυνατό να υλοποιηθεί. Αν και δεν στάθηκε δυνατή μια συνέντευξη μαζί τους, είναι εύλογο ότι θα ήταν πολύ χρήσιμη η καταγραφή αυτής της απόπειρας, καθώς και των λόγων για τους οποίους δεν πραγματοποιήθηκε.

4.2.2. Ανάλυση συνεντεύξεων

Κατά τη διάρκεια της έρευνας αυτής της διπλωματικής εργασίας πραγματοποιήθηκαν έξι ημιδομημένες συνεντεύξεις, εκ των οποίων η μία με γραπτές απαντήσεις, ενώ οι υπόλοιπες προφορικές.

Ο χώρος «Sector30», στον Νέο Κόσμο, άρχισε να υφίσταται ως ιδέα ήδη από το 2017 και άνοιξε τις πόρτες του στο κοινό στις αρχές του 2018. Πρόκειται για ένα καλλιτεχνικό εργαστηριακό χώρο έρευνας για κεραμική, γλυπτική και χαρακτηριστική. Διαθέτει εξοπλισμό που καλύπτει ανάγκες κεραμικής, γλυπτικής, χαλκογραφίας, μεταξοτυπίας, καθώς και χώρο εξοπλισμένο με και εργαλεία ξυλουργείου. Απευθύνεται κυρίως σε επαγγελματίες του χώρου των εικαστικών τεχνών αλλά περιστασιακά παρέχει και σεμινάρια σε ανθρώπους που θέλουν να γνωρίσουν κάποια από τις παραπάνω τέχνες και τις τεχνικές τους. Οι ιδρυτές του είναι δύο: η Μαρία Ευσταθίου, εικαστικός με κατεύθυνση στα νέα μέσα,²⁷ και ο Ηλίας Κοέν, επίσης εικαστικός. Στόχος τους είναι να δημιουργήσουν τις υποδομές για καλλιτέχνες και άλλους δημιουργούς ώστε να μπορούν να εργάζονται χρησιμοποιώντας τον απαραίτητο εξοπλισμό και υποστηριζόμενοι από επαγγελματικές υποδομές και την απαιτούμενη τεχνογνωσία. Τα παραπάνω παρέχονται με συνδρομές μελών που είτε ως μόνιμοι συνδρομητές-μέλη της ομάδας χρησιμοποιούν τον χώρο συνεχώς για την παραγωγή των έργων τους, είτε καταφεύγουν εκεί για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, όπως όταν προτίθενται να υλοποιήσουν ένα έργο ή να πραγματοποιήσουν μια έκθεση στο άμεσο μέλλον. Ο συγκεκριμένος χώρος είναι ο

---

²⁷ Η τέχνη των νέων μέσων (*new media art*) περιλαμβάνει έργα τέχνης που σχεδιάζονται και παράγονται με τη βοήθεια τεχνολογιών ηλεκτρονικών μέσων και περιλαμβάνουν την εικονική τέχνη, τα γραφικά υπολογιστών, τα ηλεκτρονικά κινούμενα σχέδια, την ψηφιακή τέχνη, τη διαδραστική τέχνη, την ηχητική τέχνη, τη διαδικτυακή τέχνη, τα βιντεοπαιχνίδια, τη ρομποτική, την τρισδιάστατη εκτύπωση και την τέχνη cyborg. Βλ. σ χ ε τ ι κ ά https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7_%CE%BD%CE%AD%CF%89%CE%BD_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CF%89%CE%BD.

μοναδικός από όσους αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης κατά τη διάρκεια της παρούσας εργασίας που ανταποκρίνεται ακριβώς στη στοχοθεσία του χώρου που αποτελεί το επίκεντρό της.

Οι αμέσως πιο σχετικοί είναι το «Ludd» και το «Piraeus Makerspace», δύο χώροι μέσα στους οποίους θα μπορούσε να παραχθεί ένα έργο τέχνης παρ' ότι η παραγωγή έργων τέχνης δεν αποτελεί κύριο και πρωταρχικό στόχο τους. Το «Ludd», στον Βοτανικό, ιδρύθηκε επίσης το 2017 και είναι ο μοναδικός Συνεταιρισμός Εργαζομένων. Αυτήν τη στιγμή αριθμεί τρία μέλη, ωστόσο η σύνθεση της ομάδας έχει αλλάξει πολύ από την περίοδο πριν από την πανδημία Covid-19. Προτού ξεσπάσει η πανδημία και υποχρεωθούν να διακόψουν τη λειτουργία τους, υπήρχε μεγαλύτερη κινητικότητα στο σχήμα και ο χώρος λειτουργούσε κατά το δυνατόν συνεργατικά. Μάλιστα, απευθυνόταν ευρύτερα σε άτομα ή ομάδες διαφορετικής προέλευσης και ενασχόλησης και όχι απαραίτητα σε επαγγελματίες. Στον χώρο συστεγάζεται ακόμη μια ομάδα, το «Ροκάνι», η οποία όμως έχει τη μορφή ΚΟΙΝΣΕΠ και περιλαμβάνει τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων. Σήμερα υπάρχει κυρίως η συστέγαση με το «Ροκάνι» και η μεταξύ τους συνεργασία, ενώ δέχονται να φιλοξενήσουν και άλλες ομάδες, αρχιτεκτόνων ή εικαστικών, που θέλουν να δημιουργήσουν κάποιο έργο μόνο εφόσον οι μελλοντικοί αυτοί συνεργάτες συμφωνούν με τις καταστατικές αρχές του «Ludd» σχετικά με τη συνεργασία και την ομαδικότητα. Κατά κύριο λόγο, τα μέλη της ομάδας σήμερα είναι αρχιτέκτονες και λειτουργούν κυρίως με αναθέσεις, κρατούν όμως ζωντανό το ενδιαφέρον τους για κοινωνικές δράσεις, για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία κ.λπ.

Αντίθετα, το «Piraeus Makerspace», οι ιδρυτές του οποίου είναι επίσης αρχιτέκτονες και περιβαλλοντολόγοι-μηχανικοί, ανήκει στον Δήμο Πειραιά και η λειτουργία του στηρίζεται σε ευρωπαϊκά προγράμματα και κονδύλια που αφορούν την κυκλική οικονομία. Ως δημοτικός φορέας, διαθέτει μεν άλλου είδους δυνατότητες χρηματοδότησης και επικοινωνίας, ενίοτε όμως αυτή η ιδιότητά του τον καθιστά πιο δυσκίνητο, όπως για παράδειγμα στην αγορά υλικών ή στις αποφάσεις για την πραγματοποίηση δράσεων. Το «Piraeus Makerspace» δημιουργήθηκε μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος Pop Machina,²⁸ που είχε ως σκοπό τη δημιουργία επτά Makerspace σε διαφορετικές πόλεις της Ευρώπης ώστε να υποστηρίζονται μεμονωμένοι κατασκευαστές (Makers) αλλά και συνεργατικές παραγωγές που σχετίζονται με την κυκλική οικονομία. Όπως αναφέρει ο Ιάσοντας Ζιρώ, ιδανικά είχαν κατά νου να «παντρέψουν την creative industry με την

---

²⁸ <https://www.iti.gr/iti/project/pop-machina/>

αναζωογόνηση της γειτονιάς κ.λπ.». Η συστέγασή του όμως με σχολεία –συγκεκριμένα, συστεγάζονται στο κτίριο της Σ.Κ.Υ.Π. (πρώην Σχολή Κλωστικής Υφαντικής Πλεκτικής) μαζί με πέντε σχολικές μονάδες διαφορετικών ωραρίων και βαθμίδων–, αλλά και ο δημοτικός χαρακτήρας του προσέδωσε στον φορέα μια κατεύθυνση περισσότερο εκπαιδευτική και κοινωνική, καθώς μέσω των προγραμμάτων που μπορούν να υλοποιήσουν έχουν τη δυνατότητα να ευαισθητοποιήσουν το κοινό τους καλλιεργώντας οικολογική συνείδηση και να το ενημερώσουν περί κυκλικής οικονομίας, διαχείρισης πόρων, ανακύκλωσης κ.τ.λ.

Συνεργατικός χώρος θεωρούνταν επίσης το «SEED Athens», το οποίο, ενώ εγκαινιάστηκε το 2019, το 2024 υποχρεώθηκε να διακόψει τη λειτουργία του εξαιτίας του «εξευγενισμού» της περιοχής των Εξαρχείων. Το «SEED» υπήρξε έδρα των τριών εταιρειών που το ίδρυσαν. Ταυτόχρονα, διέθετε και έναν χώρο για συμμετοχικά εργαστήρια, τον οποίο μπορούσε να νοικιάσει οποιοσδήποτε. Ο χώρος αυτός μετατράπηκε και σε coworking space από την εποχή της πανδημίας και μετά. Πραγματοποιήθηκε συνέντευξη με τη Μαρία Χατζοπούλου, ιδρύτρια της «COMM'ON», μιας από τις τρεις εταιρείες που ίδρυσαν και διαχειριζόντουσαν το «SEED», η οποία προσέφερε πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο που χρησιμοποιούσαν τον χώρο αλλά και τις δράσεις που κάνει η ίδια η «COMM'ON», καθώς είναι σταθερός συνεργάτης του Δήμου Κερατσινίου-Δραπετσώνας για την ανάπτυξη των δράσεων που λαμβάνουν χώρα στον «Πολυχώρο Λιπασμάτων».

Ένας αρκετά διαφορετικός χώρος είναι το «JOIST», ένα πάρκο καινοτομίας στη Λάρισα, με έτος ίδρυσης το 2022, που έχοντας πίσω του μια ιδιωτική εταιρία έχει ως στόχο την προώθηση της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της τεχνολογίας. Επίσης, προσφέροντας ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει, διευκολύνει και ευνοεί τη συνεργασία καθώς και την ανάπτυξη και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, στοχεύει στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ καινοτομίας και μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜμΕ).

Τέλος, όπως ήδη αναφέρθηκε, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας υπήρξε και μια πολύ διαφορετική συνέντευξη, αυτή με τον Αντιδήμαρχο Κερατσινίου Βασίλη Τσίγγερη για τον «Πολυχώρο Λιπασμάτων», ένα δημοτικό project που κατάφερε με πολλή δουλειά εκ των έσω να δημιουργήσει έναν χώρο αναψυχής αλλά και βιομηχανικής μνήμης. Σκοπός αυτής της συνέντευξης ήταν να καταγραφεί το πολύ επιτυχημένο project των «Λιπασμάτων», η υλοποίηση και η απήγησή του και βεβαίως η σχέση με τα πολιτιστικά δρώμενα ενός όμορου με τον Πειραιά δήμου, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, ο Δήμος Πειραιά διαθέτει έναν αντίστοιχο χώρο αλλά διαφορετικού προσανατολισμού, το «Piraeus Makerspace».

Παρ' ότι κάθε συνέντευξη έδωσε το έναυσμα για να συζητηθούν διαφορετικές κατευθύνσεις, υπάρχουν κάποιες θεματικές που είναι κοινές. Ο Ιάσοντας Ζιρώ συνοψίζει σχετικά: «Όλα αυτά τα πράγματα [εν. οι συνεργατικοί χώροι] έχουν αυτό το πρόβλημα: capacity, network και sustainability». Οι κοινές θεματικές είναι:

- η συνεργασία:
  - α. εσωτερική συνεργασία (επικοινωνία και καλές πρακτικές)
  - β. συνεργασία με άλλους φορείς
  - γ. συνεργασίες μεταξύ τρίτων που προέκυψαν μέσα στον ίδιο τον χώρο
- η διαχείριση χώρου και χρόνου
- η επικοινωνιακή στρατηγική
- η οικονομική βιωσιμότητα και η κυκλική οικονομία
- η συμβίωση με τη γειτονιά.

Στην παρούσα έρευνα η κάθε θεματική εξετάζεται ξεχωριστά, πάντοτε με βάση τα όσα προέκυψαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Ως πολύ σημαντική όμως κρίνεται η παραδοχή του project «Sector30», το οποίο προέρχεται από ανθρώπους που εργάζονται στη Σύγχρονη Τέχνη και γνωρίζουν σε βάθος την κατάσταση, ότι η δημιουργία του χώρου τους πραγματοποιήθηκε για να καλύψουν ανάγκες που είχαν οι ίδιοι και ο κύκλος τους, καθώς οι περισσότεροι έχουν εμπειρία από αντίστοιχους χώρους του εξωτερικού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηλίας Κοέν, συνιδρυτής του «Sector30», η απόφαση να δημιουργηθεί αυτός ο χώρος το 2017 πάρθηκε ύστερα από έρευνα με ερωτηματολόγιο που προωθήθηκε σε φίλους και έδωσε διακόσιες απαντήσεις, το 97% των οποίων υποστήριξε ότι τέτοιου είδους υποδομές είναι αναγκαίες και ότι, εάν υπήρχαν, θα τις χρησιμοποιούσαν.

Χρηματοδοτήσεις, οικονομική βιωσιμότητα και κυκλική οικονομία

Το σημαντικότερο πρόβλημα που εντοπίζεται από όλους τους συνεντευξιαζόμενους είναι η επίτευξη της οικονομικής βιωσιμότητας του χώρου τους και η εξασφάλιση χρηματοδοτήσεων. Η Μαρία Χατζοπούλου υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει σχετικός σχεδιασμός σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο. Ως μεγάλη δυσκολία εντοπίζει την ύπαρξη προκαθορισμένης διαδοχής σταδίων προς την ολοκλήρωση ενός project, ενώ στις καλλιτεχνικές και κοινωνικές δράσεις ο αρχικός σχεδιασμός οφείλει να είναι ανοικτός και ελεύθερος, ώστε να μην τορπιλίζεται η δημιουργικότητα των συμμετεχόντων. Αυτό

σημαίνει ότι η σειρά των δράσεων μπορεί να ανατραπεί στην πορεία, χωρίς αυτό να αποτελεί εμπόδιο στην ολοκλήρωσή του, απαιτείται πάντως ευελιξία και ετοιμότητα για τις απαιτούμενες αλλαγές. Το γεγονός ότι στον καλλιτεχνικό κλάδο τα πράγματα οφείλουν να λειτουργούν διαφορετικά αποβαίνει συχνά εμπόδιο στη χορήγηση των διαθέσιμων χρηματοδοτήσεων.

Από την άλλη, πρόβλημα εντοπίζεται και στη σταθερότητα των χρηματοδοτήσεων. Οι περισσότεροι χώροι, ως ΚΟΙΝΣΕΠ, ΑΜΚΕ (Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες), Συνεταιρισμοί κ.λπ., παρ' ότι έχουν δικαίωμα σε πηγές χρηματοδοτήσεων, συχνά αντιμετωπίζουν δυσκολίες, που ανάγονται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι δεν έχουν πρόσβαση σε κάποια σταθερή χρηματοδότηση που θα τους εξασφαλίζει σταθερά έστω ένα μέρος των λειτουργικών εξόδων τους ή και των μισθών τους, οι οποίοι συνήθως είναι πολύ χαμηλοί. Συχνά, μάλιστα, οι μισθοί είναι ανύπαρκτοι, καθιστώντας μεγάλο μέρος της δουλειάς τους εθελοντική εργασία. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Μαρία Ευσταθίου από το «Sector30», για πολλά χρόνια ο χώρος λειτουργούσε χωρίς να πληρώνονται καθόλου οι ίδιοι οι ιδρυτές που είχαν επιφορτιστεί με την διαχείριση του, λειτουργούσαν δηλαδή σε εθελοντική βάση, εξασφαλίζοντας χρήματα από συνδρομές μελών, commissions ή την οργάνωση περιστασιακών μαθημάτων. Η αναζήτηση χρηματικών πόρων από άλλες πηγές, όμως, αποβαίνει προφανώς εις βάρος των κύριων δράσεων του εργαστηρίου, ενώ η αύξηση των συνδρομών, ώστε να καλύπτονται τα λειτουργικά έξοδα και οι αμοιβές των εργαζόμενων δεν φαίνεται να αποτελεί την ενδεδειγμένη λύση, καθώς κάτι τέτοιο θα απέκλειε από την χρήση του χώρου όσους δημιουργούς δεν διέθεταν τα απαιτούμενα χρήματα. Την άποψή της Μαρίας Ευσταθίου συμπληρώνει ο συνεργάτης της Ηλίας Κοέν, συνδέοντας το θέμα της χρηματοδότησης με τις επίσης ανεπαρκείς (ή ακόμα και ανύπαρκτες) αμοιβές των καλλιτεχνών, γεγονός που δεν τους επιτρέπει να στηρίζουν τους χώρους, τους οποίους όμως χρειάζονται για την παραγωγή των έργων τους. Αποτέλεσμα αυτού είναι, όπως καταλήγει η Μαρία Ευσταθίου, οι χώροι αυτοί να μην είναι βιώσιμοι χωρίς την απαιτούμενη κρατική υποστήριξη, καθώς αποδεικνύεται ότι είναι εύκολο να δημιουργηθούν αλλά δύσκολο να λειτουργούν, χωρίς να γίνουν δυσβάσταχτο βάρος για όσους το χρησιμοποιούν.

Βαρύνουσας σημασίας ζήτημα, βέβαια, για το είδος της οικονομικής βοήθειας που μπορεί να αναζητήσει ένας τέτοιος χώρος αποτελεί η νομική μορφή του. Οι άνθρωποι που χρειάζονται ή/και δημιουργούν τέτοιους χώρους έχουν, κατά κανόνα, ανεπαρκή εκπαίδευση σε οικονομικά ζητήματα, καθώς συνήθως προέρχονται από σχολές άλλης

κατεύθυνσης, άρα οφείλουν να καλύψουν ένα κενό γνώσεων προκειμένου να μπορέσουν να σχεδιάσουν, να οργανώσουν και να λειτουργήσουν τον χώρο τους. Η Μαρία Χατζοπούλου, της «COMM'ON», μιλώντας για τη διαφορά μεταξύ ΑΜΚΕ και ΚΟΙΝΣΕΠ, δηλώνει σήμερα ότι η μορφή ΑΜΚΕ είναι η πιο κατάλληλη για επιχειρήσεις αυτού του τύπου, δεν παραλείπει όμως να αναφερθεί στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν ως ΑΜΚΕ κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους, δυσκολίες που τώρα έχουν λειανθεί, σε αντίθεση με τις ΚΟΙΝΣΕΠ όπου τα πράγματα έχουν γίνει πιο περίπλοκα.

Ταυτόχρονα, η ελληνική νομοθεσία περί επιχειρήσεων δεν καλύπτει απαραίτητα τις ανάγκες αυτού του πληθυσμού και φαίνεται να υπάρχει κάποια αμηχανία ως προς το πού εντάσσονται γενικότερα. Σύμφωνα με την Ελένη Μαστρογεωργοπούλου, από το «Ludd», το οποίο ως συνεταιρισμός εργαζομένων είναι μέρος και της Ένωσης Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, μέχρι πρόσφατα ανήκαν στο Υπουργείο Εργασίας αλλά από το 2024 τέτοιου είδους επιχειρήσεις εντάχθηκαν ως «κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία» στο Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Η κίνηση αυτή δείχνει ότι οι θεσμοί αναγνωρίζουν το συνεταιρίζεσθαι μόνον ως αγαθοεργία, ως φιλανθρωπία ή ως κάτι που μπορεί και να υποκαταστήσει σε ένα βαθμό την κοινωνική πρόνοια. Ωστόσο, όσοι λειτουργούν τέτοιους χώρους αντιλαμβάνονται το συνεταιρίζεσθαι εντελώς διαφορετικά, συγκεκριμένα ως κάτι που έχει να κάνει πιο πολύ με τις εσωτερικές σχέσεις εργασίας, με την εξωστρέφεια και με το αντικείμενο εργασίας. Αφορά εν ολίγοις το πώς ένας χώρος μπορεί να απαντάει σε πραγματικές ανάγκες, πώς μπορεί να αφήνει κοινωνικό και περιβαλλοντικό αποτύπωμα, πώς μπορεί γενικώς να αμφισβητεί παγιωμένες διαδικασίες παραγωγής στον καλλιτεχνικό τομέα, πώς μπορεί να υποστηρίζει θέματα ανακύκλωσης. Όλα αυτά όμως είναι ζητήματα με τα οποία μια συμβατική εταιρεία της αγοράς προσανατολισμένη στο κέρδος, δεν έχει τον χρόνο, τους πόρους και εν τέλει το κίνητρο να ασχοληθεί. Και, ενώ αυτός ακριβώς είναι ο λόγος πριμοδότησης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, καθίσταται τελικά λόγος για να εξαιρούνται οι επιχειρήσεις αυτές από επιδοτήσεις και προκηρύξεις. Είναι ενδεικτικό ότι το «Sector30» ως ΚΟΙΝΣΕΠ συχνά δεν έχει πρόσβαση σε κρατικά ή ευρωπαϊκά κονδύλια όπως τα ΕΣΠΑ, όταν αυτά καλύπτουν ανάγκες μόνο εξοπλισμού ή επειδή δεν προβλέπουν τρόπους ομαλής μετάβασης από την περίοδο χρηματοδότησης στην πραγματική αγορά, όπως εξηγεί ο Ηλίας Κοέν μιλώντας για ΕΣΠΑ που χρηματοδοτούν τον χώρο για μια διετία, εφόσον τα μέλη του συνεταιρισμού παρέχουν δωρεάν τις υπηρεσίες τους αλλά δεν εξασφαλίζουν τη συνέχεια της λειτουργίας, όταν οι υπηρεσίες δεν θα μπορούν να παρέχονται δωρεάν. «Δηλαδή, τι; Το κλείνεις και τα πουλάς όλα μετά και

λες έκανα ένα προτζεκτάκι για 2 χρόνια;» Με αυτές τις συνθήκες οι περισσότεροι χώροι καταλήγουν είτε να λειτουργούν κατά κύριο λόγο με αναθέσεις παραγωγής έργων, με εκπαιδευτικά προγράμματα ή με έναν συνδυασμό αυτών, διαφορετικά κλείνουν λίγο καιρό μετά το τέλος μιας χρηματοδότησης.

Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι οι ιδρυτές των χώρων αυτών προχωρούν στην υλοποίηση των σχεδίων τους θεωρώντας τον εικαστικό ως εργαζόμενο στη Σύγχρονη Τέχνη, που έχει την ανάγκη να έχει πρόσβαση σε εργαλεία υποστηρικτικά για το έργο του, γεγονός που ισχύει για κάθε εργαζόμενο. Ενδεικτική για το ζήτημα αυτό, την υποστήριξη δηλαδή των εργαζομένων εικαστικών στις ανάγκες τους, είναι η αρχική σύλληψη και ο σχεδιασμός του «Sector30» που υπερέβαιναν κατά πολύ όσα μπόρεσαν στη συνέχεια να υλοποιήσουν. Συμπεριελάμβανε δηλαδή και πρόταση για παιδικό σταθμό, γεγονός που έκανε σαφές ότι το να είσαι εικαστικός είναι εργασία με όλη τη σημασία της λέξης και δεν μπορεί να γίνεται ταυτόχρονα με το baby-sitting ή οποιαδήποτε άλλη ασχολία.

Γαλάζια Οικονομία

Ο Δήμος Πειραιά οργάνωσε προγράμματα σχετικά με την ανάπτυξη της Γαλάζιας Οικονομίας στην ευρύτερη περιοχή (βλ. παραπάνω Blue Growth Piraeus), για τα οποία δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί εάν παραμένουν ενεργά. Η συλλογή πληροφοριών σχετικών με τη σύνδεση της Γαλάζιας Οικονομίας με την πόλη του Πειραιά και την πολιτιστική στρατηγική της θα ήταν πολύτιμη για την παρούσα έρευνα, δεδομένου ότι θα προσέφερε τη δυνατότητα κατανόησης των σχέσεων μεταξύ του Δήμου και των τοπικών πολιτιστικών φορέων (π.χ., των γκαλερί), καθώς και να απαντηθούν ερωτήματα που σχετίζονται με τη στήριξη πολιτιστικών δράσεων για την ανάπτυξη της τοπικής περιβαλλοντολογικής συνείδησης, τη χρήση της κυκλικής οικονομίας στην τέχνη και την πολιτιστική στρατηγική του Δήμου.

Η «COMM'ON», η οποία δημιουργεί συμμετοχικά projects με βάση τις ανάγκες των κατοίκων ενός τόπου, όπως π.χ. έγινε μετά τη δημόσια διαβούλευση που ανέδειξε τις ανάγκες του «Πολυχώρου των Λιπασμάτων» ή μικρών και απομακρυσμένων νησιών όπως η Τήλος και ο Άγιος Ευστράτιος, παραδέχεται ότι, καθώς το θέμα του project δεν είναι δική τους επιλογή, δεν έχει τύχει να ασχοληθούν με θέματα που άπτονται της Γαλάζιας Οικονομίας. Είναι αξιοσημείωτο πάντως το γεγονός ότι η μόνη ΑΜΚΕ που πραγματοποιεί διαβουλεύσεις σχετικά με τις ανάγκες των κατοίκων περιοχών που έχουν άμεση σχέση με τη θάλασσα δεν έχει πραγματοποιήσει δράση που να σχετίζεται με τη Γαλάζια Οικονομία. Η

απορία που γεννιέται είναι αν άραγε οι κάτοικοι συνειδητοποιούν τη σημαντικότητα της αλληλεπίδρασης που έχουν με τη θάλασσα ή αν είναι στραμμένοι αποκλειστικά προς τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στη στεριά. Οι μόνες σχετικές πληροφορίες έρχονται από το «Piraeus Makerspace», το οποίο, πέρα από τον εκπαιδευτικό ρόλο του με στόχο την προώθηση της κυκλικής οικονομίας, κατά την περίοδο εκπόνησης της παρούσας εργασίας ξεκίνησε μια συνεργασία με φορείς όπως ο Ιστιοπλοϊκός Σύλλογος με στόχο την αξιοποίηση υλικού που σε άλλη περίπτωση θα βρισκόταν σε χωματερές επιβαρύνοντας το περιβάλλον. Ο τρόπος αξιοποίησης τέτοιων υλικών, όπως π.χ. των πανιών των ιστιοπλοϊκών σκαφών, είναι μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων που συνδυάζουν τη δημιουργικότητα με την ανακύκλωση και την τοπική ιστορία.

Σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση είναι η δημιουργία του «Πολυχώρου των Λιπασμάτων» η οποία έφερε σε επαφή τους κατοίκους με τη θάλασσα αλλά και με τη βιομηχανική ιστορία του τόπου τους, από τις οποίες ήταν αποκλεισμένοι. Ο Βασίλης Τσίγγερης, επισημαίνοντας την έλλειψη σύνδεσης των κατοίκων με ό,τι γινόταν μέσα σε αυτήν τη βιομηχανική ζώνη που επηρέαζε, θετικά και αρνητικά, τη ζωή τους σε καθημερινό επίπεδο²⁹ αλλά και παρεμπόδιζε την ανάπτυξη σχέσης με τη θάλασσα και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής τους, αναφέρει σχετικά: «Εγώ, φανταστείτε, έχω γεννηθεί το 1969, είμαι κάτοικος Δραπετσώνας και μέχρι τότε στον χώρο [εν. των Λιπασμάτων] δεν μπορούσα να μπω. Δηλαδή μπήκα, φανταστείτε!, το 2014 στον χώρο».

Ο ίδιος ο Βασίλης Τσίγγερης υπογραμμίζει τη σημασία που έχουν τα δωρεάν πολιτιστικά δρώμενα που λαμβάνουν χώρα στα Λιπάσματα από το 2017 και εξής για τη σύνδεση του κοινού, τοπικού ή μη, με τον Πολυχώρο και την ιστορία του. Συγκεκριμένα θυμάται με συγκίνηση την πρώτη συναυλία που έγινε στον χώρο, με καλεσμένο τον Σωκράτη Μάλαμα και προσέλευση που ξεπέρασε τις 10.000 άτομα: «Από το πουθενά ξαφνικά έβλεπες χιλιάδες κόσμο να πλημμυρίζει τον χώρο [...] Λέω “Αυτή την εικόνα δεν την ξεχνάω.” γιατί και ο κόσμος είχε συγκλονιστεί. Και αυτοί που ήταν εδώ, οι εργαζόμενοι, λέγανε «Τι κάνατε!”, ή και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι λέγανε “Τι κάναμε!”. Δεν το πιστεύαμε...» Σήμερα, τα στοιχεία από τα κυλικεία που λειτουργούν στον χώρο καταδεικνύουν ότι οι ετήσιοι επισκέπτες του πάρκου ξεπερνούν το ένα εκατομμύριο, καθιστώντας το ένα εξαιρετικά επιτυχημένο παράδειγμα δημοτικής επέμβασης σε χώρο. Σημαντική όμως

---

²⁹ Όπως ακούγεται χαρακτηριστικά στα podcasts του «Πάρκου εργατιάς»: https://www.youtube.com/watch?v=uh-eijM_xc4&list=PLxngenRWJ_H-AznTuhytvj2WNfdHw6f-Z&index=5 και https://www.youtube.com/watch?v=Oc3A62UpY3E&list=PLxngenRWJ_H-AznTuhytvj2WNfdHw6f-Z.

αναδεικνύεται και η επιλογή του Δήμου Κερατσινίου-Δραπετσώνας να εμπλέξει όλα του τα τμήματα και τους εργαζομένους στη δημιουργία του χώρου, επιλογή που ενδεχομένως έγινε για οικονομικούς λόγους, όμως είχε ως αποτέλεσμα την έμπρακτη και συναισθηματική εμπλοκή του τοπικού πληθυσμού με τη γέννηση του χώρου, όπως τον ξέρουν και τον βιώνουν σήμερα, χτίζοντας έτσι δεσμούς με τον τόπο τους: «Εμείς καταφέραμε όλο αυτό να το εντάξουμε, να βάλουμε όλον τον κόσμο μέσα, να βάλουμε πολύ κόσμο μέσα. Να δουλέψουμε πολλοί εργαζόμενοι του Δήμου μέσα σε αυτό. Να συνεργαστούμε με φορείς, πολλές ΑΜΚΕ και τα λοιπά. Και να βγάλουμε κάτι πολύ ωραίο έξω στον κόσμο, χωρίς να στοιχίσει κάτι στον πολίτη, έτσι. [...] Και να φανταστείς ότι όλες οι εγκαταστάσεις που έγιναν εδώ [...] από εργαζόμενους και συνεργεία του Δήμου [...] επειδή ήταν πολύ άμεσο και έπρεπε άμεσα να γίνει η παρέμβασή μας εδώ, οι εργαζόμενοι του Δήμου βάλανε πλάτη και τα συνεργεία και οι τεχνικές υπηρεσίες και τα τμήματα όλα. Οπότε για αυτό για εμάς είναι κάτι πολύ ξεχωριστό». Η Μαρία Χατζοπούλου που διεξήγαγε μαζί με τον Δήμο Κερατσινίου-Δραπετσώνας τη δημόσια διαβούλευση για τις ανάγκες των κατοίκων στις οποίες θα μπορούσε να απαντήσει ο «Πολυχώρος Λιπασμάτων» εξηγεί και το δικό της ξάφνιασμα σχετικά με τη μεγάλη συμμετοχή του κόσμου: «Εγώ ήμουν [...] αισιόδοξη, δηλαδή εγώ έλεγα “Εντάξει, παιδιά, 600-700 άτομα τα έχουμε”. Οι άλλοι λέγαν “Εντάξει, 100 και πολλούς βάζουμε”. Φτάσαμε [...] 2026! [εν. συμμετοχές]».

Συνεργασία

Όπως είναι εύλογο, η αναφορά στη θεματική σχετικά με τη *συνεργασία* εμπεριέχει πολλές μικρότερες θεματικές:

- εσωτερική συνεργασία (μεταξύ των ανθρώπων που διοικούν τον κάθε χώρο αλλά και μεταξύ όσων αναζητούν χώρο για να δουλεύουν εκεί),
- συνεργασία με άλλους χώρους/φορείς,
- συνεργασίες που προέκυψαν μεταξύ τρίτων προσώπων τα οποία ήρθαν σε επαφή εντός του χώρου.

Αρχίζοντας με την εσωτερική συνεργασία των ανθρώπων που διοικούν τέτοιους χώρους, από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι συνήθως η διαδικασία εύρεσης του καλύτερου τρόπου λειτουργίας είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα και πολλές φορές είναι απαραίτητο να προσαρμόζεται στην εκάστοτε πραγματικότητα. Χαρακτηριστικά, η Μαρία Ευσταθίου εξηγεί με ποιον τρόπο προσπάθησαν να καθορίσουν τις αρμοδιότητες του κάθε ατόμου. Αρχικά, μοίρασαν τις ημέρες σε βάρδιες πρωί και απόγευμα, διευθέτηση που αποδείχθηκε

ασύμφορη, καθώς δεν άφηνε χρόνο για προσωπική δημιουργία. Έπειτα μοίρασαν τις μέρες, ορίζοντας και κάποιες κοινές, ώστε να συναντιούνται μεν αλλά να υπάρχει χρόνος ώστε να εργάζονται και στα δικά τους έργα. Όταν όμως ρωτήθηκε κατά πόσο καταφέρνουν να βρουν χρόνο για την προσωπική τους δουλειά η απάντηση της είναι ξεκάθαρη: «Όταν έχουμε χρόνο. Τον οποίο δεν έχουμε...», ενώ στη συνέχεια και οι δύο ιδρυτές του χώρου εξηγούν ότι, όταν προκύπτει κάποια έκθεση στην οποία πρέπει να συμμετέχουν οι ίδιοι, είναι αναγκασμένοι να παρευρίσκονται συνεχώς εκεί για να καλύψουν τις ανάγκες του χώρου και παράλληλα να δημιουργήσουν και τα δικά τους έργα, άρα πρέπει να βρίσκονται εκεί από το πρωί μέχρι το βράδυ και για επτά μέρες την εβδομάδα.

Αυτή η δυσκολία μεγιστοποιείται κυρίως όταν ιδρυτές χώρων ή κάποια μέλη των ομάδων είναι εικαστικοί. Οι υπόλοιπες ειδικότητες φαίνεται να διαθέτουν πιο ξεκάθαρους ρόλους και να μπορούν να μοιραστούν τις αρμοδιότητες μιας ανάθεσης με πιο εύκολο τρόπο, κάτι που ένας εικαστικός, όταν δημιουργεί δικό του πρωτότυπο έργο, δεν μπορεί να κάνει. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται καθαρά ότι οι εργασίες διακρίνονται σε αυτές που αφορούν τη διαχείριση του χώρου (γραφειοκρατικά, λογιστικά, επικοινωνία κ.ά.) και σε αυτές που αφορούν την εκτέλεση των αναθέσεων και την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στην περίπτωση ενός εικαστικού, όμως, υπάρχει και μια τρίτη, εξίσου απαιτητική εργασία, η παραγωγή του δικού του έργου.

Η Ελένη Μαστρογεωργοπούλου, αρχιτέκτονας και μέλος του «Ludd», επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό σχετικά με τη διαχείριση των εργασιών, αναφέροντας ότι προσπαθούν να αναλαμβάνουν σχεδιασμό και κατασκευή, αξιοποιώντας την εμπειρία τους στον σχεδιασμό, διότι το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στην ολοκλήρωση του έργου ως ενότητα. Εξηγεί ότι η συστεγαζόμενη ομάδα «Ροκάνι» εστιάζει στην εκτέλεση της κατά παραγγελία κατασκευής. Αν ένα έργο είναι ιδιαίτερα απαιτητικό ως προς τον σχεδιασμό του, αναζητούν βοήθεια και συμπράττουν με την ομάδα του «Ludd», ενώ οι ίδιοι περιορίζονται στην κατασκευή. Το ίδιο συμβαίνει και αντίστροφα, δηλαδή η ιδρυτική ομάδα απευθύνεται στο «Ροκάνι», όταν θεωρεί ότι οι δυνάμεις τους δεν επαρκούν για την υλοποίηση ενός έργου και ζητούν βοήθεια στα κατασκευαστικά ζητήματα. Έτσι, η συστέγαση μετατρέπεται σε σύμπραξη που ωφελεί και τις δύο ομάδες.

Σχετικά με το πως διαχωρίζουν τους ρόλους τους, η Ελένη Μαστρογιαννοπούλου διευκρινίζει ότι στις συμπράξεις αυτές οι ρόλοι δεν είναι πάντοτε ξεκάθαροι και διαχωρισμένοι. Καταβάλλεται προσπάθεια να κατανέμονται οι εργασίες και να αξιοποιούνται οι ιδιαίτερες ικανότητες καθενός από την ομάδα. Οι τομείς δράσης αφορούν

τα οικονομικά ζητήματα, τα διοικητικά θέματα, την επικοινωνία, την προώθηση στα κοινωνικά δίκτυα και γενικότερα οτιδήποτε δεν αφορά άμεσα την εκτέλεση του έργου. Εκεί, άλλοτε απαιτείται εποπτική εργασία και ευθύνη, άλλοτε βοήθεια και υποστήριξη στον σχεδιασμό ή στην κατασκευή, άλλοτε πάλι ο υπεύθυνος αναθέτει σε άλλα μέλη της ομάδας κάποιες δράσεις. Στα συνολικότερα ζητήματα του συνεταιρισμού πάντως υπάρχουν σαφείς ρόλοι σχετικά με το ποιος αναλαμβάνει την ευθύνη κάθε έργου. Ξεκάθαρη είναι και η αρμοδιότητα για κάθε μηχανήμα ψηφιακής κατεργασίας CNC αλλά και εδώ η ανάθεση γίνεται βάσει των ατομικών ιδιοτεροτήτων καθενός από τα μέλη της ομάδας (π.χ., το ρούτερ, που απαιτεί σωματική δύναμη, το ανέλαβε άνδρας).

Αντίστοιχα φαίνεται να διαμοιράζονται οι ρόλοι και οι αρμοδιότητες και στο «Piraeus Makerspace», λαμβάνοντας υπόψη τις δεξιότητες και τις κλίσεις καθενός από τα μέλη της ομάδας: «Είμαστε τρία άτομα: Εγώ καλύπτω κάπως το κομμάτι κατασκευή, συμμετοχικός σχεδιασμός και δράσεις σε κλίμακα γειτονιάς, πάνω-κάτω αυτό είναι η ειδικότητά μου και γενικά το πλαισιώνω και με GIS analytics και όλα αυτά, [...] Ο Κωνσταντίνος είναι περιβαλλοντολόγος-μηχανικός, οπότε έχει το κομμάτι της κυκλικής οικονομίας, της εκπαίδευσης αυτής. Και η Μαριλένα έχει μια κατεύθυνση παράλληλα με έμένα, αρχιτεκτονική, ξέρει περίπου αυτά που ξέρω και εγώ, απλά έχει φύγει προς τα κλωστοϋφαντουργικά».

Σχετικά με τη διαμόρφωση της καθημερινότητας στον χώρο, δηλαδή του προγράμματος που ακολουθείται, ο Ιάσοντας Ζιρώ επισημαίνει ότι με την πάροδο του χρόνου αρκετά λειτουργικά ζητήματα έχουν δρομολογηθεί, γεγονός που προσφέρει το χρονικό περιθώριο για «σετάρισμα μηχανημάτων», δηλαδή εγκατάσταση, updates κ.ά. Κατά τα λοιπά, ο χρόνος αφιερώνεται στην επικοινωνία και στην οργάνωση μαθημάτων, που παγιώνονται σε συγκεκριμένες ημέρες την εβδομάδα, ενώ η εκπαίδευση και η ενημέρωση των σχολείων γίνεται το πρωί. Γενικά πάντως υπάρχει μεγάλη ευελιξία στη διαχείριση του χρόνου.

Στο ζήτημα της συνεργασίας και συστέγασης μεταξύ των χρηστών ενός τέτοιου χώρου, οι «Sector30» μοιράζονται το αρχικό πλάνο δράσης, δηλαδή τις προθέσεις της ομάδας, αλλά και την εμπειρία τους που επέβαλε συγκεκριμένες αλλαγές: «Ξεκινήσαμε με μια λογική πολύ... έτσι... φιλελεύθερη... [...] Όποιος ερχόταν και ήθελε να γίνει μέλος, του δίναμε το κλειδί και ήταν το εργαστήριό του πια στην ουσία. Και σιγά-σιγά άρχισαν να δημιουργούνται διάφορα θέματα. Ξέρεις... πόρτες ανοιχτές, θέματα ασφάλειας, σόμπες ανοικτές...» Αυτά τα θέματα συμβίωσης, σεβασμού προς τον επόμενο που θα

χρησιμοποιήσει τον χώρο αλλά και προσοχής στη διαχείριση του ίδιου του εξοπλισμού, θέματα οικολογικής συνείδησης και μείωσης της σπατάλης ενέργειας και υλικών, καθώς και θέματα ασφάλειας, οδήγησαν στην αναζήτηση λύσεων και αποφασίστηκε η λειτουργία με συγκεκριμένο ωράριο.

Αντίστοιχη διαδρομή ακολούθησε και το «Ludd». Αρχικά, επιτρεπόταν να χρησιμοποιεί τον χώρο τους κάθε ιδιώτης ή έμπειρος σχεδιαστής που είχε την πρόθεση να κατασκευάσει κάτι για τον εαυτό του ή για κάποιον τρίτο έπειτα από ανάθεση. Υπολόγιζαν τον απαιτούμενο χρόνο, έδιναν συμβουλές για την προμήθεια υλικών ή για κατασκευαστικά ζητήματα, προσπαθώντας να καλύπτουν την έλλειψη εμπειρίας ή δίνοντας λύση σε θέματα οικονομικά. Σήμερα συνεργάζονται με πιο έμπειρους ανθρώπους με συγκεκριμένο στόχο και «έτοιμους για να μπουν σε ένα εργαστήριο».

Σχετικά με τις συνεργασίες με άλλους χώρους και φορείς, η Μαρία Χατζοπούλου αναφέρει ότι οι στρατηγικές συνεργασίες προκύπτουν επειδή αναπτύσσεται εμπιστοσύνη προς έναν φορέα σχετικά με την αξιοπιστία, τη συνέπεια και την αποτελεσματικότητά του. Η συνεργασία εξάλλου με κάποιο φορέα που έχει εδραιωμένο όνομα στον χώρο συμβάλλει στην εμπιστοσύνη και κάποιου τρίτου, τον οποίο μπορεί να προσεγγίσουν με μια πρόταση για συγκεκριμένη δράση ή για τη χρηματοδότησή της. Τονίζει, όμως, ότι από την αρχή της λειτουργίας της «COMM'ON» και παράλληλα με τη στρατηγική για την επιτυχία του οργανισμού κινήθηκαν με βάση μια συγκεκριμένη φιλοσοφία: «Πιστεύουμε ότι όταν έρχονται σε επαφή άνθρωποι οι οποίοι θέλουν να είναι μαζί, εκτιμάει ο ένας την δουλειά του άλλου, προχωράνε τα πράγματα με περισσότερο πάθος, με περισσότερο κίνητρο. Έχουμε αποφύγει να κάνουμε συνεργασίες καλές στα χαρτιά, αλλά με φορείς ή με συνεργάτες που δεν είχαμε κάποια σχέση, δεν κινούμασταν στον ίδιο ρυθμό. Οπότε, αυτό είναι η πυξίδα μας».

Η πληροφορία που προβάλλει η Μαρία Ευσταθίου αφορά τη δυσκολία εξεύρεσης συνεργατών και οργάνωσης συνεργασιών που να υλοποιούνται και να μην περιορίζονται σε «ωραίες συζητήσεις» χωρίς αποτέλεσμα, ενώ ο Ηλίας Κοέν μιλάει για μια μεγαλύτερη ιδέα συνεργασίας μεταξύ makerspace, π.χ. μια κοινοπραξία χώρων που θα λειτουργούν υπό το ίδιο brand, ως παραρτήματα και με κοινές συνδρομές, εφόσον βεβαίως υπάρχει προσωπική δέσμευση του καθενός. Η ιδέα φαίνεται πραγματικά δελεαστική, η Μαρία Ευσταθίου ωστόσο παρατηρεί ότι για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου απαιτούνται κοινό όραμα και λειτουργία με κοινό και προκαθορισμένο τρόπο, ώστε να αποφεύγονται συγκρούσεις που

προκύπτουν σχετικά με τη λειτουργία του χώρου, το ύψος των χρεώσεων κ.λπ. αλλά και να μην λειτουργεί καθένας κατά την προσωπική του κρίση, όπως συχνά συμβαίνει.

Από την άλλη πλευρά, το «Ludd», το οποίο συστεγάζεται με το «Ροκάκι» και έχει την εμπειρία συχνών συμπράξεων, αναφέρεται στο γεγονός αυτό υποστηρίζοντας ότι η επιτυχία μιας συνεργασίας σχετίζεται με τη νοοτροπία, τον χαρακτήρα των μελών αλλά και την ελεύθερη επιλογή του συνεταιριστικού μοντέλου και εξασφαλίζεται με τη φιλική διάθεση των συμπραττομένων: «Εγώ δεν ξέρω άλλους συνεταιρισμούς να συστεγάζονται για τόσο καιρό και μάλιστα να συστεγάζονται, ενώ έχουν τόσο παραπλήσιο πεδίο εργασίας, χωρίς ανταγωνισμό».

Το «Piraeus Makerspace» έχει επίσης πραγματοποιήσει προσπάθειες συνεργασίας, όπως για παράδειγμα αυτή με τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Παραγωγής και Υλικών Συσκευασίας, με στόχο «να φτιαχτεί ένα ολόκληρο οικοσύστημα pre-recruiting και εκπαίδευσης ανθρώπων για τους τεχνικούς κλάδους. Π.χ. ψυκτικός. Δεν μας νοιάζει ότι ασχολείται με ψυγεία. Μπορεί να χρησιμοποιήσει μηχανήματα; Αυτό μας νοιάζει», όπως αναφέρει ο Ιάσωνας Ζιρώ, εστιάζοντας όμως και πάλι στο κομμάτι της εκπαίδευσης μέσω της συνεργασίας. Ο ίδιος, παρά τον κομβικό ρόλο που θα μπορούσε να έχει το «Piraeus Makerspace» στον τομέα της εκπαίδευσης, εντοπίζει άλλα προβλήματα. Τονίζει πόσο αποδοτικά συνεργάζονται με κάποια τμήματα του ΙΕΚ και πόσο η δίψα για μάθηση των εκπαιδευομένων αποτελεί ανατροφοδότηση για τους εκπαιδευτές, πόσο τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν την προσπάθεια. Καταλήγει, ωστόσο, ότι η έλλειψη πόρων που θα εξασφάλιζαν τις συνθήκες για μια σωστή εκπαίδευση ματαιώνει τις προσπάθειες εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων: «Δουλεύουμε πάρα πολύ καλά με το ΙΕΚ, με το Τμήμα Γραφιστικής [...] νιώθω ότι τους βοηθάω και έχουν όρεξη. [...] Βέβαια εκεί υπάρχουν άλλα προβλήματα. Δεν έχουν λεφτά να πάρουν laptop, που όλα μας τα μηχανήματα είναι φτιαγμένα για να δουλεύουν cad to cam. Δηλαδή εκεί μετά αρχίζει ένας άλλος φαύλος κύκλος του πώς στήνεις ένα syllabus digital σε ένα τέτοιο σύστημα. Δεν είναι εύκολο». Το καταληκτικό συμπέρασμα από την παρατήρηση αυτή είναι ότι δεν αρκεί να δημιουργηθούν τέτοιου είδους χώροι. Απαιτείται παράλληλα αλλαγή σε ένα ολόκληρο οικοσύστημα, ώστε να αξιοποιηθούν και να προσφέρουν όσα πραγματικά θα μπορούσαν και όσα οραματιστές τους αρχικά σχεδίαζαν.

Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι χώροι έχουν λειτουργήσει ως σημείο συνάντησης και μοιράσματος ιδεών και γνώσεων, στοιχείο που πολλές φορές έδωσε ευκαιρίες για νέες συνεργασίες. Η Ελένη Μαστρογεωργοπούλου υποστηρίζει ότι η προσπάθειά τους να

ξεκινήσουν ως makerspace έχει αφήσει ισχυρό αποτύπωμα σε θέματα νοοτροπίας και στάσης στη συνεργατική πολιτική: «Άφησε μια κουλτούρα ανοικτότητας. Γιατί το makerspace δεν είναι μόνο να πάω σε ένα χώρο που μου εξασφαλίζει τα μηχανήματα και τον χώρο αποθήκευσης ή, τέλος πάντων, τα τυπικά στοιχεία που μου λείπουν για να υλοποιήσω ένα έργο. Είναι και μεταφορά γνώσης είναι και συνεργασία [...] Προάγει μια συνεργατική κουλτούρα το makerspace, ούτως ή άλλως». Είναι πολύ σημαντικό ότι η νοοτροπία αυτή αλλάζει την οπτική σχετικά με την πραγμάτωση ενός έργου και, όπως πολύ καιρία παρατηρεί, η συμμετοχικότητα σε ένα έργο το προχωρεί, το εμπλουτίζει, το διευρύνει, το εξελίσσει: «Αυτά δεν γίνονται με τη μοναχική εργασία. Προσπαθήσαμε και να δούμε τρόπους τέτοιες συνεργασίες να πηγαίνουν πιο μπροστά κάθε μια από τις διαφορετικές οντότητες που έφερνε το δικό της, τη δική της γνώση, ας πούμε, στο τραπέζι. Γιατί θεωρούμε ότι μέσα από τη συνεργασία μπορείς να κάνεις πράγματα που δεν θα μπορούσες μόνος σου. Αυτό ισχύει και εσωτερικά στην ομάδα, ότι καθένας από μας υπάρχουν πράγματα που δεν θα μπορούσε να τα κάνει. Όχι όμως δεν θα μπορούσε να το κάνει τεχνικά μόνο. Μέσα από τη συνεργασία προκύπτουν πράγματα πρωτόλεια που δεν προκύπτουν από τη μοναχική εργασία. Αυτό αφορά και την ίδια την ομάδα, που εκεί βρίσκει έναν λόγο να είναι συνεταιρισμός, και το makerspace συνολικά σαν θεσμό που επιλέγει να κάνει τόσο ανοιχτά αυτό το πράγμα [εν. τη δημιουργική διαδικασία]. Μετά και σε συγκεκριμένα δικά μας έργα, πολλές φορές εδώ δουλεύουμε με έννοιες, όπως ο ανοικτός σχεδιασμός... Γενικότερα, η ανοικτή γνώση που είναι προσβάσιμη διαδικτυακά, που ο καθένας μπορεί να την πάρει, να τη μετατρέψει ή να τη χρησιμοποιήσει. Έχουμε δουλέψει στο παρελθόν με άδειες creative commons. Οπότε, είναι γενικότερα στην κουλτούρα μας αυτό». Στην ίδια κατεύθυνση αλλά και με πιο απτά παραδείγματα συνεργασιών συνεχίζει ο Ηλίας Κοέν από το «Sector30»: «Έχει λειτουργήσει πέρα από τις συνεργασίες που μετά γίνονται, ξέρεις, εξωτερικά, [...] διάφορα, από εκθέσεις μέχρι μπαζάρ, πιο εμπορικά. Έχει λειτουργήσει και λίγο σαν εκκολαπτήριο, δηλαδή άνθρωποι ο οποίοι κάπως τεστάρουν αν μπορούν να σταθούν σαν επαγγελματίες, ξέρεις...»

Σε κάθε περίπτωση, όπως είναι φυσικό όταν πρόκειται για συνεργατικούς χώρους, η εύρυθμη συνεργασία σε όλα τα επίπεδα και με όλους τους πιθανούς εμπλεκόμενους αποτελεί βασικό στόχο και αναπόσπαστο τμήμα της ταυτότητάς τους.

Προσπαθούμε σε όλα τα πεδία να προωθούμε τη συνεργατικότητα. Και γιατί μέσα από αυτήν εμείς βρίσκουμε νόημα και γιατί τη θεωρούμε πρότυπο, για διάφορους λόγους, κοινωνικά. Τώρα, δεν είναι πάντα τόσο ωραία όσο

ακούγονται όλα αυτά, υπάρχει πολύ μεγάλη δυσκολία να συνδιαμορφώσεις μια θέση με ανθρώπους, να δουλέψεις αποδοτικά, όπως είπα πριν, να διαχωρίσεις ρόλους, να πάρεις αποφάσεις, να... πολλά πράγματα αλλά, εντάξει!, έχουμε τη διάθεση να το κάνουμε και το παλεύουμε ακόμα. (Ελένη Μαστρογεωργοπούλου, «Ludd»)

Τέλος, η συνεργασία λειτουργεί ως παράδειγμα για τον περιβάλλοντα χώρο και επηρεάζει και τη γειτονιά, η οποία αντιλαμβάνεται ότι, εάν ξεπεραστεί η καχυποψία, αυτό που συχνά θεωρείται δύσκολο ή ακόμα και ανέφικτο στην πραγματικότητα μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά, έντιμα και υποβοηθητικά.

Η διαχείριση του χώρου

Κλειδί για την ύπαρξη καλής συνεργασίας είναι η σωστή διαχείριση του χώρου και του χρόνου. Αρκεί όμως η καλή πρόθεση για να επιτευχθεί αυτό; Ο Ηλίας Κοέν, που μοιράζεται την εμπειρία του από τον χώρο Gowanus στο Μπρούκλιν, παρατηρεί ότι η διαχείριση του χώρου και η χρήση του εξοπλισμού διέφεραν ανάλογα με τα άτομα που τα χρησιμοποιούσαν και δεν ήταν πάντα η ενδεδειγμένη. Ως παράδειγμα αναφέρει ότι το ξυλουργικό εργαστήριο ήταν καλά συντηρημένο όταν το διαχειριζόταν επιπλοποιός, δεν συνέβαινε όμως το ίδιο όταν τον εξοπλισμό χρησιμοποιούσε ένας καλλιτέχνης. Η συνεργάτιδά του Μαρία Ευσταθίου συμπληρωματικά διευκρινίζει ότι συχνότατα οι καλλιτέχνες δεν έχουν σχέση, εκπαίδευση ή εμπειρία με όσες τεχνικές επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν, σε αντίθεση με τους επαγγελματίες, οι οποίοι αφενός διαθέτουν περισσότερες γνώσεις στη χρήση και τη συντήρηση του εξοπλισμού, αφετέρου χρησιμοποιούν τα εργαλεία «σε πιο ορθόδοξα πράγματα», δηλαδή σε πιο συμβατικό πλαίσιο, χωρίς να διακινδυνεύουν την καταστροφή τους υπερβαίνοντας τα όριά τους με πειραματισμούς. Εδώ εντοπίζεται ένας ακόμη κίνδυνος που διατρέχουν οι συνεργατικοί χώροι: κακή χρήση του εξοπλισμού από άτομα τα οποία δεν «πονούν» τον εξοπλισμό που δεν τους ανήκει, δεν είναι απαραίτητα γνώστες ή απλώς έχουν διάθεση για πειράματα, με αποτέλεσμα να μην διστάζουν να πειραματίζονται με τα μηχανήματα, δοκιμάζοντας πολλές φορές την αντοχή ή τις δυνατότητές τους. Ωστόσο, η αναγνώριση και ο συνυπολογισμός του κινδύνου αυτού, που ενδεχομένως αποβαίνει δυσβάστακτος ή ασύμφορος για έναν τέτοιο χώρο, πρέπει να αντισταθμίζεται με το γεγονός ότι τέτοιοι χώροι διαθέτουν εξ αρχής και εκπαιδευτικό ρόλο, όπως επισημαίνει η Μαρία Ευσταθίου, όταν αναφέρεται στην εσκεμμένη επιλογή των χρηστών να μάθουν ό,τι μπορούν σε έναν χώρο που τους δίνει τη

δυνατότητα αυτή, να δικτυωθούν και μετά να προχωρήσουν στα προσωπικά επαγγελματικά βήματά τους. Κατά κάποιον τρόπο, οι χώροι αυτοί παρέχουν υποχρεωτικά κάποιου είδους εκπαίδευση, ώστε να εξασφαλίζουν έναν αριθμό μελών που θα χρησιμοποιεί τον χώρο, καθιστώντας τον βιώσιμο.

Προτού φτάσουν όμως στο επίπεδο της διαχείρισης του χώρου από τους χρήστες, υπήρξε το στάδιο της επιλογής του χώρου. Και αν για το «Piraeus Makerspace» ο χώρος παραχωρήθηκε από τον Δήμο, για τους υπόλοιπους φαίνεται ότι η περίοδος αναζήτησης υπήρξε μακρά. Ο Βοτανικός φαίνεται ότι κέντριζε το ενδιαφέρον όλων, λόγω της εγγύτητάς του με το κέντρο της πόλης αλλά κυρίως λόγω του βιοτεχνικού του χαρακτήρα, αναδεικνύοντας έτσι την αναγκαιότητα οι χώροι να γειτνιάζουν με προμηθευτές και τεχνίτες. Η Ελένη Μαστρογεωργοπούλου δεν ήταν από την αρχή στην ιδρυτική ομάδα του «Ludd», εξηγεί όμως ότι το ακίνητο που έψαχναν έπρεπε να είναι κοντά σε μια περιοχή της Αθήνας που να διασώζει τον βιοτεχνικό της χαρακτήρα. Ο Βοτανικός πληρούσε αυτό το χαρακτηριστικό, καθώς αποτελεί μια από τις ελάχιστες εναπομείνασες βιοτεχνικές περιοχές της Αθήνας, με πλήθος μικρών καταστημάτων εργαλείων και εξαρτημάτων επιπλοποιίας, μικρά εργαστήρια επεξεργασίας μετάλλων, μάντρες ανταλλακτικών αυτοκινήτων και άλλα καταστήματα και εργαστήρια, που παρέχουν ευκολία στην προμήθεια υλικών, καθώς όλα βρίσκονται σε κοντινή απόσταση, στοιχείο που αποδεικνύεται πολύ χρήσιμο στην εξοικονόμηση χρόνου. Επιπλέον, προσφέρει σχετική προσβασιμότητα ακόμη και για φορτηγά που δεν κινούνται εύκολα σε κατοικημένες περιοχές. Ως προσόν της περιοχής προσμετράται ότι οι κάτοικοι είναι εξοικειωμένοι με τους θορύβους και δεν ενοχλούνται τόσο εύκολα, άρα, παρότι το εργαστήριο είναι χαμηλής όχλησης, δεν απαιτείται αυστηρή τήρηση του νόμου περί κοινής ησυχίας. Κάτι παρόμοιο περιγράφουν για την αναζήτησή τους και οι ιδρυτές του «Sector30», οι οποίοι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, «γυρίσαμε όλη την Αθήνα». Και ενώ η αρχική τους σκέψη ήταν ο Βοτανικός, η έλλειψη ασφάλειας που ένιωθαν καθώς και τα υψηλά για εκείνη την εποχή (2017) ενοίκια υπήρξαν αποτρεπτικά, με αποτέλεσμα να καταλήξουν τελικά σε επιλογή στέγης στον Νέο Κόσμο, μια περιοχή που εκείνη την περίοδο διέθετε πληθώρα άδειων καταστημάτων.

Σε κάθε περίπτωση, στην επιλογή τύπου και στον σχεδιασμό όλων των χώρων τα κριτήρια που υπήρξαν καθοριστικά ήταν η εγγύτητα στο κέντρο της πόλης, η δυνατότητα προμηθειών προκειμένου να εξυπηρετούνται οι τεχνικές που φιλοξενούνται, καθώς και το ύψος των ενοικίων.

Συμβίωση με τη γειτονιά

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα των σχέσεων που αναπτύσσουν οι συνεργατικοί χώροι με τη γειτονιά στην οποία εδράζονται. Η Μαρία Ευσταθίου αναφέρει σχετικά ότι στην αρχή η γειτονιά τους θεωρούσε τρελούς και αναρωτιόταν τι άραγε να συμβαίνει μέσα στο εργαστήριο αλλά τελικά έγιναν πολύ υποστηρικτικοί και βοηθητικοί. Αντίστοιχα, και οι ίδιοι οι συνεργάτες των χώρων έκαναν ό,τι μπορούσαν από την πλευρά τους, με πρώτη κίνηση καλής θέλησης ένα «πάρτι ανοίγματος» στο οποίο κάλεσαν όλη τη γειτονιά. Αλλά και στη συνέχεια ήταν πρόθυμοι για αλληλοϋποστήριξη μέσω δανεισμού εργαλείων και φυσικά λειτουργούσαν με σεβασμό ως προς τα ωράρια κοινής ησυχίας. Όσον αφορά το «Ludd», η Ελένη Μαστρογεωργοπούλου σημειώνει ότι σε γενικές γραμμές η συμβίωση με την γειτονιά είναι καλή και οι γείτονες διάκεινται φιλικά απέναντί τους, μολονότι ενίοτε διαπιστώνεται κάποια καχυποψία ως προς τις δραστηριότητες του χώρου. Αναφέρει ως παράδειγμα ότι για οτιδήποτε περίεργο συμβεί στη γειτονιά πιστεύουν ότι προέρχεται από τους συμμετέχοντες στον χώρο, ακόμη και όταν αποδεικνύεται το αντίθετο, γεγονός που βεβαίως μπορεί να προκαλέσει εκνευρισμό. Συνήθως πάντως τα προβλήματα λύνονται σε φιλικό κλίμα. Από τη μεριά τους, η ομάδα προσπαθεί να εντάσσει τους γείτονες στις δραστηριότητές της, για παράδειγμα προσκαλώντας τους στο καθιερωμένο αποκριατικό ψήσιμο ή αναλαμβάνοντας να κάνουν κάποιες εξυπηρετήσεις για τους γείτονες. Ο Ηλίας Κοέν υπογραμμίζει, ωστόσο, πόση σημασία έχει ότι το εργαστήριο βρίσκεται σε οικιστική περιοχή, καθώς και πόσοι περιορισμοί προκύπτουν από το γεγονός αυτό, τονίζει δηλαδή ότι μπορούν να δράσουν εντός συγκεκριμένων ορίων: «Είναι πολλά πράγματα που θα θέλαμε να κάνουμε και θα μπορούσαμε να κάνουμε που δεν τα κάνουμε γιατί είμαστε εδώ που είμαστε».

Το «Piraeus Makerspace», από την άλλη, επειδή ακριβώς στεγάζεται μέσα σε ένα τεράστιο και ιστορικό σχολικό συγκρότημα, δεν έχει να αντιμετωπίσει τα συνήθη ζητήματα που προκύπτουν λόγω της συμβίωσης και της συνύπαρξης με τη γειτονιά. Ωστόσο, συνειδητοποιούν ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουν έναν άλλον ρόλο να επιτελέσουν. Υπολογίζοντας ότι τα Καμίνια είναι υποβαθμισμένη περιοχή και δεν διαθέτει σύγχρονες υποδομές –τη χαρακτηρίζουν «παρατημένη»–, προσπαθούν με τις δράσεις τους να συνδυάσουν την πολιτιστική κληρονομιά με την παραγωγή και να προσφέρουν ορισμένα εναύσματα για το συγκρότημα της ΣΚΥΠ που είναι από τα μεγαλύτερα σχολικά συγκροτήματα.

Επικοινωνία

Παρ' ότι άνθρωποι που ασχολούνται με εικόνες και είναι δημιουργικοί, κανένας από τους συνεντευξιαζόμενους δεν χαρακτηρίζει θετικά την επίδοσή του στο επίπεδο της επικοινωνίας. Ο Ιάσοντας Ζιρώ ήταν ξεκάθαρος και μάλιστα δήλωσε ότι στο επόμενο project που θα αναλάβουν θα προσληφθεί άτομο που θα αναλάβει την επικοινωνία του, καθώς θεωρεί ότι δεν μπορεί να ακολουθήσει αυτήν την πολυπλοκότητα καθηκόντων που απαιτεί το σύγχρονο επαγγελματικό περιβάλλον και σε αυτόν τον τομέα. Αντίστοιχα, η Ελένη Μαστρογεωργοπούλου παραδέχεται την αδυναμία της ομάδας ως προς την επικοινωνία μέσω των κοινωνικών δικτύων. Παρά την ύπαρξη του ιστότοπου και παρ' όλο που πρόσφατα ενεργοποιούνται περισσότερο, οι αναρτήσεις που δημοσιεύονται στις σελίδες της ομάδας στο Facebook και στο Instagram παραμένουν περιορισμένες. Αναφέρει ενδεικτικά ότι παρά τις προσπάθειες και τη γνώση ότι η επικοινωνία είναι απαραίτητη σήμερα για την επιβίωση του χώρου, το τελευταίο έργο που δημοσιεύθηκε ήταν τον Δεκέμβριο του 2024, ενώ η συνέντευξη δόθηκε τον Μάρτιο του 2025. Σύμφωνα και με την ίδια, λοιπόν, η επικοινωνία αποτελεί το αδύνατο σημείο της ομάδας τους. Και έτσι έρχεται και αυτή να συμφωνήσει με τον Ιάσωνα Ζιρώ ότι το ζήτημα της επικοινωνίας, όπως η σημερινή εποχή το απαιτεί να γίνεται, αποτελεί αυτόνομο τομέα ευθύνης που απαιτεί να υπάρχει μια αντίστοιχη θέση, άρα προϋποθέτει και τους αντίστοιχους πόρους που θα την καλύψουν. Λόγω έλλειψης πόρων γενικά, συχνότατα είναι ακριβώς αυτό το τόσο απαραίτητο στοιχείο που παραμελείται έως την τελική φάση, αν και εφόσον κάποιος βρει τον χρόνο να ασχοληθεί με αυτό.

Η Μαρία Χατζοπούλου ανέδειξε μια άλλη πλευρά της επικοινωνίας που έχει να κάνει με τη διαφορετική χρήση των κοινωνικών δικτύων ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθύνεται το κάθε project: «Στην αρχή ήμασταν εμμονικοί [εν. με την ανάρτηση περιεχομένου στα κοινωνικά δίκτυα]. Τώρα που έχουν μπει λίγο τα πράγματα σε μια σειρά, ουσιαστικά είναι πολύ πιο στοχευμένη η επικοινωνία που κάνουμε. Δεν υπάρχει και τόσο η ανάγκη να κάνουμε την προβολή που κάναμε μέσα από social. Στο Seed υπήρχε μεγάλη ανάγκη και είχε δημιουργηθεί ξεχωριστός λογαριασμός. Οπότε εκεί πέρα, κάποιες φορές όταν βλέπουμε ότι ένα συγκεκριμένο project έχει μεγάλη ανταπόκριση και έχει μεγάλη ανάγκη δημιουργούνται ξεχωριστοί λογαριασμοί και τρέχει αυτόνομα. Δηλαδή το Seed, ας πούμε, είχε, και οι Ακτές έχουν. Μόνο Facebook αλλά και ο πληθυσμός ο οποίος απευθυνόμαστε έχει κατά κύριο λόγο Facebook. Δηλαδή νησιά, μεγαλύτερης ηλικίας

άνθρωποι, και αυτά... Τώρα έχει μπει το -τώρα! το 2025!- έχει αρχίσει να μπαίνει το Instagram».

5. Συμπεράσματα

Η εργασία αυτή είχε ως στόχο τη διερεύνηση της χρησιμότητας ενός συνεργατικού χώρου παραγωγής τέχνης στον Πειραιά. Κρίθηκε σκόπιμο αρχικά να παρουσιαστεί σύντομα η σχετική βιβλιογραφία και η ορολογία που συνδέεται με τους τρίτους τόπους, είτε αυτοί είναι συνεργατικοί χώροι, είτε νεοφυείς επιχειρήσεις, είτε διαθέτουν άλλη μορφή. Ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση αντίστοιχων συνεργατικών χώρων παραγωγής τέχνης από το εξωτερικό, ικανών να λειτουργήσουν δυνάμει ως πρότυπα στις εγχώριες προσπάθειες. Πραγματοποιήθηκε, επίσης, αναφορά στην ιστορία του Πειραιά, καθώς και στο οικοσύστημα καινοτομίας που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια στην περιοχή. Παρουσιάστηκαν παραδείγματα όπου ο πολιτισμός διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στη διαμόρφωση της ταυτότητας μιας πόλης όσο και στην αλληλεπίδρασή του με βασικές στρατηγικές πολιτικές, όπως η βιωσιμότητα και η γαλάζια οικονομία. Από τα παραπάνω διαφαίνεται η δυνατότητα ενίσχυσης δράσεων που θα συνδέουν πιο ουσιαστικά τη στρατηγική της πόλης του Πειραιά για μια βιώσιμη Γαλάζια Οικονομία με τον πολιτιστικό τομέα. Στη συνέχεια αναλύθηκε η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας: Δημιουργήθηκε ένα ερωτηματολόγιο για τους πιθανούς χρήστες ενός τέτοιου χώρου, δηλαδή εικαστικούς και επιμελητές, ενώ παράλληλα διεξήχθησαν συνεντεύξεις με εκπροσώπους από αντίστοιχους φορείς και χώρους. Συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από 19 άτομα που εργάζονται στον τομέα της Σύγχρονης Τέχνης και αποτελούν δυνητικούς χρήστες ενός τέτοιου χώρου. Η πλειοψηφία των ατόμων που απάντησαν ήταν γυναίκες μεταξύ 30 και 40 ετών. Από τις απαντήσεις του συγκεκριμένου ερωτηματολογίου διαπιστώνεται η ανάγκη για έναν τέτοιο χώρο και η πρόθεση να χρησιμοποιηθεί ο χώρος αυτός ως δεξαμενή εξοπλισμού, γνώσης και δικτύωσης. Τα θέματα που φαίνεται να ανησυχούν περισσότερο τους επαγγελματίες του χώρου της Σύγχρονης Τέχνης έχουν να κάνουν με αξίες, οικονομικά προβλήματα, ζητήματα δικτύωσης και τέλος με την εξεύρεση του χώρου και τον τρόπο λειτουργίας του.

Από την άλλη πλευρά, οι συνεντεύξεις υπήρξαν εφελκτήριο για να συζητηθούν πολλά θέματα που αφορούν τις συνεργασίες, την οικονομική βιωσιμότητα τέτοιων χώρων, τα διαφορετικά μοντέλα σχετικών επιχειρήσεων (π.χ., ΑΜΚΕ, ΚΟΙΝΣΕΠ, Συνεταιρισμός εργαζομένων), τη λειτουργία του χώρου, τη διαχείριση της επικοινωνίας, ακόμα και τη σχέση που αναπτύσσεται (ή που δεν αναπτύσσεται) με τη γειτονιά και την επίδραση που ασκείται. Οι συνεντεύξεις ήταν ημιδομημένου τύπου και απευθύνθηκαν σε ανθρώπους από

διαφορετικού τύπου χώρους και φορείς, με σκοπό να μελετηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα από όσο το δυνατόν περισσότερες διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Διαπιστώνεται ότι κάποιοι από τους υπάρχοντες χώρους αποτελούν ιδιωτική πρωτοβουλία, ενώ άλλοι είναι δημοτικοί. Είναι προφανές πάντως από τις συνεντεύξεις ότι πίσω από κάθε περίπτωση κρύβεται ένας άνθρωπος ή μια μικρή ομάδα κοινών αξιών και στόχων, που εμπνεύστηκαν την ιδέα και εργάζονται για την υλοποίησή της, παρακινώντας κατά το δυνατόν και όσους άλλους χρειάζονταν. Η εικόνα που σχηματίζεται μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων αφορά τα εξής ζητήματα:

Οι συνεργατικοί χώροι μπορούν με τις δράσεις τους να συμβάλουν στη διάχυση αρχών και αξιών της κυκλικής οικονομίας. Επομένως, είναι πολύ σημαντική η ανάπτυξη ή και η διεύρυνση της σχέσης τους. Εξίσου σημαντική κρίνεται και η ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ χώρων και φορέων, καθώς μπορεί να λειτουργήσουν αλληλοϋποστηρικτικά και αλληλοτροφοδοτικά.

Ο Πολιτισμός και οι ΠΔΒ μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην αστική αναζωογόνηση μιας περιοχής, ειδικά σε υποβαθμισμένες περιοχές, όπως συνήθως είναι οι ευρύτερες περιοχές των λιμανιών. Προς αυτήν την κατεύθυνση υπάρχουν παραδείγματα τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως έμπνευση ώστε η περιοχή του Πειραιά να αξιοποιήσει προς όφελός της την υπάρχουσα εμπειρία και βιβλιογραφία.

Προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο φαινόμενο του εξευγενισμού που φαίνεται ότι ακολουθεί την εγκατάσταση ΠΔΒ σε αστικά κέντρα (βλ. σχετικά Αυδίκος 2014· Καραχάλης 2010), κίνδυνος που θα μπορούσε να προβλεφθεί με τη συνεργασία δημοτικών αρχών και όλων των πολιτιστικών φορέων και επιχειρήσεων της περιοχής. Με αυτόν τον τρόπο θα διασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία των χώρων αλλά και θα ελέγχεται η αλλαγή της ταυτότητας της περιοχής, με σκοπό να μην χαθούν στοιχεία της ιστορίας της και να μην αλλοιωθεί ο χαρακτήρας της.

Κάθε project έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο και γίνεται πιο εύκολα αποδεκτό από μια κοινότητα όταν υπάρχει η δυνατότητα δημόσιας διαβούλευσης. Αυτό συμβαίνει επειδή εμπεριέχει τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής, εξασφαλίζοντας έτσι ότι θα επιτελέσει τον κοινωνικό του ρόλο. Αν μάλιστα βρίσκεται και ο τρόπος να συνδυαστεί η τέχνη με ζητήματα που αφορούν τον τοπικό πληθυσμό, τα αποτελέσματα είναι ακόμη καλύτερα, αφού είναι δεδομένο ότι οι καλλιτεχνικές δράσεις μπορούν να δράσουν πολύ υποστηρικτικά, αφήνοντας ισχυρό αποτύπωμα και λειτουργώντας μετασχηματιστικά στη νοοτροπία των ανθρώπων.

Καθώς ο Δήμος Πειραιά σχετίζεται άμεσα με τη Γαλάζια Οικονομία, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αναζητήθηκαν τρόποι σύνδεσης της οικονομίας αυτής με τα πολιτιστικά δρώμενα. Διαπιστώνεται ωστόσο ότι δεν έχουν ακόμη αναληφθεί αρκετές σχετικές δράσεις ώστε η έννοια της Γαλάζιας Οικονομίας να γίνει κτήμα των κατοίκων της πόλης, στοιχείο που θα μπορούσε να υπηρετηθεί από περισσότερα projects περιβαλλοντολογικού ενδιαφέροντος με καλλιτεχνική πλαισίωση και υποστήριξη. Παρά το γεγονός ότι δεν στάθηκε δυνατόν να γίνουν όλες οι επιθυμητές συνεντεύξεις με τους αρμόδιους φορείς του Δήμου, από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι ένας συνεργατικός χώρος παραγωγής έργων τέχνης θα μπορούσε να εμπλουτίσει την πολιτιστική υποδομή του Πειραιά και να λειτουργήσει ως δημιουργικός πόλος προώθησης ιδεών τόσο για τον Δήμο, όσο και για την Περιφέρεια. Ιδανικό θα ήταν βέβαια να οικοδομηθούν σχέσεις σύμπνοιας μεταξύ του χώρου και των δημοτικών αρχών, ώστε οι στόχοι και των δύο να εναρμονίζονται και να αλληλοϋποστηρίζονται.

Τέλος, η δικτύωση του ίδιου του χώρου αναδεικνύεται σε στρατηγικής σημασίας εργαλείο, τόσο για τη βιωσιμότητά του όσο και επειδή, όπως καταγράφηκε στις απαντήσεις του ερωτηματολογίου, ο τομέας της Σύγχρονης Τέχνης διανύει μια φάση αναπροσανατολισμού, με τις κυρίαρχες ηθικές αντιλήψεις και τις εργασιακές συνθήκες να μεταβάλλονται ριζικά απαιτώντας νέες μορφές οργάνωσης και συνεργασίας. Επομένως, οι αξίες που θα προβάλλει και θα υπερασπίζεται ο χώρος αυτός κρίνονται πολύ σημαντικές, σημαντικότερες ίσως και από την παραγωγή ενός καλλιτεχνήματος ή ενός project που πραγματοποιείται εντός του χώρου αυτού. Με αυτήν τη συλλογιστική, ό,τι παράγεται στον πολιτιστικό χώρο τέχνης μπορεί να είναι και προϊόν συνεργασίας και να υπηρετεί ζητήματα που απασχολούν τον περίγυρο. Πρώτα, λοιπόν, ανάμεσα στις αξίες που νοηματοδοτούν την ύπαρξή του έρχονται το μοίρασμα και ο σεβασμός και εκεί θα έπρεπε να επικεντρωθεί κάθε προσπάθεια τέτοιου είδους.

6. Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Ιστοσελίδες

<https://atopos.gr/occupyatopos-eleniriga-tografeiotwnydatinwnkoinwn/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7_%CE%BD%CE%AD%CF%89%CE%BD_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CF%89%CE%BD (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1301&from=FR> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://ferme-asile.ch/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://galatamuseodelmare.it/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://joistpark.eu/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://lipasmatapark.gr/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://ludd.gr/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://marine.copernicus.eu/el/explainers/why-ocean-important/sustainable-blue-economy> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://oneoceanhub.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://sektor30.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://sektor30.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://tba21.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371562> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

[https://wiki.coworking.com/w/page/35382594/Coworking%20Manifesto%20\(global%20-%20for%20the%20world](https://wiki.coworking.com/w/page/35382594/Coworking%20Manifesto%20(global%20-%20for%20the%20world) (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.artsgowanus.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.bluegrowthpiraeus.gr/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.blued-med-initiative.eu/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.bluenetcat.eu/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.common.city/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.dimosneapolis-sykeon.gr/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CE%B6%CF%89%CE%B7%CF%82/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.ecoports.com> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.facebook.com/profile.php?id=100076022183329> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.genovabluedistrict.com/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.iti.gr/iti/project/pop-machina/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.mmb.cat/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.motoco.fr/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.mucem.org/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.pac.gr/> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.stuk.be/en> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.unesco.org/en/creative-cities> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/publication/cities-culture-creativity> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

<https://www.youtube.com/watch?v=4UBublpCWuk> (πρόσβαση στις 30/5/2025).

https://www.youtube.com/watch?v=Oc3A62UpY3E&list=PLxngenRWJ_H-AznTuhytvj2WNfdHw6f-Z (πρόσβαση στις 30/5/2025).

https://www.youtube.com/watch?v=uh-eiJM_xc4&list=PLxngenRWJ_H-AznTuhytvj2WNfdHw6f-Z&index=5 (πρόσβαση στις 30/5/2025).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αγριαντώνη, Χρ. (1986). *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα.*

Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης.

Αναστασόπουλος, Γ. (1947). *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας, 1840-1940. Τόμος Β΄: 1885-1922.* Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία.

- Αυδίκος, Β. (2014). *Οι πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*. Επίκεντρο.
- Αυδίκος, Β. (2016). Τρίτοι (εργασιακοί) τόποι στη δημιουργική οικονομία: Θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων, συνεργατικοί χώροι και συνεργατικά γραφεία. Στο Β. Αυδίκος & Θ. Καλογερέσης (επιμ.), *Κείμενα για τη δημιουργική οικονομία: Αγορές, εργασία, πολιτικές* (σ. 123-142). Επίκεντρο.
- Αυδίκος, Β., Φάλλας, Ι., & Χάρδας, Αν. (2015). *Συνεργατικοί σχηματισμοί και αστική ανάπτυξη: Η περίπτωση της Αθήνας*. ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.
- Αυδίκος, Β., Μιχαηλίδου, Μ., Κλήμης, Γ., Μιμής, Άγ., Γαϊτανίδης, Ελ., Δρακάκης, Π., Νικολόπουλος, Π., & Κωστοπούλου, Ε. (2016). *Μελέτη για τη χαρτογράφηση της Πολιτιστικής-Δημιουργικής Βιομηχανίας στην Ελλάδα: Πρώτο παραδοτέο (Νοέμβριος 2016)*. Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου. <https://pandemos-api.panteion.gr/server/api/core/bitstreams/00c94e6e-d730-4654-b84a-e179cee00739/content>
- Βλάχος, Γ. (2016). Γαλάζια ανάπτυξη: Για την οικονομική ανάπτυξη και την απασχόληση. Στο Στ. Κυβέλου (επιμ.), *Θαλάσσια χωρικά ζητήματα: Θαλάσσια διάσταση της εδαφικής συνοχής-θαλάσσια χωροταξία-βιώσιμη γαλάζια ανάπτυξη* (σ. 84-88). Κριτική.
- Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1929). *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928: Πραγματικός πληθυσμός κυρωθείς δια του από 23 Νοεμβρίου 1928 Διατάγματος*. Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος.
- Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (1934). *Απογραφή των καταστημάτων των βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων ενεργηθείσα τον Σεπτέμβριον του 1930*. Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος.
- Θωίδου, Ελ., & Φουτάκης, Δ. (2016). Δημιουργικότητα και χωρικές πολιτικές: Έννοιες, ανοικτά ζητήματα και προοπτικές. Στο Β. Αυδίκος & Θ. Καλογερέσης (επιμ.), *Κείμενα για τη δημιουργική οικονομία: Αγορές, εργασία, πολιτικές* (σ. 197-228). Επίκεντρο.
- Καραχάλης, Ν. (2010). Πολιτιστικές περιοχές, αστική ανάπλαση και εξευγενισμός στην Αθήνα, το Μάντσεστερ και τη Βαρκελώνη. Στο *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου* (σ. 423-432). Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία και Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. <http://geolib.geo.auth.gr/index.php/pgc/article/view/9990/9738>
- Κοκκινάκης, Γ. (1999). *Φιλανθρωπία, τεχνική εκπαίδευση και εργατικά ατυχήματα στον Πειραιά το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα*. *Μνήμων*, 21, 85-108. <https://doi.org/10.12681/mnimon.730>

- Μαλικούτη, Στ. (1999). *Λειτουργική συγκρότηση και αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιστορικού κέντρου του Πειραιά, 1839-1912* (Διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/12347>
- Μπεριάτος, Ηλ., & Παπαγεωργίου, Μ. (2010). Η χωροταξία του παράκτιου και θαλάσσιου χώρου: Η περίπτωση της Ελλάδας στη Μεσόγειο. Στο Ηλ. Μπεριάτος & Μ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Χωροταξία-πολεοδομία-περιβάλλον στον 21ο αιώνα: Ελλάδα-Μεσόγειος* (σ. 189-204). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Τσάλτας, Γρ. & Γ. Σουγιουλτζής (επιμ.) (1994). *Πολιτισμός και θαλάσσιο περιβάλλον: Πρακτικά συνεδρίου, Γλυφάδα 12 και 13 Νοεμβρίου 1993*. Δήμος Γλυφάδας.
- Τσοκόπουλος, Β. (1984). *Πειραιάς, 1835-1870: Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*. Καστανιώτης.

Ξενόγλωσση

- Bain, A. (2005). Constructing an artistic identity. *Work, Employment and Society*, 19(1), 25-46. <https://doi.org/10.1177/095001700505128>
- Bouncken, R. B., & Reuschl, A. J. (2018). Coworking-spaces: How a phenomenon of the sharing economy builds a novel trend for the workplace and for entrepreneurship. *Review of Management Science*, 12(1), 317–334. <https://doi.org/10.1007/s11846-016-0215-y>
- Brown, T. (2009). *Change by design: How design thinking transforms organizations and inspires innovation*. Harper Collins.
- Colomb, C. (2012). Pushing the urban frontier: Temporary uses of space, city marketing and the creative city discourse in 2000s Berlin. *Journal of Urban Affairs*, 34(2), 131-152. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2012.00607.x>
- Deskmag (2019). *Global coworking survey*. Deskmag.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Florida, R. (2003). Cities and the creative class. *City & Community*, 2(1), 3-19. <https://doi.org/10.1111/1540-6040.00034>
- Florida, R. (2005). *Cities and the creative class*. Routledge.
- Florida, R. (2012, October 11). What draws creative people? Quality of place. *Urban Land*. <https://urbanland.uli.org/economy-markets-trends/what-draws-creative-people-quality-of-place>

- Garnham, N. (2000). Afterword: The cultural commodity and cultural policy. In S. Selwood (ed.), *The UK cultural sector* (p. 445-458). Policy Studies Institute.
- Garnham, N. (2005). From cultural to creative industries: An analysis of the implications of the “creative industries” approach to arts and media policy making in the United Kingdom. *International Journal of Cultural Policy*, 11(1), 15-29. <https://doi.org/10.1080/10286630500067606>
- Hartley, J. (2005). Creative industries. In J. Hartley (ed.), *Creative industries* (p. 1-40). Blackwell.
- Hasso Plattner-Institute of Design at Stanford (n.d.). *An introduction to design thinking: Process guide*. Hasso Plattner-Institute of Design at Stanford.
- Kamvasinou, K. & Roberts, M. (2014). Interim spaces: Vacant land, creativity and innovation in the context of uncertainty. In M. Mariani & P. Barron (eds.), *Terrain vague: Interstices at the edge of the pale* (p. 187-200). Routledge.
- Kobryn, H. T., Brown, G., Munro, J., & Moore, S. A. (2018). Cultural ecosystem values of the Kimberley coastline: An empirical analysis with implications for coastal and marine policy. *Ocean & Coastal Management*, 162(1), 71-84. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2017.09.002>
- Lingo, E. L., & Tepper, S. J. (2013). Looking back, looking forward: Arts-based careers and creative work. *Work and Occupations*, 40(4), 337-363. <https://doi.org/10.1177/0730888413505229>
- Markusen, A., & Gadwa, A. (2010). Arts and culture in urban or regional planning: A review and research agenda. *Journal of Planning Education and Research*, 29(3), 165-170. <https://doi.org/10.1177/0739456X09354380>
- McKinley, E., Burdon, D., & Shellock, R. J. (2023). The evolution of ocean literacy: A new framework for the United Nations Ocean Decade and beyond. *Marine Pollution Bulletin*, 186, 114467. <https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2022.114467>
- McRobbie, A. (2011). Re-thinking creative economy as radical social enterprise. *Varriant*, 41. <https://www.variant.org.uk/41texts/amcrobbie41.html>
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Millennium Ecosystem Assessment.
- Menger, P.-M. (1999). Artistic labor markets and careers. *Annual Review of Sociology*, 25, 541-574. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.541>

- Mnyaka, M., & Motlhabi, M. (2005). The African concept of ubuntu/botho and its socio-moral significance. *Black Theology*, 3(2), 215-237. <https://doi.org/10.1558/blth.3.2.215.65725>
- Mommaas, H. (2004). Cultural clusters and the post-industrial city: Towards the remapping of urban cultural policy. *Urban Studies*, 41(3), 507-532. <https://doi.org/10.1080/004209804200017866>
- Moriset, B. (2013). Building new places of the creative economy: The rise of coworking spaces. *halshs-00914075*. <https://shs.hal.science/halshs-00914075v1/document>
- Niner, H. J., Wilson, D., Hoareau, K., Strand, M., Whittingham, J., McGarry, D., Erinosh, B., Ibrahim, S., Tshiningayamwe, S., Febrica, S., Lancaster, A. M. S. N., & Prokic, M. (2024). Reflections on the past, present, and potential futures of knowledge hierarchies in ocean biodiversity governance research. *Frontiers in Marine Science*, 11, 1347494. <https://doi.org/10.3389/fmars.2024.1347494>
- Pratt, A. C., & Hutton, T. A. (2013). Reconceptualizing the relationship between the creative economy and the city: Learning from the financial crisis. *Cities*, 33, 86-95. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2012.05.008>
- Ramm, T. D., Graham, S., White, C. J., & Watson, C. S. (2017). Advancing values-based approaches to climate change adaptation: A case study from Australia. *Environmental Science & Policy*, 76, 113-123. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2017.06.014>
- Schmidt, S., & Brinks, V. (2017). Open creative labs: Spatial settings at the intersection of communities and organizations. *Creativity and Innovation Management*, 26(3), 291-299. <https://doi.org/10.1111/caim.12220>
- Spinuzzi, C. (2012). Working alone together: Coworking as emergent collaborative activity. *Journal of Business and Technical Communication*, 26(4), 399-441. <https://doi.org/10.1177/1050651912444070>
- Storper, M. & Scott, A. J. (2009). Rethinking human capital, creativity and urban growth. *Journal of Economic Geography*, 9(2), 147-167. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn052>
- Sunde, J. (2022). A seismic shift. *Samudra Report*, 87, 4-7. <https://icsf.net/samudra/a-seismic-shift/>
- Taylor, S. & Littleton, K. (2012). *Contemporary identities of creativity and creative work*. Ashgate.
- Throsby, D. (2010). *The economics of cultural policy*. Cambridge University Press.

UNESCO (2013). *Creative economy report 2013: Widening local development pathways*.
UNESCO.

7. Παράρτημα

7.1. Οδηγός συνεντεύξεων

Εισαγωγή

- Πλαίσιο της εργασίας
- Σκοπός
- Διαχείριση υλικού

Προσωπικά στοιχεία

- Ονοματεπώνυμο
- Σπουδές
- Σημερινή εργασία

Ερωτήσεις σχετικές με τον τόπο εργασίας του/της αν αυτός σχετίζεται με τον τομέα

- Πότε ιδρύθηκε/άνοιξε;
- Τι στόχο έχει;
- Πόσοι άνθρωποι δουλεύουν εκεί;
- Τι παροχές έχει που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από εικαστικούς;
- Πως μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει αυτές τις παροχές; με βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη ενοικίαση; Παρέχονται σε όλους ή έχουν κάποιο συγκεκριμένο target group (π.χ. μαθητές);
- Πως διοικείται και λειτουργεί η εταιρεία/φορέας;
- Πως η ύπαρξη αυτού του χώρου/εταιρείας επηρεάζει τη γειτονιά;
- Υπήρξε συγκεκριμένος λόγος που επιλέχθηκε να ανοίξει στην συγκεκριμένη περιοχή; και αν ναι ποιος;
- Θα σας ενδιέφερε να συνεργαστείτε με ένα χώρο παραγωγής τέχνης; και αν ναι, με ποιον τρόπο θα μπορούσε να γίνει αυτό;

Σε περίπτωση που ο συνεντευξιζόμενος δουλεύει σε κάποιον φορέα όπως ο Δήμος

- Ποια θέση έχετε στον φορέα που εργάζεστε;
- Τι ρόλο παίζει η Σύγχρονη Τέχνη για τον φορέα σας;

- Έχετε πάρει μέρος, συγχρηματοδοτήσει ή οργανώσει εκθέσεις και άλλα events σχετικά με τα εικαστικά;
- Έχετε κάποια μόνιμη συνεργασία με κάποιον εικαστικό είτε για γραφιστικούς είτε για διακοσμητικούς λόγους;
- Γνωρίζετε αν μένουν ή εργάζονται εικαστικοί στην περιοχή σας;

Σε περίπτωση που ο συνεντευξιζόμενος δουλεύει σε γκαλερί

- Τι ρόλο έχετε στη γκαλερί που δουλεύετε;
- Πόσα άτομα εργάζονται στην συγκεκριμένη γκαλερί;
- Υπάρχουν σταθερούς καλλιτέχνες με τους οποίους συνεργάζεστε;
- Πόσες εκθέσεις κάνετε περίπου ανά χρόνο;
- Πώς διαχειρίζεστε την αποθήκευση των έργων;
- Γιατί διαλέξατε τον Πειραιά για να ανοίξετε τον χώρο σας;
- Γιατί επιλέξατε το συγκεκριμένο κτίριο για να εγκαταστήσετε την γκαλερί σας;
- Έχετε κάποια προσωπική σχέση με τον Πειραιά;
- Έχετε επαγγελματικές σχέσεις με άλλους επαγγελματίες που έχουν βάση τον Πειραιά; (π.χ. μεταφορείς, τεχνίτες)
- Έχετε αλληλεπίδραση με άλλους χώρους πολιτισμού στον Πειραιά, π.χ. Δημοτικό Θέατρο, κ.α.;

Κλείσιμο συνέντευξης

- Ευχαριστίες για τη συμμετοχή
- Ερώτηση για το αν ενδιαφέρεται να συμμετάσχει σε ένα design thinking ή να λάβει πληροφορίες για το project όταν και αν αυτό αρχίσει να υλοποιείται

7.2. Απομαγνητοφώνηση «Piraeus Makerspace»

Συνεντευξιαζόμενος: Ιάσοντας Ζιρώ

Ημέρα: 21.1.2025

Ώρα: 15:30

Τόπος: «Piraeus Makerspace»

00:00:04 Κ.Σ.:

Άρχισες; Ωραία.

00:00:17 Ι.Ζ.:

Λοιπόν, είπαμε: pop machina, κυκλική οικονομία, 7-8 πόλεις πιλότοι, είναι το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Horizon, είχε σαν σκοπό να φτιαχτούν εργαστήρια κυκλικής οικονομίας σε συγκεκριμένες πόλεις και από την άλλη υπήρχε μια ψηφιακή εφαρμογή, ένα web interface, το οποίο όμως κάθε web interface ξεκινάει με τις καλύτερες προθέσεις αλλά πάει στα τάρταρα. Αλλά με ποια λογική; Ότι ήθελε να χαρτογραφήσει σε κάθε παραγωγική διαδικασία που συντελείται μέσα στα makerspaces, να χαρτογραφήσει input-output και να μπορέσει να ελέγξει ποσότητα υλικών, παραγόμενους ρύπους, καταναλωμένη ενέργεια και τι εξοικονομήθηκε ώστε να δημιουργήσει αυτό που λέμε, να μετρηθούν με κάποιο τρόπο κάποια KPIs [εν. Key Performance Indicators], οι παραγωγικοί κύκλοι εντός της πόλης. Το οποίο ήταν πολύ ωραίο και άμα έχεις λίγο εικόνα από κλασική θεωρία κυκλικής οικονομίας, οπότε είναι πολύ ενδιαφέρον γιατί πήγαν να φωτογραφίσουν τα τρία βασικά KPIs που σχετίζονται με την κυκλική οικονομία που έχει σχέση με την ενέργεια, το υλικό, ρύπους κ.λπ. Προφανώς, δεν είναι εύκολο και λίγο το implementation πήγε κάπως ευρωπαϊκά και κάπου εκεί τελειώνει το ευρωπαϊκό πρόγραμμα. Μετά μπαίνει...

00:01:33 Κ.Σ.:

Αυτό ήταν '20-'21;

00:01:35 Ι.Ζ.:

'20, '21 και '22 νομίζω τα τελευταία παραδοτέα, δεν είμαι σίγουρος. Αυτό είναι του Δήμου, δεν έχει οντότητα, δεν είναι εταιρία, είναι του Δήμου. Δηλαδή αν θέλουμε να μπορούμε κάπου ως κάτι, μπαίνουμε ως Δήμος Πειραιά. Είναι παραχώρηση του χώρου. Το concept έτσι όπως το έχουμε δομήσει εμείς με τα παιδιά, είμαστε τρία άτομα: εγώ καλύπτω κάπως

το κομμάτι κατασκευή, συμμετοχικός σχεδιασμός και δράσεις σε κλίμακα γειτονιάς, πάνω κάτω αυτό είναι η ειδικότητα μου και γενικά το πλαισιώνω και με GIS analytics και όλα αυτά, αν τα ξέρεις....

00:02:32 Κ.Σ.:

Ακουστά.

00:02:33 Ι.Ζ.:

Ο Κωνσταντίνος είναι περιβαλλοντολόγος-μηχανικός, οπότε έχει το κομμάτι της κυκλικής οικονομίας, της εκπαίδευσης αυτής. Και η Μαριλένα έχει μια κατεύθυνση παράλληλα μ' έμένα, αρχιτεκτονική, ξέρει περίπου αυτά που ξέρω και εγώ απλά έχει φύγει προς τα κλωστοϋφαντουργικά. Που υπάρχουν και μηχανήματα κλωστοϋφαντουργικής, 3 stations. Το concept αυτή τη στιγμή όπως δουλεύουμε είναι κάπως εκπαιδεύσεις και support στο σχολείο. Προσπαθούμε να φτιάξουμε δικό μας οικοσύστημα με βιοτεχνίες, εκπαιδευόμενους, εκπαιδευτές, μαθητές και αυτά, επειδή, είναι πολύ δύσκολο, είναι βασικά αδιανόητα δύσκολο.

00:03:37 Κ.Σ.:

Από ποια άποψη;

00:03:39 Ι.Ζ.:

Γιατί το δημόσιο σχολείο έχει φτιαχτεί με ένα συγκεκριμένο modus operandi και δεν είναι εύκολο να μπεις εσύ με τα δικά σου syllabus. Και αυτό που έχεις εσύ στο μυαλό σου σαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση ή ακόμα και τεχνική εκπαίδευση είναι πολλές φορές απογευματινά μαθήματα, που με τα ΙΕΚ για να σου πω την αλήθεια εδώ κάνουμε πολύ καλή δουλειά με τους εκπαιδευόμενους, είναι κάπως το κοντινότερο πράγμα σε φοιτητή. Άρα έχει σχέση με τη διαδικασία. Έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες με, τώρα έχει γίνει μια πολύ μεγάλη απόπειρα να φτιάξουν ένα κοινό πρόγραμμα από τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Παραγωγής και Υλικών Συσκευασίας³⁰ για να φτιαχτεί ένα ολόκληρο οικοσύστημα pre-recruiting και εκπαίδευσης ανθρώπων για τους τεχνικούς κλάδους. Πχ. ψυκτικός. Δεν μας νοιάζει ότι ασχολείται με ψυγεία. Μπορεί να χρησιμοποιήσει μηχανήματα; Αυτό μας νοιάζει. Οπότε, αν τους τραβήξουμε και να πάρουμε και κομμάτι εκπαίδευσης εμείς, συν

---

³⁰ <https://www.pac.gr/>.

ψηφιακά μέσα. Υποτίθεται προσπαθούμε να δημιουργήσουμε ένα οικοσύστημα για ομάδες support σε τεχνογνωσία και όλα αυτά. Και πάρα πολύ με τα σχολεία της γειτονιάς. Δουλεύουμε με το ΓΕΛ Καμινίων, εργαστήρια συμμετοχικού σχεδιασμού που πάμε και περπατάμε στην περιοχή και τους δείχνουμε μια βάση, κάποια βασικά κριτήρια του περιβάλλοντος αστικού σχεδιασμού, χρησιμοποιούμε τα Analytics του Gehl Ινστιτούτου, αν τα ξέρεις. Είναι καλά γιατί είναι πολύ απλά για να καταλάβει κάποιος φυσιολογικός άνθρωπος. Μετά πάμε και στις περιοχές που έχουν εντοπιστεί προβλήματα. Με word references και διάφορα παιχνιδάκια και αρχίζουμε και τους βάζουμε, τα παιδιά, σε μια τέτοια διαδικασία να προτείνουν αυτοί πράγματα βάζοντας 3-4 υλικά σαν focal points. Και μετά πάμε και κάνουμε κατασκευή. Δουλέψαμε πέρσι πιλοτικά, όχι άσχημα. Φέτος προσπαθούμε να γίνουμε ακόμη πιο συγκεκριμένοι, αυτό που σου είπα πριν σαν θέμα, με αυτά τα υλικά. Τι άλλο να σου πω; Έχουμε αυτή τη στιγμή λέιζερ, CNC... Ξέρεις τι είναι αυτά;

00:06:48 Κ.Σ.:

Ναι.

00:06:49 Ι.Ζ.:

Ωραία. 3d printers Κάποια soldering και arduino και λοιπά. Και τώρα περιμένουμε, έχουμε πάρει τη χρηματοδότηση από το πράσινο ταμείο για να πάρουμε ξυλουργικά, πιο βαρύ εξοπλισμό και εργαλεία χειρός που δεν έχουμε ακόμα πάρει. Με την προϋπόθεση πάλι να συνεχίσουμε σε αυτό το κομμάτι. Δηλαδή προσθέτουμε υποστήριξη, ένα προς ένα κατασκευή, και γενικά αναζωογόνηση, ανάπλαση στη γειτονιά, στην ενεργοποίηση κατοίκων μέσα από μικρά project που μπορούν να προβαίνουν από ή με σύμπραξη καλλιτεχνικών ή και τεχνικών κλάδων. Προσπαθούμε να τα παντρέψουμε αυτά, οπότε και εκεί δυσκολία να τους φέρεις όλους μαζί και να βρούμε μια κοινή γραμμή. Δεν πάει άσχημα, δεν πάει... not great, no terrible. Νομίζω είναι πολύ σημαντικό. Και σταδιακά χτίζεται ένα capacity. Δηλαδή βρίσκουμε 5-6 ανθρώπους που ξέρεις με αυτούς θα σου φέρνουν 10 παιδιά που ξέρεις ότι με αυτά θα κάνεις δουλειά. Οπότε πάμε κάπως πιο εντοπισμένα με αυτούς που ξέρουμε ότι θα δουλέψουν και συν ό,τι άλλο μαζέψουμε με τηλέφωνα και καλέσματα που απευθύνονται σε σχολεία. Αυτά σε πρώτη φάση Πεξ μου εσύ τώρα λιγάκι...

00:08:20 Κ.Σ.:

Κάτσε, γιατί έχω ρωτήσεις. ΟΚ. Έχω μια φίλη, τη Μαρίνα την Παπαδάκη που είναι εικαστικός.

00:08:22 Ι.Ζ.:

Είχε έρθει.

00:08:22 Κ.Σ.:

Είχε έρθει, ναι. Και ήθελα να ρωτήσω δέχεστε και κόσμο έτσι να έρθει, άσχετο;

00:08:24 Ι.Ζ.:

Κοίταξε, εκεί αρχίζει τώρα, λιγάκι, το modus operandi τώρα στήνεται, του εργαστηρίου. Ακόμα δεν έχει τεθεί ακριβώς το πως μπορεί να έρθει κάποιος... Βασικά θα το πω ανάποδα. Στην παρούσα συνθήκη ο στόχος είναι εκπαίδευση, ενημέρωση, υποστήριξη ομάδων. Τον καλλιτέχνη θα λέγαμε ναι, όταν υπάρχει κάτι σαν residency που θα έρθει να γίνει συν-ανάπτυξη και θα υπάρχει και κομμάτι για την κυκλική οικονομία μέσα.

00:09:13 Κ.Σ.:

Ναι.

00:09:13 Ι.Ζ.:

Υπάρχει, είναι πολύ σημαντικό αυτό από τον Δήμο σαν τέτοιο, για αυτό και η περιγραφή για τις προτάσεις για events στα Καμίνια που υπάρχουν και αυτά, και πάλι συμβάλουν στο κομμάτι ενεργοποίησης και πώς θα βάζουμε... Επίσης, σε πρώτη φάση δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε πολλά πράγματα γιατί δεν έχουμε εργαλεία και σε βήτα, δεν είμαστε αυτό, δεν έρχεται ο άλλος εδώ για να κόψει, πρέπει κάπως να συν-διαμορφώσει. Οπότε, εφόσον δεν είμαστε ακόμα 100% λειτουργικοί δεν μπορώ να σου πω. Με την Μαρίνα Παπαδάκη είχαμε κόψει, πλην κατά παρέκκλιση. Μετά είπαμε να μην το ξανακάνουμε γιατί ήρθε με έτοιμο έργο και ήταν απλό, έκοψε στο λέιζερ, δηλαδή ας πάει να κόψει σε ένα λειζερά, 20 ευρώ θα της πάρει. Δεν είναι τίποτα.

00:10:30 Κ.Σ.:

Ναι. Αναρωτιόμουν όμως αν εκπαιδεύετε, αν έρθει ας πούμε κάποιος σαν τη Μαρίνα, αν εκπαιδεύετε κιόλας.

00:10:42 I.Z.:

Αν εξυπηρετούμε ομάδες και δουλεύουμε μαζί και εκπαιδεύονται και έχουμε και ένα κοινό σημείο σε σχέση με ενημέρωση ή ενσυναίσθηση και μπορούμε να έχουμε και εξωστρέφεια με κάποια ομάδα που δουλεύετε και εσείς, θα ήταν τέλειο.

00:11:11 K.Σ.:

ΟΚ.

00:11:12 I.Z.:

Δηλαδή να το βαφτίσουμε κάπως εργαστηριάκι, αυτό προσπαθούμε λιγάκι.

00:11:19 K.Σ.:

Ναι, ωραία.

00:11:20 I.Z.:

Αλλά για να σου μιλήσω κιόλας –συγγνώμη– το όλο πλάνο και το πώς στήσαμε το concept και το business plan θέλουμε να λειτουργήσει αυτό σαν hub, να είναι το makerspace που είναι κάπως και σαν incubator για startups, με ομάδες και αυτά και να υπάρχει μια διασπορά από residency στη γειτονιά, σε χώρους το οποίο, ξαναγυρίζουμε στο θέμα ότι είναι πολύ δύσκολη στην οργάνωση, δεδομένου των πραγμάτων που έχουμε στα χέρια μας. Δηλαδή, πάμε βήμα-βήμα αυτήν τη στιγμή, πολύ συντηρητικά επειδή δεν μπορούμε κάτι παραπάνω. Αλλά είναι κάτι που εγώ θα το είχα στο μυαλό μου να δουλέψει σαν ένα creative industry center κάπως. Παράλληλα τώρα αυτό με τη διπλωματική σου, να σου πω...

00:12:29 K.Σ.:

Ναι.

00:12:30 I.Z.:

Ένα παράδειγμα που μάλλον θα αποτύχει, θα το κλείσουν έτσι πως πάνε, είναι στην Κύπρο το Cyens.

00:12:41 Κ.Σ.:

Ναι, ωραία.

00:12:43 Ι.Ζ.:

Συμβαίνουν αυτά. Έτσι ακούγεται. Πήρανε ένα σκασμό λεφτά από ένα Horizon και κάποια στιγμή το πάρτι τελειώνει και μιλάμε για θέματα του πώς πετυχαίνεις sustainability. Για να σου δώσω ένα παράδειγμα, εγώ δεν είμαι κακοπροαίρετος, μακάρι να το καταφέρουνε αλλά έχοντας την εμπειρία από τη Βαρκελώνη, εγώ ήμουν στο IAAC,³¹ το IAAC πέτυχε sustainability μετά από μια δεκαπενταετία περίπου, δωδεκαετία, έχοντας ένα IAAC και όλο upper class από το Πακιστάν, Ινδία και Κίνα να ρίχνει μέσα τα oversea fees των φοιτητών. Δεν το λέω ρατσιστικά, το λέω καθαρά ότι είχαν όλα τα fees της Ασίας, σε ένα μεγάλο βαθμό. Το οποίο έκανε εξαιρετική δουλειά έτσι. Αλλά για να πετύχει αυτό το sustainability περάσανε χρόνια.

00:13:37 Κ.Σ.:

Ναι.

00:13:37 Ι.Ζ.:

Όλα αυτά πράγματα έχουν αυτό το πρόβλημα: capacity, network και sustainability.

00:13:46 Κ.Σ.:

Ναι. Πολύ σημαντικό.

00:13:48 Ι.Ζ.:

Αυτό είχαμε δηλαδή κατά νου ιδανικά: να παντρέψουμε creative industry, αναζωογόνηση γειτονιάς και λοιπά αλλά κάπως έτσι. Μετά υπάρχει το Tallinn City, στο Ταλίν που είναι ένα ενδιαφέρον παράδειγμα, στο παλιό υδροηλεκτρικό εργοστάσιο στην παραλία που το έχουμε κάνει κάπως φασαίοι, χιπστεράδες και λοιπά καλλιτέχνες από το Βερολίνο...

00:14:20 Κ.Σ.:

Φίλοι μου, ναι. (γέλια)

---

³¹ Insitute for Advanced Architecture of Catalonia.

00:14:22 I.Z.:

(γέλια) που εγώ, επειδή μένω Εξάρχεια, θέλω να τους πάρω με φλογοβόλο όλους.

00:14:28 Κ.Σ.:

Σε καταλαβαίνω.

00:14:29 I.Z.:

Κατά νου τώρα δεν μου έρχεται κάτι άλλο τόσο σε μεγάλη κλίμακα. Αλλά το Cyens στην Κύπρο που είναι καλό, πολύ σύγχρονο παράδειγμα που έχει δουλέψει και ο Δήμος με αυτό, ήταν και ο Δήμος μέσα, είχε αποθήκες, τις έδωσε, είχε γίνει ανακαίνιση της αγοράς της κεντρικής, έχουν δοθεί ένα σκασμό λεφτά για να αλλάξει το branding όλου του χώρου, να γίνει ξερω 'γω AudioVisual Arts και να γίνει η Κύπρος the place to be για ένα studio που θέλουν να κάνουν CG Graphics, τέτοια πράγματα. Αυτό, δηλαδή εμείς προσπαθούμε σε αυτό: κυκλική οικονομία, αναζωογόνηση και να παντρέψουμε λίγο τέχνες και επιστήμη, κάπως και τεχνική. Ιδανικά μπορεί να δουλέψει στην Ελλάδα αυτό γιατί έχουμε, έχει η περιοχή λίγο βιοτεχνία.

00:15:12 Κ.Σ.:

Έχει, έχει, ό,τι έχει απομείνει νομίζω είναι εδώ.

00:15:18 I.Z.:

Είναι τεχνική περιοχή τέλος πάντων, αυτό. Δηλαδή δεν είναι κόσμος.

00:15:22 Κ.Σ.:

Ναι, αυτή είναι η επόμενη μου ερώτηση: Γιατί στον Πειραιά; Πώς επιλέχθηκε; Ξέρεις;

00:15:26 I.Z.:

Τώρα αυτό είμαι λιγάκι πιο πολύ στους από πάνω μου να σου απαντήσουν αλλά εντάξει, κοίταξε, εμείς συνεργαζόμαστε με τη Μαρία τη Πούλου, που είναι διευθύντρια της διεύθυνσης προγραμματισμού με τον κύριο Καρύδη, τον αντιδήμαρχο.

00:15:31 Κ.Σ.:

Οκ.

00:15:32 I.Z.:

Ο Καρύδης είναι και από εδώ, είναι δικιά του περιφέρεια εδώ, τα Καμίνια είναι από τις παρατημένες περιοχές σε υποδομές και αυτά, οπότε κάπως προσπαθούμε να παντρέψουμε πολιτιστική κληρονομιά, παραγωγή και να δώσουν κάποια εναύσματα και για το συγκρότημα της ΣΚΥΠ που είναι επίσης πάρα πολύ, είναι από τα μεγαλύτερα σχολικά συγκροτήματα, έχει πρωί-βράδυ, ΙΕΚ, βραδινό, απογευματινό, νυχτερινό, ΙΕΚ, ΣΑΕΚ, Τεχνικά βραδινά και πρωινά, είναι πέντε διευθυντές νομίζω. Εγώ το κατάλαβα μετά τα δύο χρόνια ότι πρέπει να απευθύνομαι σε πέντε άτομα.

00:15:50 Κ.Σ.:

Ωραία! Εύκολο...

00:15:52 I.Z.:

Καλά πήγε αυτό! Οπότε δηλαδή αυτό, προσπαθούμε όσο μπορούμε να υποστηρίξουμε τα τεχνικά τουλάχιστον τμήματα του σχολείου. Αυτά σε γενικές γραμμές.

00:15:54 Κ.Σ.:

Έρχονται; Κάνουνε projects; Ή έστω να έρθουν να δουν τον χώρο...

00:15:58 I.Z.:

Είναι αυτό που σου είπα εξαρχής. Είχαν ξεκινήσει να έρχονται και αυτά, αλλά ό,τι απαιτεί και από αυτούς μια προσπάθεια πέφτει στο κενό. Δουλεύουμε πάρα πολύ καλά με το ΙΕΚ, με το τμήμα γραφιστικής, τη μόδα και ένα-δύο τεχνικά που είναι κάπως πιο εντοπισμένοι και βλέπεις παιδιά, ρε παιδί, που έρχονται βράδυ για μάθημα και ψήνονται να μάθουν γιατί ξέρουν ότι, ρε παιδί μου, θα το κάνουν monetize αυτό και εγώ με αυτούς ψήνομαι πάρα πολύ γιατί, ρε παιδί μου, νιώθω ότι τους βοηθάω και έχουν όρεξη. Αυτό. Βέβαια εκεί υπάρχουν άλλα προβλήματα. Δεν έχουν λεφτά να πάρουν laptop που όλα μας τα μηχανήματα είναι φτιαγμένα για να δουλεύουν με cad to cam. Δηλαδή εκεί μετά αρχίζει ένας άλλος φαύλος κύκλος του πώς στήνεις ένα syllabus digital σε ένα τέτοιο σύστημα; Δεν είναι εύκολο.

00:17:23 Κ.Σ.:

Όχι, δεν είναι.

00:17:25 Ι.Ζ.:

Εγώ τουλάχιστον δεν έχω απαντήσει, που έχω φάει τη μισή μου ζωή στα πανεπιστήμια.

00:17:34 Κ.Σ.:

Ναι. Και μου είπες πριν ότι έχετε μηχανήματα υφαντικής; τί έχετε;

00:17:40 Ι.Ζ.:

Αυτή τη στιγμή έχουμε μια super duper, κλασική ραπτομηχανή, έχουμε μία digital embroidery, που είναι ουσιαστικά CNC, πετάς σχήμα και το κάνει και έχω μια felting για να ενώνω τα υφάσματα μαζί και είμαστε για διαδικασία να πάρουμε ψηφιακή υφαντική, μεγάλη.

00:18:26 Κ.Σ.:

Αργαλειό;

00:18:26 Ι.Ζ.:

Ναι, ψηφιακό αργαλειό. Αυτά από υφαντουργικά. Μετά, όλα τα άλλα είναι κλασικά μηχανήματα εργαστηρίου, όλα τα ξυλουργικά: σέγκες, vacuum, τροχούς, αυτά για να κόβεις κομματάκια ανθρώπους που δεν συμπαθείς...

00:18:51 Κ.Σ.:

Ναι. Ωραία. (γέλια) Τέλεια.

00:18:53 Ι.Ζ.:

3d printers

00:18:54 Κ.Σ.:

Ναι.

00:18:56 I.Z.:

Και ένα κομμάτι μεταξύ ψηφιακό που αφορά κανένα drone, διαθέτει scan και κανένα τέτοιο, δηλαδή, τέτοια...

00:19:09 Κ.Σ.:

Ναι, αυτή ήταν η επόμενη μου ερώτηση: Αυτά ποιος τα διδάσκει στα παιδιά που έρχονται;

00:19:15 I.Z.:

Δεν έχει ζητηθεί να διδαχτεί κάποιος αλλά τους έχουμε πει, αν θέλει κάποιος, να στήσουμε ένα μάθημα. Αλλά υπάρχει ένα θέμα, είναι και αυτό δύσκολο. Δηλαδή έρχονται βράδυ, στις 6 για να στηθεί αυτό και με ένα τέτοιο εύρος δραστηριοτήτων που προσπαθούμε να εστιάσουμε λίγο στην κατασκευή και σε γρήγορα πράγματα για να μπορέσουν τα παιδιά να πάρουν κάτι. Δηλαδή για να στήσω εγώ με τη Μαριλένα ένα μάθημα 3d scan και παραγωγής πρέπει να τους δείξω τι σημαίνει φωτογραμμετρία, να έχουμε μικρή φωτογραφική της προκοπής, να βγάλουμε καμιά χιλιάρα φωτογραφίες, να κάνουμε αναδόμηση του μοντέλου στο reality capture, να έχουμε υπολογιστή να χρησιμοποιήσουμε το reality capture, πες εμείς έχουμε, να καθαρίσουμε το μοντέλο, να το φτιάξουμε στο Blender, να το φτιάξουμε για 3d print ή να φτιάξουμε καλούπια και λοιπά. Το οποίο σε μια αρχιτεκτονική σχολή ΟΚ, είναι ψηλό-expected να τα ξέρεις αυτά από ένα σημείο και ύστερα. Ή όπως πάντα έλεγα, άμα δε το ξέρεις μπορείς πάντα να βρεις έναν φίλο από την Ασία που έχει φτιάξει youtube video για αυτό το πράγμα. Εγώ, οι καλύτεροι μου φίλοι είναι κάτι Κινέζοι και κάτι Ινδοί που έχουν φτιάξει τα καλύτερα βίντεο.

00:20:46 Κ.Σ.:

Ναι, συμφωνώ! Πολύ καλοί μας φίλοι αυτοί!

00:20:47 I.Z.:

Είναι πολύ φίλοι μας, πραγματικά. Και είναι και ένα άλλο ωραίο που λέει ποιο είναι το μεγαλύτερο contribution του πλανήτη της Ινδίας; Τα youtube tutorials.

00:20:57 Κ.Σ.:

Εννοείται. Εννοείται! Μας έχουν σώσει χιλιάδες φορές!

00:21:01 Ι.Ζ.:

Αυτό, σε πρώτη φράση. Άλλο;

00:21:05 Κ.Σ.:

Άλλο. Μου είπες είστε τρία άτομα.

00:21:08 Ι.Ζ.:

Ναι.

00:21:11 Κ.Σ.:

Πώς διαχειρίζεστε τον χρόνο σας και τις δουλειές που έχουν να γίνουν εδώ μέσα;

00:21:19 Ι.Ζ.:

Εφόσον τώρα κάπως έχουν στηθεί κάποια πράγματα, υπάρχει αρκετός νεκρός χρόνος για σετάρισμα μηχανημάτων. Λίγο επικοινωνία το πρωί και μετά κατά παραγγελία πράγματα και ραντεβού που θα γίνουνε για τα μαθήματα. Δηλαδή τώρα το απόγευμα θα έχουμε μάθημα με το τμήμα μόδας. Θα κάνουμε laser cut σε ύφασμα. Κυρίως έχουμε κλείσει, παγιώσει, δύο μαθήματα την εβδομάδα, Τρίτη, Πέμπτη και κάπως τα πρωινά ό,τι προκύψει από εκπαίδευση. Που θα έρθουν σχολεία για ενημερώσεις και αυτά που κυρίως τα κάνει ο Κωνσταντίνος. Εμείς είμαστε κάπως στο τεχνικό. Το υπόλοιπο είναι κάπως πιο free.

00:22:09 Κ.Σ.:

Χρηματοδοτήσεις και τέτοια τώρα μετά το πρόγραμμα;

00:22:11 Ι.Ζ.:

Χρηματοδοτήσεις... είμαστε... είχαμε τον Δήμο που μας κάλυψε στο ενδιάμεσο. Τώρα είμαστε υπό τη λειτουργία του πράσινου ταμείου. Και ό,τι έχουμε κάνει κάποιες προτάσεις στο ερευνητικό.

00:22:19 Κ.Σ.:

Με πανεπιστήμια συνεργάζεστε; Έχετε τίποτα;

00:22:28 Ι.Ζ.:

Έχω προσπαθήσει και ξαναγυρίζουμε στο θέμα ότι ο καθένας έχει τη δική του ατζέντα και η μόνη συνεργασία που είχα με πανεπιστήμιο είναι το ποιος θα πληρώσει και τι θα πληρώσει. Οπότε, αν δεν είναι ευρωπαϊκό πρόγραμμα που να μπορεί να είναι ο Δήμος μέσα, αυτό είναι πρόβλημα. Αυτό είναι ένα κομμάτι... το παραδοτέο τώρα του πράσινου ταμείου στο πρόγραμμα είναι να βρεθεί μια οντότητα που να μπορεί να είναι δημόσια και να έχει κάποια χαρακτηριστικά ιδιωτικού δικαίου γιατί είναι υπάρχουν κάποια κολλήματα που είναι αδιανόητα. Δηλαδή για να πάρεις κάτι πρέπει να κάνεις διαγωνισμό, για το παραμικρό.

00:23:15 Κ.Σ.:

Ναι, αυτά είναι κάποια προβλήματα πολύ πρακτικά.

00:23:19 Ι.Ζ.:

Που δεν τα σκέφτεσαι, αλλά συνειδητοποιείς ότι σου τρώνε το 90% του χρόνου σου.

00:23:20 Κ.Σ.:

Που δεν είναι αστεία... Εμείς έχουμε μια ΑΜΚΕ με κάτι φίλους για να παίρνουμε χρηματοδοτήσεις και τέτοια αλλά αν δεν υπήρχε η ΑΜΚΕ, δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε...

00:23:36 Ι.Ζ.:

Πάμε τώρα σε εσένα όμως...

00:23:38 Κ.Σ.:

Ναι...

00:23:39 Ι.Ζ.:

Αυτό που είπες τώρα... είπες ΑΜΚΕ με κάτι φίλους, άμα αρχίζεις και μου... άμα θέλετε να κάνετε σοβαρή συνεργασία με μια ομάδα καλλιτεχνών...

00:23:48 Κ.Σ.:

Ναι...

00:23:49 I.Z.:

Εγώ ψήνομαι πάρα πολύ. Αλλά να είναι 3 άτομα, 2-3. Και να πούμε ότι θα στηθεί κάτι κάτω από την αιγίδα της κυκλικής οικονομίας, θα το βρούμε ρε παιδί μου και κάπως να δουλέψουμε.

00:24:16 Κ.Σ.:

Όχι τώρα πέρα από τα πλάκα...Ναι... και τώρα πέρα από την πλάκα, έχω και φίλους που δουλεύουν.

00:24:19 I.Z.:

Δηλαδή κοίτα άμα μπορέσουμε... η ιδέα που είχαμε καταθέσει είναι ένα event που να έρχονται οι καλλιτέχνες, να κάνουν κάποιο residency εδώ, να έχουν και μια συνεργασία με καλλιτεχνικό κομμάτι του σχολείου, να κάνουν μαζί με τα παιδιά κάτι και να το πάρουν να το βάλουν στο σχολείο τους, να το βάλουν σε μια πλατεία στη μέση του πουθενά, στα Καμίνια υπάρχει κάπως και ένα event στα αντίστοιχα, στα αντίστοιχα που είναι το loom festival στη Βαρκελώνη³² που ξεκίνησε από πέντε νοματέους που απλά βάζαν φώτα στα δέντρα και έχει γίνει τώρα χαμός με πολύ high tech events από εδώ και από εκεί που προσπαθούν να δημιουργήσουν μια συνθήκη μνήμης στη περιοχή που να ξέρουν ότι κάθε χρόνο κάτι γίνεται. Από αυτό... εγώ ψήνομαι τρελά να το κάνω αυτό. Και να το κάνω σε συνδυασμό με σχολεία και να πάρει ο καθένας ό,τι θέλει, αρκεί να πάρει το παραδοτέο που πρέπει να υπάρχει. Αυτό στο λέω σαν συνθήκη εργασίας.

00:25:20 Κ.Σ.:

Ευχαριστώ! Έχω κι άλλα να δουλέψω... Ωραία! Ναι, κοίτα... εγώ βασικά, κατά βάση είμαι καλλιτέχνης, το μεταπτυχιακό το κάνω...

00:25:33 I.Z.:

Τι καλλιτέχνης;

00:25:35 Κ.Σ.:

---

³² <https://barcelona.mutek.org/en/artists/loom-festival>.

Κάνω εγκαταστάσεις και δουλεύω κυρίως με κλωστή.

00:25:36 I.Z.:

Με;

00:25:37 Κ.Σ.:

Με κλωστή, για αυτό σε ρωτούσα για τα κλωστοϋφαντουργικά γιατί με ενδιαφέρουν. Σε αργαλειό μεγάλο δεν έχω δουλέψει. Έχω κάνει μόνο σε τελάρο αλλά θέλω να μάθω πολύ... Και έχω διάφορους συνεργάτες που είτε δουλεύουν με υφάσματα και τέτοια, το οποίο είναι ένα κομμάτι, είτε δουλεύουν με πιο... πώς το λένε; επαναχρησιμοποιημένα αντικείμενα και διάφορα τέτοια. Το οικολογικό κομμάτι παίζει σημαντικό ρόλο στο...

00:26:05 I.Z.:

Ναι, ό,τι μου έχεις πει μέχρι στιγμής ταιριάζει μέσα στο πλαίσιο μας.

00:26:06 Κ.Σ.:

Ακριβώς. Εγώ το μεταπτυχιακό, για να είμαι ειλικρινής το έκανα γιατί θέλω να ανοίξω έναν χώρο και για κάποιο λόγο ήθελα να έχω και ένα χαρτί ακόμη, έτσι να με τυραννάει.

00:26:21 I.Z.:

Δεν χρειάζεσαι για να ανοίξεις χώρο...

00:26:22 Κ.Σ.:

Το ξέρω... Έλεγα μήπως μάθω κάτι περισσότερο για χρηματοδοτήσεις, δεν έχω μάθει. Εγώ θέλω να ανοίξω έναν χώρο που να είναι εργαστήρια, κλασικά, για καλλιτέχνες. Αυτή ήταν η ιδέα. Γιατί όταν γύρισα στην Ελλάδα δεν...

00:26:44 I.Z.:

Δεν υπάρχει...

00:26:45 Κ.Σ.:

Δεν υπάρχει και μου έλειπε...

00:26:48 I.Z.:

Α και βασικά, best practice τώρα που είπες: όλο το IAAC που είπα στη Βαρκελώνη, είναι αυτό: φασαίοι, καλλιτέχνες, Ισπανοί που μιλάνε αγγλικά...

00:27:02 Κ.Σ.:

Ναι, ακριβώς αυτό... Το έχουμε και εδώ στην Ελλάδα... Είμαστε πολλοί! Οπότε ναι, θα ήθελα να τον ανοίξω αυτόν τον χώρο κάποια στιγμή, στον Πειραιά, και θα μου άρεσε να συνεργάζομαι και με χώρους που έχουν εργαλεία ήδη. Είτε να κάνουμε projects, είτε να υπάρχει μια εκπαίδευση, είτε για τα residency προγράμματα που θα έρχονται... Πες μου λίγο για τον χώρο.

00:35:13 I.Z.:

Τον χώρο που σχεδιάσαμε εδώ με τη Μαριλένα;

00:35:16 Κ.Σ.:

Ναι.

00:35:16 I.Z.:

Ήταν το επόμενο κομμάτι, το ένα κομμάτι της χρηματοδότησης ήταν για ανακαίνιση και για αγορά εξοπλισμού. Έγινε μια μελέτη, έγινε διαγωνισμός, έγιναν περικοπές, είναι εξαιρετικό αποτέλεσμα για δεδομένου το πώς ήταν η μελέτη και πώς κατασκευάστηκε, είμαι πολύ ευχαριστημένος.

00:35:43 Κ.Σ.:

Ωραία.

00:35:47 I.Z.:

Προσπαθήσαμε να γίνει με καθαρές προδιαγραφές μηχανουργείου, δηλαδή έχουμε ροηφόρο ράγα, busbar, και εδώ υποτίθεται θα μπουν διάφορα μηχανήματα. Δηλαδή πάλι στα πλαίσια συνεργασίας. Έχουμε τους δύο κλωβούς που είναι το CNC και το λείζερ. Ήταν το παλιό αμφιθέατρο που τώρα ήταν ένα χάλι μαύρο, εδώ, του σχολείου, το οποίο εντάξει το χαζοαξιοποιούν ακόμα, αλλά σιγά-σιγά τώρα θα αρχίσει να γεμίζει κάπως, θα γίνει κάπως

έναν χώρο πολυχώρο, φαντάζομαι. Υπάρχει πλαίσιο επέκτασης στις διπλανές αίθουσες, μέχρι εκεί. Δεν είναι κάτι άλλο να σου πω. Δηλαδή και αυτό που είχαμε σκεφτεί με την ανοιχτή μελέτη που είχαμε σκεφτεί, η μπλε κουρτίνα, γυρίζει η κουρτίνα στο δάπεδο και φτιάχνει τον βασικό περιβαλλοντολογικό χώρο, ο χώρος αυτός είναι συνεργασίας, έχουμε τους σταθμούς εδώ κλωστοϋφαντουργικής, υποτίθεται ότι εδώ είναι ο σταθμός των ηλεκτρονικών και πάνω είναι τα γραφεία.

00:36:50 Κ.Σ.:

ΟΚ. Ωραίος χώρος!

00:36:56 Ι.Ζ.:

Καλός είναι. Είμαι χαρούμενος όπως τον φτιάξαμε.

00:37:04 Κ.Σ.:

Ωραία, δε ξέρω αν έχω να ρωτήσω κάτι άλλο. Κάτσε να δω τις σημειώσεις μου. Λοιπόν, αρχικά, ναι, ήθελα να πω ένα σχόλιο, ότι είναι δύσκολο να σας βρει κανείς στο Google Maps.

00:37:35 Ι.Ζ.:

Στο Google Maps;

00:37:37 Κ.Σ.:

Ναι. Γιατί, αν πατήσεις Makerspace δεν υπάρχει αυτό.

00:37:40 Ι.Ζ.:

Δεν υπάρχει αυτό. Όχι. Δε ξέρω καν αν μπορούμε να το βάλουμε στο Google Maps.

00:37:43 Κ.Σ.:

Δεν ξέρω. Αλλά είπα να σ' το πω σαν πληροφορία. Αν θα ψάχνει κανείς, δεν σε βρίσκει. Ε, και έχετε δύο facebook.

00:37:51 Ι.Ζ.:

Το ένα είναι προφίλ, το άλλο είναι σελίδα. Το προφίλ θα απενεργοποιηθεί.

00:37:57 Κ.Σ.:

Λοιπόν, ναι.

00:37:58 Ι.Ζ.:

Επίσης δεν... είμαστε πάρα πολύ καλοί με αυτό το πράγμα. Εγώ δεν την παλεύω με social media και όλο αυτό. Τώρα υποτίθεται με το project θα υπάρχει ένα άτομο που...

00:38:08 Κ.Σ.:

Που θα σας κάνει μόνο αυτά;

00:38:10 Ι.Ζ.:

...θα κάνει μόνο αυτό. Δηλαδή πόσο multitasking πια;

00:38:12 Κ.Σ.:

Αυτό! Ας' τα!

00:38:17 Ι.Ζ.:

Εγώ πήγα προχθές σε ψυ [εν. ψυχολόγο] για αυτό το πράγμα, του είπα «Έλα, φτιάξε με!»

00:38:17 Κ.Σ.:

Πραγματικά. Θα είχε πολύ κόσμο, πιστεύω. Είμαστε όλοι σε αυτή τη φάση. Εγώ δουλεύω τα social media του... έχουμε φτιάξει ένα σωματείο με εικαστικούς και επιμελητές και γενικά όλους όσους δουλεύουν στη Σύγχρονη Τέχνη και φτιάχνω... είμαι στην ομάδα επικοινωνίας. Δεν φαντάζεσαι πόσες ώρες έχω χάσει σε αυτά τα πράγματα. Α, ναι. Ποια είναι η αλληλεπίδραση με τη γειτονιά, δηλαδή πώς το έχουν πάρει; Έχετε κάνει projects, γενικώς;

00:41:57 Ι.Ζ.:

Αλληλεπίδραση με τη γειτονιά δεν υφίσταται, πραγματικά, μόνο με τα σχολεία, που υπάρχει πολύ καλή γειτνίαση. Δηλαδή, ειδικά με το λύκειο, γυμνάσιο, που είναι τα παιδιά που μπορούν να τους δείξεις κάτι και να υπάρχει μια αλληλεπίδραση, είναι πολύ καλά, δηλαδή ψήνονται. Δηλαδή μερικά παιδιά ήρθαν και μετά και μου ζήτησαν να τους φτιάξω ένα μπρελόκ για να το δώσουν στην κοπέλα τους.

00:42:27 Κ.Σ.:

Ναι. Nice.

00:42:30 Ι.Ζ.:

Όπου μπορούμε εξυπηρετούμε.

00:42:31 Κ.Σ.:

Ναι, ναι. Ωραία. Εντάξει.

00:42:35 Ι.Ζ.:

Παίζει πολύ μπρελόκ του Ολυμπιακού λόγω της περιοχής.

00:42:42 Κ.Σ.:

Εντάξει, προφανώς.

00:42:58 Ι.Ζ.:

Αλλά κάπως έτσι. Δηλαδή με τα σχολεία κάπως υπάρχει. Το μόνο γυμνάσιο-λύκειο που έχουμε είναι το ΓΕΛ, αυτό.

00:43:04 Κ.Σ.:

Ναι. ΟΚ. Ωραία Όλα τα έχω ρωτήσει. Πες μου λίγο για αυτό το χώρο που μου είπες πριν, το Ludd;

00:43:08 Ι.Ζ.:

Το Ludd, Ludd; Ναι, παιχνίδι. Τους έχω χάσει τώρα τι κάνουν αλλά γενικά και αυτοί είναι κάπως λίγο φασονάδικο, κάνουν και εργαστήρια, λίγο συνεργατικό, λίγο αρχιτέκτονες, λίγο καλλιτέχνες, ξέρω γω, αυτό.

00:43:22 Κ.Σ.:

Το συνεργατικό ως μοντέλο που σου φαίνεται;

00:43:28 Ι.Ζ.:

Καλό. Αρκεί να είναι κανείς πλούσιος. Εγώ μέσα. Ποιος πληρώνει είναι το θέμα.

00:43:36 Κ.Σ.:

Ναι. Όχι, όμως και στο...

00:43:40 Ι.Ζ.:

Δεν θέλω να το γειώσω, πόσο πολύ. Τα συνεργατικά, είναι τα μόνα μοντέλα που θεωρώ, από οτιδήποτε πας σε μοντέλο commons... Ξέρεις από commons;

00:43:44 Κ.Σ.:

Όχι.

00:44:04 Ι.Ζ.:

Ωραία. Να διαβάσεις τον Σταυρίδη, τα commons. Είναι το βιβλίο που θεωρούν όλοι οι συγγραφείς στον κόσμο ότι είναι το top για την ιδέα των commons. Σταύρος Σταυρίδης, commons. Το βρίσκεις σε pdf από το ίντερνετ. Είναι το μόνο μοντέλο που μπορεί κάπως να δημιουργήσει μια αλλαγή. Το πρόβλημα είναι ότι οτιδήποτε συνεργατικό απαιτεί, πέρα από ικανότητες συνεργασίας, χρόνο. Σε οποιαδήποτε συμμετοχική διαδικασία, ο εχθρός σου δεν είναι η γνώμη του άλλου. Ο εχθρός σου είναι ότι πρέπει να βρεις εσύ τρόπο να τον πληρώσεις, με κάποιον τρόπο, όχι λεφτά, για τον χρόνο που θα σου δώσει. Δηλαδή το συνάλλαγμα σου είναι ο χρόνος. Στα commons και στα συνεργατικά το συνάλλαγμα πάλι είναι ο χρόνος. Δηλαδή εκεί πέρα είναι αμείλικτη η οικονομία.

00:44:51 Κ.Σ.:

Ναι.

00:45:00 Ι.Ζ.:

Άμα λύσεις το πρόβλημα αυτό και βρεις τρόπο να γίνει monetize ο χρόνος που θα συνεργαστεί, για να πάρει, για να δώσει την υπεραξία που χρειάζεται, για να στηθεί κάτι, μετά αρχίζει και δουλεύει. Είναι στη Ολλανδία, που δουλεύουν με πάρα πολλούς συνεργατικούς κήπους, που έχει η μια τα λάχανα και τα αγγούρια της, δουλεύει. Δημιουργούν και events και όλα αυτά, το χρησιμοποιούν και σαν χώρο τέχνης αλλά μετά, ξαναγυρίζουμε στο ίδιο θέμα: χρόνος. Για να έχεις χρόνο για τέχνη και για χόμπι σημαίνει

ότι πέντε η ώρα σταματάς να δουλεύεις. Και ξαναγυρίζουμε στο πρόβλημα ότι στην Ελλάδα αυτά τα πράγματα είναι λίγο περίεργα. Οπότε πώς στήνεις σε κάτι συνεργατικό, σε μια γειτονιά, με τον χρόνο που πρέπει ο άλλος να δώσει για να στήσει κάτι να είναι ο εχθρός μας;

00:46:00 Κ.Σ.:

Ναι.

00:46:01 Ι.Ζ.:

Εγώ πια μπορώ να σου πω ότι δεν το στήνεις. Είναι αδύνατον. Ειδικά τώρα, το '25, έτσι όπως είμαστε σαν κοινωνία. Μόνο, μόνο με παιδιά ενδεχομένως, ή με πολύ, πολύ, πολύ, πολύ, πολύ συγκεκριμένο focus groups. Οριακά να σκέφτονται σαν half mind, να έχουν τους ίδιους στόχους, οπότε να μην νιώθουν ότι χρειάζεται κόπο, χρόνο ακόμα και για να συνεννοηθούν, να είναι απλά, προσυνηνοημένα όλα και απλά να γίνει κάτι.

00:46:40 Κ.Σ.:

Ναι.

00:46:43 Ι.Ζ.:

Δυστυχώς είναι έτσι. Δηλαδή, εγώ δεν μπορώ να φανταστώ κάτι πιο, σε community αυτή τη στιγμή.

00:46:52 Κ.Σ.:

Είναι ένα θέμα.

00:46:53 Ι.Ζ.:

Είναι ΤΟ θέμα βασικά. Όλη η διαρραγή, η κοινωνικοπολιτική δομή στην Ελλάδα, που έχει διαρραγεί, δηλαδή πια το μόνο μας focus είναι η επιβίωση. Και να έχουμε σχετικά μια καλή μια στιγμή ποιότητα ζωής, δηλαδή να μπορείς να έχεις ένα νορμάλ σπίτι, μια μπουκιά, μια-δυο φορές το χρόνο να πηγαίνεις μια εκδρομή στα Τζουμέρκα. Και... να πηγαίνεις στο Σάββατο για ένα brunch, με αβοκάντο και σολομό.

00:47:26 Κ.Σ.:

Σωστό.

00:47:27 I.Z.:

Αυτό είναι καλή ζωή μου, που μπορεί να θέλει κάποιος αυτή τη στιγμή της φάσης μας. Γιατί, λέω της φάσης μας, γιατί εγώ θεωρώ ότι μηχανικοί, καλλιτέχνες και όλος αυτός ο κλάδος που είμαστε λίγο στην καλλιτεχνικό-επιστημονικό-δημιουργικό παραγωγή, είμαστε privilege τώρα, μη λέμε μαλακίες. Δηλαδή, έχουμε δει πώς είναι ο κόσμος έξω από τη πισίνα.

00:48:00 Κ.Σ.:

Ναι, ναι, ναι...

00:48:02 I.Z.:

Δηλαδή, τώρα η εργατιά εδώ, να πας να δεις τα παιδιά, να δεις φάτσες, τα πράγματα είναι... ενώ είναι γλυκούλια και δεν... Είναι συγκλονιστικό το τι βλέπεις, ακραίες συμπεριφορές σε νορμάλ σχολεία και εδώ βλέπεις ότι είναι, είναι αού, είναι, βλέπεις την εξέλιξη του Δαρβίνου, ρε παιδί μου. Είναι ούγκανα αλλά είναι γλυκούλικά, γιατί βλέπεις, ρε παιδί μου, ότι είναι παιδιά, άλλα από πίσω χωρίς οικογένειες ή που δεν έχουν, προσπαθούν να μάθουν κάτι για να δούνε και είναι παρεούλες, ρε παιδί μου. Δεν είναι αυτό, η μαγκιά η ακατέργαστη που βλέπεις σε άλλα σχολεία. Αυτό. Τα βραδινά είναι ακόμα καλύτερα, τώρα αρχίζει ο καλός ο κόσμος. Το πρωί είναι καθαρά όλα.

00:48:35 Κ.Σ.:

ΟΚ, ενδιαφέρον αυτό.

00:48:41 I.Z.:

Αυτό.

00:48:59 Κ.Σ.:

Ωραία, νομίζω αυτά είχα να σε ρωτήσω. Πάμε να κάνουμε, να μου δείξεις τον χώρο;

00:49:02 I.Z.:

Να.

7.3. Απομαγνητοφώνηση «Πολυχώρος Λιπασμάτων»

Συνεντευξιαζόμενος: Βασίλης Τσίγγερης, Αντιδήμαρχος Κερατσινίου

Ημέρα: 2.2.2025

Ώρα: 11:30

Τόπος: «Πολυχώρος Λιπασμάτων»

00:00:05 Κ.Σ.:

Δουλεύει; Δουλεύει.

00:00:07 Β.Τσ.:

Ωραία.

00:00:08 Κ.Σ.:

Αρχικά, πείτε μου: Εσείς στον Δήμο τι κάνετε; Με τι ασχολείστε;

00:00:14 Β.Τσ.:

Εγώ είμαι αντιδήμαρχος, στο τμήμα του καθαρισμού και του πρασίνου, έχω αναλάβει τη φύλαξη για τα αδέσποτα.

00:00:21 Κ.Σ.:

Αχά...

00:00:22 Β.Τσ.:

Αλλά εδώ και αρκετά χρόνια, τέσσερα χρόνια περίπου, ήμουν υπεύθυνος της διαχείρισης του χώρου των Λιπασμάτων, που έχει να κάνει την καθαριότητα, τη φύλαξη, τη λειτουργία των κοινοτικών κυλικείων και γενικά όλων των εργασιών που γίνονται εδώ.

00:00:40 Κ.Σ.:

Ναι. Τα Λιπάσματα πότε άνοιξαν; Για το κοινό;

00:00:44 Β.Τσ.:

Τα Λιπάσματα... Η είσοδος καταρχήν, ξεκίνησε με την πρώτη θητεία που έγινε με τον Χρήστο Βρεττάκο, το 2014. Ο χώρος ήταν εγκαταλελειμμένος, παρατημένος, με μπάζα και σκουπίδια παντού, δεν υπήρχε πρόσβαση για το κοινό. Και με το που έγινε η ορκωμοσία, η πρώτη ορκωμοσία του δημάρχου, έγινε στην παραλία, από κάτω από εκεί που μπήκες, στην παραλία στην περιοχή του Κρακάρη, στήσαμε εκεί μια εξέδρα, και κάναμε εκεί για πρώτη φορά, συνήθως οι ορκωμοσίες γίνονται μέσα στην αίθουσα του Δημοτικού Συμβουλίου μέσα σε κάποιο κτίριο, εμείς επιλέξαμε να κάνουμε την ορκωμοσία στο Κρακάρη, στην παραλία των Λιπασμάτων, για να δείξουμε ότι ο στόχος με που το ξεκινάμε είναι το Λιπάσματα. Η περιοχή των Λιπασμάτων. Είχαν προηγηθεί διάφορες δράσεις, με δενδροφυτεύσεις, παρεμβάσεις στον χώρο, που μας κυνηγάγανε οι τότε ιδιοκτήτες, και της Εθνικής Τράπεζας και του ΟΛΠ. Και κάναμε παρεμβάσεις, γενικά με τον κόσμο, με κινήσεις, με δράσεις, που μπαίναμε μέσα στον χώρο με το έτσι θέλω, για να γνωρίσει ο κόσμος λίγο τον χώρο, το τι είναι εδώ, δεν το γνώριζαν οι περισσότεροι.

00:00:54 Κ.Σ.:

Ναι.

00:01:59 Β.Τσ.:

Εγώ, φανταστείτε!, έχω γεννηθεί το 1969, είμαι κάτοικος Δραπετσώνας και μέχρι τότε στον χώρο δεν μπορούσα να μπω. Δηλαδή μπήκα, φανταστείτε!, το 2014 στον χώρο.

00:02:07 Κ.Σ.:

Ναι.

00:02:10 Β.Τσ.:

Το 2015 άρχισαν οι εργασίες στον χώρο, κυρίως τη βόρεια πλευρά, το βόρειο κομμάτι, και το 2017 είχαν ολοκληρωθεί και ξεκίνησε το πρώτο Φεστιβάλ της Θάλασσας.

00:02:19 Κ.Σ.:

Ωραία.

00:02:23 Β.Τσ.:

Έτσι έγινε και η έναρξη του χώρου, που πλημμύρισε με... τότε θυμάμαι, ήταν και ο Μάλαμας, το λέω και συγκινούμαι ακόμα, είχε 10.000 κόσμο. Δηλαδή από το πουθενά ξαφνικά έβλεπες χιλιάδες κόσμο να πλημμυρίζει τον χώρο.

00:02:37 Κ.Σ.:

Πρέπει να ήταν συγκινητικό.

00:02:39 Β.Τσ.:

Ναι, το λέω και τώρα ανατρίχιασα.

00:02:40 Κ.Σ.:

Ναι, ναι, ναι...

00:02:42 Β.Τσ.:

Λέω «Αυτή την εικόνα δεν την ξεχνάω» γιατί και ο κόσμος είχε συγκλονιστεί. Και αυτοί που ήταν εδώ, οι εργαζόμενοι, οι εργαζόμενοι λέγανε «Τι κάνατε;» ή και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι λέγανε «Τι κάναμε;». Δεν το πιστεύαμε... Γιατί στον πάνω χώρο, εκεί ξεκίνησε –θα πάμε μετά– κάναμε αθλητικές εγκαταστάσεις, γήπεδα, κάναμε εκεί το πρώτο θεατράκι μας, τις υποδομές για το πρώτο κυλικείο και ξεκινήσαμε από εκεί. Εκεί γινόντουσαν και στην αρχή συναυλίες.

00:03:10 Κ.Σ.:

Ναι.

00:03:10 Β.Τσ.:

Μετά συνεχίσαμε από εκεί και το φτάσαμε εδώ. Οπότε, ουσιαστικά, η έναρξη, η λειτουργία στο Πάρκο, με την είσοδο του κόσμου ήταν το 2017.

00:03:22 Κ.Σ.:

Και από τότε, φαντάζομαι, είχε αγκαλιαστεί και έρχεται ο κόσμος, το βλέπω δηλαδή και σήμερα, ότι είναι γεμάτο.

00:03:29 Β.Τσ.:

Εμείς από τα στοιχεία που έχουμε από τα κυλικεία μας και τις αποδείξεις και την κίνηση του κόσμου, από τους πελάτες, ας πούμε, δηλαδή τους επισκέπτες, υπολογίζεται ότι έχουμε, περίπου, στο 1 εκατομμύριο επισκέψεις το χρόνο. Αυτό έχει καταγραφεί το '24.

00:03:42 Κ.Σ.:

Ναι

00:03:45 Β.Τσ.:

Οπότε, φαντάζεστε δηλαδή τι επισκεψιμότητα ότι έχει ο χώρος.

00:03:49 Κ.Σ.:

Ωραία! Και από πολιτιστικές δράσεις, τι κάνετε; Εκτός από συναυλίες και θέατρο;

00:03:55 Β.Τσ.:

Εδώ, όταν λέμε «Φεστιβάλ στη Θάλασσα», γενικά εννοούμε ένα φεστιβάλ το οποίο κρατάει περίπου 3 μήνες. Δηλαδή ξεκινάμε από τα τέλη Ιουνίου, μέσα Ιουνίου, και φτάνουμε και τα μέσα Σεπτέμβρη. Τώρα που το είπα μπορεί να πάει και παραπάνω, 4 μήνες. Έχει να κάνει με πολιτιστικά γεγονότα, που αφορούν συλλόγους και φορείς της πόλης, δηλαδή όλοι οι πολιτικοί σύλλογοι και οι χορευτικές ομάδες, όλα τα σωματεία, τα οποία ασχολούνται με το πολιτισμό είναι ελεύθερα, βάση προγραμματισμού, που γίνεται από το κέντρο πολιτισμού του δήμου ή από το κέντρο δια βίου μάθησης, είναι μια δημοτική επιχείρηση του δήμου. Οργανώνει και προγραμματίζει ένα σύνολο παρουσιάσεων, εκδηλώσεων, παραστάσεων που φτάνει μέχρι μέσα Σεπτέμβρη.

00:04:48 Κ.Σ.:

Τέλεια! Πολύ ωραίο. Ωραία. Έχετε κάνει... Είδα και κάποια έργα, μάλλον γλυπτά, δεν ξέρω τι ήταν ακριβώς, τα πέρασα γρήγορα. Κάνετε και τέτοια πράγματα; Δηλαδή έχουν φτιαχτεί και έργα για τον χώρο;

00:05:05 Κ.Σ.:

Να σου πω λίγο πιο ολοκληρωμένα ένα project το οποίο κάναμε που έχει να κάνει και με το έργο αυτό που είδες.

00:05:08 Κ.Σ.:

Ναι.

00:05:17 Β.Τσ.:

Το 2019, το 2020, ξεκινήσαμε μια συνεργασία με μια ΑΜΚΕ, τη «Comm'op», και προσπαθήσαμε να φέρουμε σ' επαφή τον κόσμο με τον χώρο, να μάθουμε τι θέλει ο κόσμος από αυτόν τον χώρο που εμείς δημιουργήσαμε, τι λείπει, τι θα ήθελε να προστεθεί. Μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία, που είχε να κάνει, ξεκίνησε, με εκπαίδευση προσωπικού, από την τοπική αυτοδιοίκηση, με συμμετοχή πάρα πολλά δήμων από όλη την Ελλάδα, διαδικτυακά. Ακολούθησε μια σειρά ερωτηματολογίων, τα οποία φτιάξαν οι ίδιοι εργαζόμενοι και οι υπηρεσίες του δήμου και οι φορείς. Τα ερωτηματολόγια αυτά τα μοιράσαμε στον κόσμο, εδώ στον «Πολυχώρο Λιπασμάτων» και διαδικτυακά και σε φυσική μορφή, έντυπη, και συγκεντρώσαμε περίπου 2.100 ερωτηματολόγια. Δηλαδή, ένα πολύ μεγάλο αριθμό ερωτηματολογίων.

00:06:13 Κ.Σ.:

Ναι.

00:06:16 Β.Τσ.:

Μέσα σε αυτά τα ερωτηματολόγια, πέρα από αυτό που ζητάγαμε εμείς, να μας πει ο κόσμος τι θέλει και τι θα επιθυμούσε να γίνει στον χώρο, είχαμε βάλει και κάποια, κάποιες προτάσεις από γλυπτά ή από έργα που θέλαμε να γίνουν στον χώρο. Είχε γίνει μια ανακοίνωση, μια προκήρυξη. Είχανε καταθέσει πολλοί καλλιτέχνες διάφορες προτάσεις. Αυτές τις προτάσεις βγήκαν στον κοινό, είχε γίνει μια επιτροπή από τον δήμο, που έβγαλε τις πρώτες, αν θυμάμαι καλά, τρεις προτάσεις, τις καλύτερες, και αυτές τις τρεις προτάσεις τις βγάλαμε στον κόσμο, στο ερωτηματολόγιο, ποια θα ήθελε να ψηφίσει, ποια προτιμάει να γίνει στον χώρο. Επιλέξαν αυτό που είδατε κάτω, τον μεγάλο καθρέφτη, που έχει να κάνει, δεν θυμάμαι και τη φράση αλλά μπορούμε να το δούμε αυτό και το όνομα του καλλιτέχνη. Δεν ξέρω αν το διάβασες το κείμενο πάνω στον καθρέφτη.

00:06:40 Κ.Σ.:

Ναι, εντάξει, όσο μπορούσα.

00:07:55 Β.Τσ.:

Α, έγινε το 2000... το 2021, ξεκίνησε, ένα ανοιχτό κάλεσμα σε καλλιτέχνες για την αποστολή προτάσεων για τη δημιουργία έργων γλυπτικής ή πλαστικής, που αναφέρονται στην ιστορία της περιοχής. Υπήρχε μια πενταμελής επιτροπή, η οποία είδε τα έργα, αξιολόγησε τα έργα και μεταξύ αυτών επέλεξε τρία έργα, τα οποία θα βγούνε στο κοινό για να ψηφιστούν. Το έργο που επιλέχτηκε ήταν του Θοδωρή Προδρομίδα, ήταν ο καλλιτέχνης.

00:08:19 Κ.Σ.:

Ναι, τον ξέρω τον Θοδωρή.

00:08:59 Β.Τσ.:

Α, τον ξέρεις; Ωραία! Και έφτιαξε αυτό το γλυπτό ας πούμε, το έργο πάνω στον καθρέφτη, το οποίο είχε τη φράση «εικόνα σου είμαι κοινωνία και σου μοιάζω». Και γενικά άρεσε πάρα. Και μέσα στο σημείο που σε συνάντησα, έχουμε βάλει κι άλλα γλυπτά σε διάφορα σημεία. Έχουμε και ένα πολύ σημαντικό γλυπτό έργο από μάρμαρο, που έγινε από έναν καλλιτέχνη, τον... Γκικ;, ο οποίος δυστυχώς πέθανε, το τελείωσε το έργο και ήθελε κάποιες λεπτομέρειες ακόμα τις οποίες δεν τις πρόλαβε. Πέθανε ξαφνικά. Και το έχουμε πάνω σε ένα σημείο και το βλέπει ο κόσμος. Γενικά υπάρχουν σημεία εδώ καλλιτεχνικά και κυρίως μέσα στο φεστιβάλ, που κάνουν μέσα στη διάρκεια των τρεισήμισι χρόνων, προβλέπονται εκθέσεις, έρχονται καλλιτέχνες, παρουσιάζουν τα έργα τους, είχαμε κάνει και ένα, ας πούμε, σαν συμπόσιο καλλιτεχνών με μάρμαρα και γλυπτά, και γενικά υπάρχει δράση για όλους καλλιτέχνες ελεύθερα. Ορίζουμε σημεία, το έχουμε κάνει τρεις χρονιές τουλάχιστον, που το λέμε Street Art Festival, το οποίο ορίζουμε σημεία μέσα στη διαδρομή των δύο χιλιομέτρων, ορίζουμε δέκα-έντεκα σημεία, τα οποία καλλιτέχνες μπορούν να σταθούν και να παρουσιάσουν το δικό τους έργο, είτε έχει να κάνει μουσική, είτε με κάποιο δρώμενο, είτε με χορό, είτε με ζωγραφική, και γενικά αρέσει πάρα πολύ στον κόσμο.

00:10:43 Κ.Σ.:

Ωραία. Ναι, αυτό ήθελα να το ρωτήσω. Γενικά, ποια είναι η αλληλεπίδραση του κόσμου με όλα αυτά τα πολιτιστικά, τους ενδιέφερε να γίνουν έργα γενικά;

00:10:51 Β.Τσ.:

Ναι, ναι. Και έχει και συμμετοχή από τους ίδιους τους καλλιτέχνες.

00:10:56 Κ.Σ.:

Πολύ καλό αυτό. Υπάρχουν ντόπιοι καλλιτέχνες, εδώ, απ' το Κερατσίνι;

00:11:09 Β.Τσ.:

Υπάρχουν πολλοί και υπάρχουν και αναγνωρισμένοι, όπως και ο [δεν ακούγεται] που ήταν και χρόνια και καθηγητής των καλλιτεχνικών του δήμου. Δηλαδή έχουμε καλλιτεχνικά τμήματα του δήμου, τα οποία τώρα, για φέτος, πρέπει να προσεγγίζουν τουλάχιστον τους χίλιους τριακόσιους μαθητές.

00:11:17 Κ.Σ.:

Μπράβο!

00:11:21 Β.Τσ.:

Έτσι έχουμε πολύ μεγάλο, γίνεται πολύ μεγάλο έργο. Και υπάρχει και δίψα από τον κόσμο. Το θέλει! Και επειδή είπες ότι έχεις να κάνεις με κάποιο κτίριο κλωστοϋφαντουργίας, να σε πληροφορήσω ότι στο Κερατσίνι, στο κέντρο του Κερατσινίου, διαμορφώθηκε, έχει τελειώσει, θα το παραλάβουμε τώρα, ένα πολύ παλιό κτίριο κλωστοϋφαντουργίας του Χαρμάνογλου, ή Μερινός στη συνέχεια, είχε ονομαστεί, το οποίο ήταν και αυτό εγκαταλελειμμένο, τώρα ανακαινίστηκε ολόκληρο από τον δήμο, έχει 20.000 τετραγωνικά αίθουσες. Και θα φιλοξενήσει όλα τα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά δρώμενα του δήμου. Έχει πολύ μεγάλο εύρος. Θα γίνει σημείο αναφοράς.

00:12:01 Κ.Σ.:

Σίγουρα! Πάρα πολύ ωραίο αυτό! Ναι, προσφέρονται αυτά τα κτίρια και τέτοιες χρήσεις. Γιατί, τι να τα κάνεις; Είναι και κόσμημα συνήθως αυτά τα κτίρια.

00:12:11 Β.Τσ.:

Λοιπόν, υπάρχει μεγάλη ανάγκη. Έχουμε τρία πολιτιστικά κέντρα στον δήμο τα οποία είναι... Δεν μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες. Δηλαδή, σταματάμε τις εγγραφές γιατί δεν μπορούμε να ανταποκριθούμε. Και παρ' όλο του ότι είναι τρία πολιτιστικά κέντρα, σου είπα, περί τα χίλια τριακόσια άτομα συμμετέχουν στα εργαστήρια...

00:12:30 Κ.Σ.:

Ωραία. Καλό αυτό. Για μένα δηλαδή που δουλεύω στον πολιτισμό είναι...

00:12:35 Β.Τσ.:

Είμαστε πολύ δραστήριος δήμος στον πολιτισμό. Ασχολούμαστε πάρα πολύ. Και όπου και αν ακούσεις και συνεντεύξεις του Δημάρχου, συνήθως πολλές φορές μας κρίνουν διάφοροι, ότι τα πολιτιστικά γεγονότα που γίνονται και εδώ στα Λιπάσματα, με χιλιάδες κόσμο, είναι δωρεάν. Για όλον τον κόσμο. Καμία συναυλία δεν πληρώνει ο κόσμος. Εμείς πληρώνουμε όλους αυτούς τους καλλιτέχνες, εννοείται, αλλά από τον κόσμο δεν παίρνουμε χρήματα. Είναι ελεύθερες όλες τις συναυλίες, είτε είναι μικρό όνομα, είτε είναι μεγάλο όνομα ή μεγάλος καλλιτέχνης. Σ' αυτό έχουμε κριθεί πολλές φορές, αλλά εμείς πιστεύουμε ότι ο πολιτισμός είναι ένα στοιχείο το οποίο πρέπει να παρέχεται δωρεάν στον πολίτη και δεν έχει τιμή.

00:13:19 Κ.Σ.:

Συμφωνώ απόλυτα μαζί σας, δεν καταλαβαίνω γιατί μπορεί κάποιος να κρίνει ένα δωρεάν δρώμενο αλλά...

00:13:25 Β.Τσ.:

Ε, εντάξει... Κυρίως αντιπολιτευτικά, διάφοροι μπορεί να το χειριστούν διαφορετικά ή να έχουν το μυαλό τους στο κέρδος. Για εμάς πολιτισμός δεν είναι να κερδίσει ο δήμος. Είναι να κερδίσει ο πολίτης.

00:13:37 Κ.Σ.:

Ναι, κερδίζει με έναν διαφορετικό τρόπο ο δήμος στην ουσία.

00:13:40 Β.Τσ.:

Εντάξει, είναι γεγονός ότι η πρόσβαση στο χώρο έγινε και μέσω όλων αυτών των εκδηλώσεων. Δηλαδή, έρχεται κόσμος από όλη την Αττική κόσμο.

00:13:50 Κ.Σ.:

Ναι.

00:13:51 Β.Τσ.:

Δηλαδή τον «Πολυχώρο Λιπασμάτων» ή το «Φεστιβάλ στη Θάλασσα» το ξέρει πάρα πολύς κόσμος.

00:13:55 Κ.Σ.:

Και η αλήθεια είναι ότι κι εγώ την πρώτη φορά που το άκουσα ήταν από φίλη που μένει στο Παγκράτι και όχι από τους Πειραιώτες.

00:14:00 Β.Τσ.:

Ναι. Οπότε, με τον τρόπο μας φέραμε κόσμο και πέρα απ' τη Δραπετσώνα. Με ό,τι έχει να κάνει αυτό σε αντίκτυπο και με τα μαγαζιά και με τα κυλικεία μας και με...

00:14:11 Κ.Σ.:

Ναι. Ωραία. Νομίζω μου τα έχετε απαντήσει τα περισσότερα.

00:14:17 Κ.Σ.:

Για δες τι άλλο.

00:14:18 Κ.Σ.:

Ναι, μισό λεπτό να δω.

00:14:19 Β.Τσ.:

Πάρα πολύ ωραία μέρα έχει, ευτυχώς.

00:14:21 Κ.Σ.:

Ναι, πάρα πολύ καλός είναι ο καιρός.

00:14:36 Β.Τσ.:

Βλέπω αυτήν την εικόνα με τον κόσμο να περπατάει δίπλα στη θάλασσα και για εμάς που το ζήσαμε εδώ, ξέρεις, είναι μεγάλη υπόθεση. Είναι μεγάλη υπόθεση!

00:14:40 Κ.Σ.:

Ναι, είμαι σίγουρη. Είναι μοναδικός χώρος.

00:14:45 Β.Τσ.:

Για αυτό είναι, ξέρεις, είναι ένας ελεύθερος δημοτικός χώρος, δημόσιος, κανένας δεν πληρώνει τίποτα. Φαντάσου ότι όλα τα κυλικεία και τα αναψυκτήρια του δήμου που έχουν τραπεζάκια, δεν χρεώνουν κανέναν αν κάτσει... Εδώ έρχεσαι μόνος σου και κάνεις γιορτή, τα γενέθλια του παιδιού σου, έχουμε τραπέζια, πάγκους, μοναστηριακά, χώρους που μπορεί να πάει ο καθένας ελεύθερα και μπορεί να φέρει και καφέ από αλλού. Μπορεί να παραγγείλει και φαΐ απ' έξω, ντελίβερι. Έτσι; Είναι τελείως ελεύθερος ο χώρος.

00:15:18 Κ.Σ.:

Ναι, είναι ο ορισμός του ελεύθερου χώρου.

00:15:19 Β.Τσ.:

Και για αυτό αρέσει και τόσο πολύ στον κόσμο. Δεν το έχει ξαναζήσει αυτό.

00:15:26 Κ.Σ.:

Ναι, είναι μοναδικό μέρος.

00:15:35 Β.Τσ.:

Ναι, είναι μοναδικό μέρος και γι' αυτό το έχει αγκαλιάσει τόσο ο κόσμος. Γιατί σε τέτοιες κρίσιμες περιόδους ψάχνει χώρους να διασκεδάσει, να περάσει ελεύθερα, να φέρει από το σπίτι του ό,τι θέλει.

00:15:41 Κ.Σ.:

Ακριβώς, φαντάζομαι ότι στον κορονοϊό θα έρχονταν όλοι εδώ.

00:15:43 Β.Τσ.:

Δεν φαντάζεσαι τι γινόταν στον κορονοϊό εδώ... Πανικός! (γέλια) Εν τω μεταξύ, επειδή πίναμε τον καφέ take away, επειδή τότε είχαμε κλειστούς χώρους ή με αυστηρά μέτρα

ασφαλείας, έπαιρναν τον καφέ τους χέρι ή έφερναν από το σπίτι και έκαναν τη βόλτα τους ελεύθερα εδώ.

00:15:57 Κ.Σ.:

Θα είχε πολλή κίνηση, φαντάζομαι. Ναι, εγώ σας έχω ρωτήσει ό,τι ήθελα. Ευχαριστώ πάρα πολύ για τις απαντήσεις.

00:16:30 Β.Τσ.:

Δεν θες να ρωτήσεις κάτι άλλο; Να καταγράψεις κάτι άλλο; Για τα πολιτιστικά;

00:16:32 Κ.Σ.:

Για τα πολιτιστικά, ναι, ήθελα να ρωτήσω για το πόσα άτομα δουλεύουν εδώ πέρα; Κάποια τέτοια πρακτικά πράγματα.

00:16:32 Β.Τσ.:

Εντάξει, σε μια περίοδο όπως είναι ο χειμώνας θα δουλεύουν κατά μέσο όρο 35-40 άτομα. Το καλοκαίρι φτάνουμε 60 και.

00:16:34 Κ.Σ.:

Άρα, δημιουργεί και χώρους, θέσεις εργασίας.

00:16:35 Β.Τσ.:

Ναι. Να φανταστείς ότι αυτοί που επικαλούνται την ανάγκη εργασίας, όταν εμείς είμαστε κάθετοι απέναντι στα διυλιστήρια που δουλεύουνε μας λένε «Μα εδώ δουλεύουν 30 άνθρωποι. Θέλετε να ανέβουν οι άνεργοι;». Όχι, υπάρχει κι άλλος τρόπος να υπάρχει δουλειά. Όχι μια βιομηχανία και διυλιστήρια μέσα στα σπίτια. Και εμείς θέλουμε να μετεγκατασταθεί, δεν λέμε να κλείσει, να χάσει ο κόσμος τις δουλειές του. Όχι, αλίμονο. Και είναι και αναγκαία να γίνεται μια διαχείριση και των λυμάτων. Να φανταστείς ότι όλη αυτή η εγκατάσταση διαχειρίζεται όλα τα υπόλοιπα λύματα και τα υπολείμματα πετρελαίου από τα καράβια που είναι εδώ στο λιμάνι. Δεν τα... Οπότε, τα διαχειρίζονται εδώ. Οπότε, είναι αναγκαία. Αλλά όχι μέσα στα σπίτια του κόσμου... Και αυτό λέμε, δηλαδή το ότι εμείς προσφέρουμε εργασία σε τόσο κόσμο είναι πάρα πολύ σημαντικό. Και όσο πιο περπατήσεις και προχωρήσεις στον χώρο και το δεις ή μεις κυρίως στις τουαλέτες, θα

καταλάβεις τι γίνεται στο σημείο αυτό. Τέτοια καθαριότητα δεν υπάρχει. Το έχει σεβαστεί ο κόσμος πάρα πολύ και, προς τιμή τους, η πλειονότητα του κόσμου δεν θα πετάξει σκουπίδια, να τα αφήσει κάτω.

00:17:54 Κ.Σ.:

Αυτό το είδα περπατώντας, ότι δεν υπάρχουν σκουπίδια κάτω. Το οποίο για Ελλάδα είναι...

00:18:00 Β.Τσ.:

Το έχει σεβαστεί ο κόσμος. Είναι σαν να μπαίνεις σε έναν άλλον κόσμο. Αν βγεις έξω από το πάρκο, θα δεις άλλα πράγματα, ο κόσμος δεν σέβεται τίποτα. Εδώ σέβεται τον χώρο αυτόν. Δεν ξέρω αν επειδή ήτανε ένας καινούργιος χώρος και είδαν την προσπάθεια μας, αλλά σέβονται πάρα πολύ!

00:18:13 Κ.Σ.:

Πολύ σημαντικό! Ελπίζω ότι θα συνεχιστεί έτσι και θα αναπτυχθεί κι άλλο, να έρχεται κι άλλος κόσμος...

00:18:23 Β.Τσ.:

Ελπίζουμε και εμείς! Όσο βλέπουμε τον κόσμο και τ' αγκαλιάζει, εμείς συνεχίζουμε ακάθεκτοι.

00:18:27 Κ.Σ.:

Ναι, είμαι σίγουρη ότι βοηθάει. Είναι κίνητρο.

00:18:30 Β.Τσ.:

Θα πρέπει να ξέρεις κιόλας, αφού θέλεις να μάθεις για τον χώρο... Να, βλέπεις αυτές τις πέτρες; Το τοπίο που έχει εκεί και όλη η διαδρομή που έχει κάγκελα είναι το όριο του Δήμου. Μέσα από εκεί δεν είναι δικό μας. Είναι της Εθνικής Τράπεζας. Ακόμα αυτά τα κτίρια, τα εγκαταλελειμμένα, είναι της Εθνικής, που ευτυχώς έχουν κριθεί διατηρητέα. Αλλιώς, θα είχαν εξαφανιστεί.

00:18:42 Κ.Σ.:

Είναι πάρα πολύ ωραία.

00:18:54 Β.Τσ.:

Είχε εκατόν τρία ο χώρος και μείναν μόνο τρία. Όλα τα άλλα τα κατεδάφισαν. Τα λεηλάτησαν, τα εγκαταλείψανε και τώρα αυτός ο χώρος που έχουμε πάρει εμείς τον έχουμε εκμεταλλευτεί.

00:19:09 Κ.Σ.:

Πάντως, είναι πάρα πολύ ωραία αυτά τα κτίρια. Δηλαδή, και για την ιστορία του χώρου... Α! Μήπως κάνετε και διαδρομές που να εξηγούν την ιστορία του χώρου; Γιατί άκουσα τα podcasts που έχουν γίνει.

00:19:18 Β.Τσ.:

Α, εγώ σας σταμάτησα με το «Γόνιμο έδαφος», σας σταμάτησα στη διαδικασία του τι ήθελε ο κόσμος, έτσι;

00:19:25 Κ.Σ.:

Ναι, μπράβο.

00:19:27 Β.Τσ.:

Πέρα... Αφού συμπληρώθηκε το ερωτηματολόγιο και μας ζητήθηκαν κάποια πράγματα... Παράδειγμα: Μας ζητήθηκε να έχουμε υποδομές και εγκαταστάσεις που να βοηθάνε τα αδέσποτα. Κάναμε ένα πάρκο σκύλων. Ζητήθηκε να υπάρχει υπαίθριο γυμναστήριο. Κάναμε υπαίθριο γυμναστήριο στη βόρεια πλευρά. Ζητήθηκαν περισσότερες εγκαταστάσεις για κυλικεία και τα λοιπά. Προσθέσαμε και εδώ κάποια κυλικεία που έχουμε στον χώρο εδώ. Ό,τι ζητήθηκε γενικά απ' τον κόσμο, έγινε. Αυτό που ζητήθηκε περισσότερο απ' όλους ήταν το ότι επειδή έχουμε πολύ κόσμο ξένο, δεν ξέραν την ιστορία των χώρων. Μπαίνοντας μέσα στον χώρο δεν μπόρεσαν να πληροφορηθούν. Οπότε ήταν κατανοητό ότι θα έπρεπε εμείς να βρούμε έναν τρόπο, να δώσουμε την πληροφορία στον επισκέπτη, είτε είναι με φυσική παρουσία εδώ, είτε είναι από το ίντερνετ. Επομένως, σκεφτήκαμε και φτιάξαμε μια καινούργια ιστοσελίδα, lipasmatapark.gr. Τοποθετήσαμε πινακίδες πληροφόρησης σε όλο το χώρο, κάτω από κάθε διατηρητέο κτίριο, ώστε να εξηγούν τι ήταν εδώ. Υπάρχουν QR-code, τα οποία μπορεί κανείς να διαβάσει από το κινητό του και να συνδεθεί στη σελίδα και να δείτε τι είναι αυτή η καμινάδα εδώ, τι είναι το σιλό.

Περιγράφουν όλη την ιστορία του χώρου και πέρα από αυτό προχωρήσαμε μετά και στα podcast. Βρήκαμε ανθρώπους που είχαν δουλέψει στο χώρο, κάτοικους περιοχής, όπως εγώ, κάποιος από την τοπική αυτοδιοίκηση, από το σωματείο του χώρου, το σωματείο που δούλευαν οι εργαζόμενοι εδώ και αντλήσαμε πληροφορίες, κάναμε τα podcast και μετά πήγε πάρα πολύ καλά αυτό. Και υπάρχει μέσα στη σελίδα και η εικονική περιήγηση. Μπαίνεις, δηλαδή, μέσα στο χώρο από το διαδίκτυο... Έχεις μπει; Το έχεις δει; ...και περιηγείσαι στον χώρο μέσα από τα googlemaps και από φωτογραφίες που είχε βγάλει ο Αλέξανδρος. Λοιπόν, ο οποίος έκανε μια πάρα πολύ καλή δουλειά, συνεργαστήκαμε πάρα πολύ καλά με τα παιδιά αυτά και είναι σημαντικό ότι όλο αυτό, Κατερίνα, στήθηκε από μια δημοτική επιχείρηση. Το ΚΕΚ απάνω, ή κέντρο δια βίου μάθησης όπως το λέμε, έχει πολύ λίγο προσωπικό, δηλαδή έχει δύο-τρία άτομα που ασχολούνται, ξέρεις. Έχουμε τον Κυριάκο, που είναι υπεύθυνος πληροφορικής απάνω, και μπόρεσε να βοηθήσει να στηθεί όλο αυτό. Συνεργαστήκαμε με εταιρίες βέβαια για να το στήσουμε και έτσι μπορέσαμε και το στήσαμε πάρα πολύ... και αυτό κοινοποιήθηκε παντού. Πληροφοριακά, έχουν γίνει δύο συνέδρια, στα οποία έχουμε συμμετέχει, στο ένα πήραμε και βραβείο ως ένα από τα καλύτερα project που έχουμε κάνει ως Δήμος. Και πήγε και στη Λάρισα και πήρε και βραβείο.

00:22:22 Κ.Σ.:

Έτυχε να είμαι στη Λάρισα εκείνες τις μέρες.

00:22:27 Β.Τσ.:

Α, σοβαρά μιλάς; Ήσουν μέσα;

00:22:29 Κ.Σ.:

Όχι, δεν συμμετείχα.

00:22:30 Β.Τσ.:

Ήταν ο Αλέξανδρος, δεν σ' το είπε;

00:22:31 Κ.Σ.:

Ναι, γνώρισα και τον Κυριάκο.

00:22:33 Β.Τσ.:

Μπράβο, μπράβο. Αφού τα ξέρεις. Γενικά, ήταν πάρα πολύ ωραία αυτό όλο το πλαίσιο. Πήγε καλά, και κυρίως, και στην Πάτρα που πήγαμε σε ένα άλλο συνέδριο και το παρουσιάσαμε, δεν είναι ότι παρουσιάζουμε ένα σχεδιασμό. Παρουσιάσαμε τον σχεδιασμό του πώς έγινε, πόσος κόσμος συμμετείχε και το ότι υλοποιήθηκε αυτό. Και είναι αυτό ένα γεγονός.

00:22:56 Κ.Σ.:

Είχατε πάει στο συνέδριο της Πάτρας που έγινε φέτος; Τώρα τον Οκτώβρη;

00:23:00 Β.Τσ.:

Όχι, της Πάτρας. Κάτσε... Ναι, στην Πάτρα τώρα τελευταία που ήταν...

00:23:06 Κ.Σ.:

Έγινε... Πριν λίγους μήνες. Ήταν να πάω κι εγώ και αρρώστησα...

00:23:12 Β.Τσ.:

Και κάναμε και την παρουσίαση, δηλαδή και καλεστήκαμε και παρουσιάσαμε αυτό το project σε ένα πάνελ και μάλιστα ήταν μαζί και η Μαρού η Χατζοπούλου από την «Comm'ον» και συμμετείχαμε σε αυτό. Μας έγιναν διάφορες ερωτήσεις για αυτό. Ο κόσμος ήθελε να μάθει πώς δημιουργήθηκε. Το εντυπωσιακό ήταν ότι όσοι ήταν στην εξέδρα, μέσα, γνωρίζανε τον «Πολυχώρο Λιπασμάτων» και αυτό σημαίνει ότι κάτι πάει καλά.

00:23:42 Κ.Σ.:

Αυτό είναι σημαντικό! Όχι, είναι πραγματικά ένα παράδειγμα που δούλεψε...

00:23:46 Β.Τσ.:

Ακόμα και στο... Τυχαία υποβάλαμε την πρότασή μας και σε ένα συνέδριο που έγινε στην Ολλανδία και μας έκαναν αποδεκτούς, να πάμε να το παρουσιάσουμε. Βέβαια λόγω δυσκολιών δικών μας δεν πήγαμε. Αλλά ακόμα και εκεί υπήρχε μια αποδοχή...

00:24:01 Κ.Σ.:

Ναι.

00:24:02 Β.Τσ.:

...του εγχειρήματος όλου.

00:24:05 Κ.Σ.:

Μα η αλήθεια είναι ότι πολλοί έχουν ιδέες, αλλά το να τις πραγματοποιήσεις, εκεί είναι η διαφορά. Θέλει...

00:24:08 Β.Τσ.:

Νομίζω, Κατερίνα, αυτό που είπες είναι κάτι που είναι ξεχωριστό γιατί πολλοί έχουν κάνει ψηφιοποιήσεις πολιτιστικής κληρονομιάς ή κάτι ανάλογο project. Εμείς καταφέραμε όλο αυτό να το εντάξουμε, να βάλουμε όλο τον κόσμο μέσα, να βάλουμε πολύ κόσμο μέσα. Να δουλέψουμε πολλοί εργαζόμενοι του δήμου μέσα σε αυτό. Να συνεργαστούμε με φορείς, πολλές ΑΜΚΕ και τα λοιπά. Και να βγάλουμε κάτι πολύ ωραίο έξω στον κόσμο, χωρίς να στοιχίσει κάτι στον πολίτη. Έτσι; Δεν στοιχίσε κάτι ιδιαίτερο. Και να φανταστείς ότι όλες οι εγκαταστάσεις που έγιναν εδώ, πέρα από αυτό που κάνουμε εμείς και παρουσιάσαμε, όλα αυτά έχουν στοιχίσει από τον προϋπολογισμό του Δήμου. Δηλαδή, οι κολώνες του φωτισμού, τα led, άμα έρθεις βράδυ να το δεις, όλες οι εγκαταστάσεις οι υδραυλικές, ό,τι είχε να κάνει με εγκαταστάσεις γίνανε από εργαζόμενους και συνεργεία του Δήμου. Δηλαδή, εδώ μέσα δεν μπήκανε εργολάβοι, που δεν έχω κάτι μαζί τους και καλά κάνουν τη δουλειά τους και τους χρειαζόμαστε, αλλά θέλω να σου πω ότι επειδή ήταν πολύ άμεσο και έπρεπε άμεσα να γίνει η παρέμβασή μας εδώ, οι εργαζόμενοι του Δήμου βάλανε πλάτη και τα συνεργεία και οι τεχνικές υπηρεσίες και τα τμήματα όλα. Οπότε, για αυτό για εμάς είναι κάτι πολύ ξεχωριστό.

00:25:30 Κ.Σ.:

Ναι. Αυτό είναι το κλειδί για να μπλεχτεί ο ντόπιος πληθυσμός με κάτι που γίνεται, γιατί αλλιώς το βλέπουνε ως κάτι ξένο, κάτι που δεν τους αφορά...

00:26:02 Β.Τσ.:

Οφείλω να πω και το έχω πει και πολλές φορές είναι και καταγεγραμμένο και μέσα στην σελίδα του «Πολυχώρου των Λιπασμάτων» ότι το στήσιμο όλου αυτού του πάρκου στις, όσον αφορά στο τεχνικό του κομμάτι, στις προδιαγραφές του όπως στήθηκε έγινε από έναν αρχιτέκτονα. Τον Ανδρεαδάκη τον Γιώργο, ο οποίος είναι, ήταν και συνεργάτης με τον Δήμο, τώρα δεν είναι. Ήταν στην δημοτική ομάδα του «Άλλου δρόμου», στήσαμε όλο αυτό εδώ και ήταν καθοριστικός ο ρόλος του σε όλο αυτό το κομμάτι. Μετά... Εμείς ήρθαμε μετά και συνεχίσαμε να το διατηρούμε και να το λειτουργούμε. Ο Γιώργος ο Ανδρεαδάκης όμως το έστησε.

00:26:23 Κ.Σ.:

Είναι σημαντικό να υπάρχουν τέτοιες προσωπικότητες που έχουν όρεξη και όραμα να δουλέψουν. Ωραία. Ευχαριστώ πάρα πολύ!

7.4. Απομαγνητοφώνηση «Sector30»

Συνεντευξιαζόμενοι: Μαρία Ευσταθίου και Ηλίας Κοέν

Ημέρα: 12.2.2025

Ώρα: 15:30

Τόπος: «Sector30»

00:00:00 Κ.Σ.:

Θα αρχίσω να γράφω τώρα... Ωραία, να μου πείτε λίγο δύο-τρία πράγματα για εσάς;

00:00:07 Μ.Ε.:

Για εμάς προσωπικά;

00:00:11 Κ.Σ.:

Ε, ναι, με τι ασχολείσαι; Τι έχεις σπουδάσει;

00:00:15 Μ.Ε.:

Ε, εικαστικός είμαι, έχω σπουδάσει γλυπτική στην Καλών Τεχνών στην Αθήνα. Και μετά έκανα και ένα μεταπτυχιακό Fine Art Media στο Slade στο Λονδίνο. Και μετά γύρισα εδώ πέρα.

00:00:28 Κ.Σ.:

Ωραία. Κι εσύ;

00:00:28 Η.Κ.:

Και εγώ έχω κάνει, τελείωσα τη ζωγραφική στην Παπασπύρου, στην Αθήνα εδώ. Μετά έφυγα στην Αμερική και έκανα ένα μεταπτυχιακό που ήταν λίγο ο συνδυασμός Computer Science με τέχνες. Οπότε, ήταν λίγο προγραμματισμός. Αυτό από σπουδές. Και μετά δούλευα πάρα πολλά χρόνια στην Αμερική. Ήμουν και σε ένα, μέλος σε ένα χώρο, που είχε, ξέρεις, εργαστήριο ξυλουργικό, μεταλλουργίας, τυπογραφίας και είχανε, είχανε καλλιτέχνες το στούντιό τους μέσα. Βέβαια, πέρασαν και διάφορα στάδια, έτσι. Κατέρρευσε, μαλώσανε, ξανατέτοιε, έγινε η δική Board of Directors, ας πούμε, τα μέλη, ξέρεις, ένα χάος ας πούμε. Αλλά ήταν πολύ ωραία αυτό.

00:01:15 Κ.Σ.:

Πώς το λεγόταν αυτός ο χώρος;

00:01:16 Η.Κ.:

Αυτό λέγονταν, λέγεται ακόμα, είναι σε λειτουργία, Gowanus Art Space.

00:01:18 Κ.Σ.:

Go; Πώς γράφεται;

00:01:21 Η.Κ.:

Gowanus. Είναι ένα κανάλι. Είναι ένα βιομηχανικό κανάλι που λέγεται Gowanus, G O W A N U S Art Space. Το δεύτερο πιο μολυσμένο στην Αμερική.

00:01:32 Κ.Σ.:

Τέλεια.

00:01:36 Η.Κ.:

Αυτό, αλλά γενικά, έχει πάρα πολλά εργαστήρια, που έχουν τέτοιο μοντέλο.

00:01:41 Κ.Σ.:

Και στην Ελβετία είχαμε, από εκεί μου έχει έρθει.

00:01:43 Μ.Ε.:

Παντού έχει.

00:01:44 Κ.Σ.:

Αυτό. Γι' αυτό είχα την απορία, πώς έχει γίνει να μην υπάρχει εδώ; Κάτι τέτοιο τέλος πάντων. Και πώς γίνεται να μην υπάρχει κιόλας από τον δήμο ή κάτι...

00:01:53 Μ.Ε.:

Να σου πω κάτι. Είχαμε την ίδια απορία, γι' αυτό και το ξεκινήσαμε, αυτό ακριβώς θέλαμε να κάνουμε. Νομίζω τώρα μου φαίνεται πολύ ξεκάθαρο γιατί, για ποιο λόγο δεν υπάρχει.

00:02:04 Κ.Σ.:

Για πες!

00:02:06 Η.Κ.:

Για πες, είναι πολύ ενδιαφέρον γιατί έχουμε πολύ καιρό να μιλήσουμε...

00:02:10 Μ.Ε.:

Γιατί... Δεν νομίζω ότι είναι βιώσιμος σε ένας τέτοιος χώρος, χωρίς υποστήριξη κρατική, με κάποιο τρόπο. Οπότε... Ακόμα και βοηθητικά, δηλαδή... Μακροπρόθεσμα. Δεν είναι μόνο το να το φτιάξεις, το να το φτιάξεις είναι το εύκολο κομμάτι. Μετά, για τη λειτουργία του. Αλλιώς τα βάρη γίνονται... τα κόστη γίνονται δυσβάσταχτα για αυτούς που το χρησιμοποιούνε.

00:02:36 Κ.Σ.:

Οκ. Ενδιαφέρον αυτό! Λοιπόν, καθίστε να αρχίσουμε από την αρχή. Πού είμαστε τώρα; Πώς λέγεται ο χώρος;

00:02:45 Μ.Ε.:

Sector30.

00:02:46 Κ.Σ.:

Και πότε το φτιάξετε;

00:02:48 Μ.Ε.:

Το φτιάξαμε το '17. Τέλος '17, έτσι ξεκίνησε για το... ευρύ κοινό.

00:02:56 Κ.Σ.:

Ωραία.

00:02:56 Μ.Ε.:

Σεπτέμβρη '17, κάπου εκεί...

00:03:00 Η.Κ.:

‘18...

00:03:02 Μ.Ε.:

‘17 ξεκινήσαμε τη συζήτηση. Τέλος ‘17, είχαμε βρει τον χώρο.

00:03:08 Η.Κ.:

Ναι, ναι, ναι, ναι.

00:03:10 Κ.Σ.:

Οι δυο σας το αρχίσατε; Και έχετε παραμείνει οι δυο σας;

00:03:14 Η.Κ.:

Ναι.

00:03:16 Μ.Ε.:

Στην αρχή θεωρήσαμε ότι θα ψάχναμε συνεργάτες. Είχαμε μιλήσει με όποιον μπορούσαμε να βρούμε, είχαμε και πιο πολύ χρόνο τότε. Αλλά δεν προχώρησε κάποια συνεργασία. Ενώ με όλους είχαμε ωραίες συζητήσεις. Πρέπει να πετύχεις τον άλλο και στην κατάλληλη...

00:03:32 Κ.Σ.:

Ναι, φάση.

00:03:33 Μ.Ε.:

Φάση επαγγελματική, για να μπορεί να το κάνει. Δηλαδή είχαμε βρει ομάδες που είχαν ήδη... είχαν νοικιάσει χώρο, εκεί αρχίζει και δυσκολεύεται, οπότε έχουμε παραμείνει οι δυο μας.

00:03:48 Κ.Σ.:

Τι μορφή έχει; Είναι ΑΜΚΕ;

00:03:50 Μ.Ε.:

Είναι ΚΟΙΝΣΕΠ. Δεν μας βοηθάει πάρα πολύ...

00:03:56 Κ.Σ.:

Ε, καλά. Και οι ΑΜΚΕ δεν βοηθάνε πάρα πολύ... Γενικά...

00:04:00 Η.Κ.:

Γενικά, ήμασταν λίγο καινούριοι και στο πλαίσιο του τι μορφή πρέπει να έχει ο χώρος. Κάπως μας έσπρωξαν οι σύμβουλοι προς αυτή την κατεύθυνση με μια λογική ότι θα...

00:04:16 Μ.Ε.:

Θα έβγαιναν ΕΣΠΑ.

00:04:18 Η.Κ.:

Θα έβγαιναν πάρα πολλά ΕΣΠΑ, τα οποία θα ήταν για αυτόν τον τομέα οπότε...

00:04:23 Μ.Ε.:

Αλλά δεν έχει βγει κάτι ως τώρα. Τώρα 5-6 χρόνια μετά, 7; πόσο είμαστε, που να μπορούμε να...

00:04:28 Η.Κ.:

Έχουν βγει κάποια, αλλά γιατί κάπως μας αποκλείει το ένα, είναι πολύ περίπλοκο στο άλλο...

00:04:34 Μ.Ε.:

Ή είναι για πάρα πολύ μεγάλα ποσά ή που δεν μας αφορούν ή που...

00:04:39 Η.Κ.:

Εγώ θυμάμαι κάποια στιγμή που συζητάγαμε για ένα ή που έλεγε ότι θα βγει ένα υπό τις συνθήκες αυτές: Θα σας χρηματοδοτήσει όλον τον χώρο, αλλά θα παρέχετε τις υπηρεσίες δωρεάν. Και η χρηματοδότηση είναι για δύο χρόνια. Οπότε, δεν υπήρχε κάποιο μοντέλο πώς από το μοντέλο του δωρεάν ξαφνικά συντηρείται ο χώρος...

00:05:04 Μ.Ε.:

Ξαφνικά αρχίζει να πληρώνει ο κόσμος;

00:05:06 Η.Κ.:

Δηλαδή τι; Το κλείνεις και τα πουλάς όλα μετά και λες έκανα ένα προτζεκτάκι για 2 χρόνια... Δεν υπήρχε μετάβαση δηλαδή στην αγορά, την πραγματική...

00:05:19 Κ.Σ.:

Ναι, γενικά οι χρηματοδοτήσεις είναι λίγο περίεργες. Μάλιστα. Βγήκε τελικά αυτό; Υπήρξε; Γιατί πολλά επίσης λέγονται ότι θα βγουν και ποτέ δεν βγαίνουν...

00:05:31 Η.Κ.:

Νομίζω ότι μπορεί και να μην βγήκε και αυτό... Είχαμε κάνει και κάτι συνδέσμους και με το Πάντειο που σου είχα πει και στην πίτα [εν. στην κοπή πίτας του Σωματείου Εργαζομένων στη Σύγχρονη Τέχνη] και τη ΓΣΕΒΕΕ...

00:05:43 Κ.Σ.:

Τι είναι η ΓΣΕΒΕΕ;

00:05:45 Η.Κ.:

Είναι Γενική Γραμματεία Βιοτεχνών, οι οποίοι τότε... Νομίζω, ίσως τους έσπρωχνε τότε ο Αιδίκος. Ίσως, δεν ξέρω τι είχε γίνει πέρα ακριβώς αλλά κάπως... λειτουργούσε λίγο ο Αιδίκος σαν σύμβουλος... Ίσως λόγω του ερευνητικού.

00:06:03 Μ.Ε.:

Να, γιατί ενδιαφέρονταν τότε, γιατί θα τους ενδιέφερε τότε είχαμε πάει μια πρόταση γιγάντια...

00:06:10 Η.Κ.:

Είχαμε πάει πρόταση του μισού εκατομμυρίου το χρόνο για να τρέχει ένας χώρος, να έχει μέχρι και παιδικό σταθμό.

00:06:15 Κ.Σ.:

Τέλεια!

00:06:16 Η.Κ.:

Να αφήνεις το παιδί σου και να πηγαίνεις να δουλεύεις, εντάξει.

00:06:20 Μ.Ε.:

Αυτό θα ήταν πολύ...

00:06:22 Κ.Σ.:

Αυτό το έχω σκεφτεί κι εγώ!

00:06:22 Μ.Ε.:

Αλλά θέλω να πω ότι θα τους ενδιέφερε αυτό, στο πλαίσιο ότι πολλές μικρότερες επιχειρήσεις θα μπορούσαν να τεστάρουν ιδέες και εξοπλισμούς και διαδικασίες.

00:06:24 Κ.Σ.:

Σωστό!

00:06:33 Μ.Ε.:

Πριν... Ήταν πολύ θετικοί σε κάτι τέτοιο...

00:06:37 Η.Κ.:

Επίσης, είναι σημαντικό κομμάτι, εμείς τώρα είμαστε όλοι εικαστικοί, αλλά οι άνθρωποι που πραγματικά επιμελούνται αυτούς τους χώρους είναι designers, δηλαδή αυτοί που είναι λίγο πιο κοντά στο craft, γιατί αυτούς, ξέρεις, είναι πιο applied και υπάρχει περισσότερη... χρήμα ας πούμε και μεγαλύτερη ανάγκη για πολύ συγκεκριμένα πράγματα, ενώ ο καλλιτέχνης είναι λίγο πιο ελεύθερος... Δηλαδή εγώ αυτό στο εργαστήριο το είδα. Το εργαστήριο ήταν, το ξυλουργικό, ήταν συντηρημένο καλά όταν ήταν ο μάνατζερ επιπλοποιός, όταν πήγαινε και ήταν καλλιτέχνης, ξέρεις, κατέρρευε το πράγμα.

00:07:23 Κ.Σ.:

Ναι, αυτό που λες έχει ενδιαφέρον. Είναι ίσως το πιο πρακτικό μυαλό που βγάζει και χρήματα...

00:07:29 Μ.Ε.:

Δεν είναι το πρακτικό, είναι το ότι είναι... Κατ' αρχάς, δεν έχουμε σοβαρή εκπαίδευση σ' αυτές τις τεχνικές...

00:07:40 Κ.Σ.:

Ναι...

00:07:40 Μ.Ε.:

Οπότε φαντάζομαι ότι όλοι αυτοί έχουν και περισσότερες γνώσεις στο πώς να τρέξουν και πώς να συντηρήσουν τον εξοπλισμό. Και επειδή θα το χρησιμοποιήσουν και σε πιο ορθόδοξα πράγματα είναι και μικρότερο το ρίσκο να το καταστρέψουν...

00:07:53 Η.Κ.:

Πάντως αυτή η γειννίαση σχεδιαστών, craftsman, δεν υπάρχει καλός όρος, των designers με των...

00:08:00 Κ.Σ.:

Craftsman;

00:08:01 Η.Κ.:

Ναι, των craftsman με των καλλιτεχνών, νομίζω ότι αυτό το πράγμα είναι πολύ...

00:08:08 Κ.Σ.:

Ναι. Κι εγώ θεωρώ ότι αυτό μπορεί να βοηθήσει τους καλλιτέχνες να κάνουν project που μπορεί να... δεν τα έχουμε φανταστεί ότι μπορεί να γίνει έτσι και αντίστοιχα να δώσουν και ένα άλλο feedback στους craftsman. Αλλά ναι, δεν είναι πολύ εύκολο.

00:08:27 Η.Κ.:

Σημαντικό κομμάτι.

00:08:29 Κ.Σ.:

Ναι... Και, εντάξει, συνήθως αυτοί που χρησιμοποιούν τέτοιες τεχνικές και παράγουν κάτι έχουν πιο... ένα αποτέλεσμα τελικό που ξέρεις ότι θα το πουλήσουν και θα κάνουν κάτι, ενώ ο καλλιτέχνης δεν ξέρει τι θα το κάνει συνήθως.

00:08:44 Η.Κ.:

Ακριβώς. Και αυτό.

00:08:45 Κ.Σ.:

Ναι. Τέλος πάντων... Ωραία! Γενικότερα ο στόχος του χώρου αυτού ποιος είναι; Ή ποιος ήταν στην αρχή; Και συνεχίζει να είναι ο ίδιος;

00:08:54 Μ.Ε.:

Συνεχίζει να είναι ο ίδιος.

00:08:58 Η.Κ.:

Ο ίδιος συνεχίζει ξεκάθαρα να είναι. Στόχος είναι να δημιουργήσει υποδομές για καλλιτέχνες και άλλους δημιουργούς, να μπορούν να κάνουν παραγωγή έργου με επαγγελματικές υποδομές, τεχνογνωσία. Δεν ξέρω... ξεχνάω κάτι στα πλαίσια του...

00:09:17 Μ.Ε.:

Αυτό... γενικότερα.

00:09:19 Η.Κ.:

Ναι. Δηλαδή είναι ακριβώς αυτό που λες, απλά το προχωράμε πολύ δειλά από άποψη οικονομικής πραγματικότητας και λέω σταδιακά, δηλαδή στην αρχή ξεκινήσαμε από αυτόν τον χώρο, στήσαμε το εργαστήριο κεραμικής, γιατί ήταν λίγο... Το 2017 που ξεκινήσαμε για να πάω λίγο στο τέτοιο, στην αρχή, λίγο αυτή η ερώτηση που έκανες ότι «Γιατί δεν υπάρχει αυτός ο χώρος;», δηλαδή είμαστε 40 χρονών, να πούμε, και έχουν περάσει τόσοι πριν από εμάς. Και κάναμε ένα ερωτηματολόγιο για να δούμε πραγματικά υπάρχει ανάγκη; Το προωθήσαμε στους φίλους μας και αυτοί το στείλαν, το προωθήσαν και μαζέψαμε έτσι διακόσιες απαντήσεις και το 97% έλεγε ότι χρειάζονται αυτές τις υποδομές και θα τις χρησιμοποιούσαν...

00:10:19 Μ.Ε.:

3% ήταν ζωγράφοι που λέγανε ότι «Δεν θέλω γιατί δουλεύω μόνος μου». Δεν υπήρχε κάποιος άλλος πέρα από αυτούς.

00:10:28 Η.Κ.:

Και μετά λίγο έσπασε λίγο το ποσοστό στο «θα έκανα χρήση μόνιμα 12 μήνες τον χρόνο», «θα έκανα 6 μήνες τον χρόνο», «θα έκανα 3 μήνες τον χρόνο», «θα έκανα περιστασιακά, όποτε αυτό χρειαστεί». Και ήταν λίγο πίτα κομμένη ισάξια. Αυτό... Οπότε, μέσα σε αυτό το ερωτηματολόγιο υπήρχε και μια πιο ειδική, έτσι, λεπτομέρεια που έλεγε «Τι εργαστήρια σου λείπουν;» και το κεραμικής ήταν δεύτερο, πρώτο ήταν νέες τεχνολογίες. Εκείνη την περίοδο, έτσι, μιλάγαμε πάρα πολύ με τα παιδιά που άνοιξαν το «Makerspace», το «Athens Makerspace». Οι οποίοι είχαν από πλευράς κιάλας εκπαίδευσης και επειδή ήταν μηχανολόγοι είχαν μπει πολύ στο ηλεκτρονικό, στο ψηφιακό έτσι, σχεδιάσει και κοπές και τα λοιπά, cnc, είπαμε ότι αφού συνεργαζόμαστε τα παιδιά να κάνουμε το δεύτερο, να ξεκινήσουμε από εκεί ώστε να έχουμε και ένα τρόπο να έχουμε, κάποια στιγμή, να συνεργαστούμε και πιο δυναμικά. Οπότε, ξεκινήσαμε την κεραμική. Στη συνέχεια, το '20 επεκταθήκαμε και χτίσαμε το εργαστήριο χαρακτηριστικής, το οποίο είναι ακόμα λίγο σε πορεία κατασκευής και πολύ πρόσφατα κάπως χωρίσαμε λίγο την κεραμική γιατί είχαμε και τον γύψο εδώ πέρα, τη γυψοτεχνία, την πήγαμε σε ένα ξεχωριστό χώρο μαζί με λίγο πιο σκόνη, ξύλο, λίγο, ξέρεις, βοηθητικές εργασίες. Οπότε, σε αυτό το σημείο είμαστε τώρα, κάπως έχουμε αυτά τα τρία εργαστήρια...

00:12:15 Κ.Σ.:

Ωραίο αυτό! Το «Athens Makerspace» έχει κλείσει έτσι; Γιατί δεν...

00:12:24 Μ.Ε.:

Όχι ακριβώς...

00:12:24 Η.Κ.:

Δεν έχει κλείσει. Όχι.

00:12:25 M.E.:

Έχουνε μετακομίσει και ακόμα δεν έχουν βρει νομίζω τον ρόλο ακόμα, πώς να το...

00:12:30 H.K.:

Εδώ είναι ένα θέμα ίσως που το βλέπουμε να συμβαίνει πάρα πολύ. Γενικά, κάπως το μοντέλο βιωσιμότητας σε αυτόν τον χώρο όπως το έχουμε εφαρμόσει και έχουμε δει κι άλλους να το εφαρμόζουν είναι τρεις κύκλοι ας πούμε: Το ένα είναι τα commissions που είτε γιατί έχεις τις υποδομές, έχεις τη δυνατότητα ή ένας καλλιτέχνης έρχεται και λέει «Έχω να κάνω ένα πολύ μεγάλο project, θέλω να το δώσω σε εσάς σαν commission». Το άλλο είναι η εκπαίδευση. Και το τρίτο είναι οι συνδρομές. Γενικά αυτό, οι χώροι που έχουμε δει να δημιουργούνται στην πορεία από το '18 μέχρι τώρα, ενώ φουσκώνουν πάρα πολύ το... το συνεργατικό, το coworking space ξεφουσκώνει μόνο του και πάνε όλοι τα commissions.

00:13:18 M.E.:

Γιατί πρέπει να είναι βιώσιμο, οπότε άλλοι το πάνε πιο πολύ προς τα commissions, άλλοι το πάνε πιο πολύ προς την εκπαίδευση, γιατί ο χώρος δεν μπορεί να είναι βιώσιμος από το...

00:13:31 H.K.:

Δηλαδή το, παράδειγμα, το «Ασκαρδαμυκτί» έχει γίνει καθαρά εκπαιδευτικό, δια βίου μάθησης. Το «Ludd» λέω το 'χει ρίξει στα commissions, δηλαδή ασχολείται αποκλειστικά, είναι τα commissions, από όσο ξέρω, και η συστέγαση λίγο, ξέρεις... Και οι «Athens Makerspace» πολύ πρόσφατα κάπως έχουν πάει και αυτοί προς τα commissions.

00:13:54 K.Σ.:

OK... αυτούς δεν τους έχω βρει, έχω βρει το «Piraeus Makerspace»...

00:13:58 H.K.:

Άμα θες να σου δώσω το τηλέφωνο...

00:14:00 K.Σ.:

Ναι, ευχαρίστως!

00:14:08 Η.Κ.:

Να τον πάρεις ένα τηλέφωνο, να πάτε και από τον χώρο.

00:14:10 Κ.Σ.:

Ναι, θα ήθελα. Γενικά... ΟΚ, εσείς τον τρέχετε οι δυο σας τον χώρο.

00:14:14 Μ.Ε.:

Ναι.

00:14:15 Κ.Σ.:

Υπάρχει σταθερός αριθμός καλλιτεχνών ή τέλος πάντων ανθρώπων που έρχεται και δουλεύει εδώ;

00:14:20 Μ.Ε.:

Κοίτα, έχουμε... υπάρχει ένας σταθερός πυρήνας και γενικώς φεύγουν και έρχονται. Είναι αρκετά... αρκετοί αυτοί που έρχονται μες τα χρόνια σταθερά αλλά όχι κάθε μήνα.

00:14:32 Κ.Σ.:

Ναι...

00:14:32 Μ.Ε.:

Ειδικά οι καλλιτέχνες που έρχονται όταν έχουν έκθεση, όταν έχουν κάποιο project, θα φύγουν, θα ξανάρθουν, έρχονται για τρεις μήνες, μετά φεύγουν πάλι... Οπότε, είναι ένας βασικός πυρήνας και μετά είναι και διάφοροι άλλοι που έρχονται, φεύγουν, έρχονται, φεύγουν και φυσικά και αρκετοί που έρχονται τώρα για τρεις μήνες και γεια σας. Κυρίως ξένοι γενικά...

00:14:51 Κ.Σ.:

Ναι, γιατί έχουμε και πολλούς ξένους που έρχονται πια, δουλεύουν εδώ.

00:14:56 Μ.Ε.:

Έχουμε πάρα πολλούς ξένους.

00:14:57 Κ.Σ.:

Ναι. Ωραία. Εσείς γενικά και στοχεύετε πιο πολύ σε καλλιτέχνες; Εννοώ κάνετε και μαθήματα αρχαρίων;

00:15:18 Μ.Ε.:

Κάνουμε. Όχι, δεν μας ενδιαφέρουν. Τα κάνουμε γιατί κάπως λειτουργούν σαν εισαγωγή. Δεν ξέρεις τα πάντα, κάποια στιγμή θέλεις να μάθεις μια καινούργια τεχνική για να μπορείς να τη χρησιμοποιήσεις. Έτσι ξεκίνησαν κιόλας. Από φίλους εικαστικούς που «Ρε παιδιά, κάντε κάνα μάθημα γιατί θέλουμε να έρθουμε». Έχουμε κρατήσει λίγο τα μαθήματα αρχαρίων αλλά είναι τύπου σεμινάρια τεσσάρων-έξι εβδομάδων, δύο φορές το χρόνο, έτσι, πολύ περιστασιακά. Υπάρχουν και τόσοι χώροι πλέον... Δεν είναι στις προτεραιότητες μας αλλά κάνουμε.

00:15:56 Κ.Σ.:

Ναι. Δεν κάνετε καθόλου εργαστήρια με παιδιά ή δεν ξέρω τι;

00:16:01 Μ.Ε.:

Με παιδιά, όχι, καθόλου. Αυτό που κάνουμε αρκετά είναι, έτσι, θα θέλαμε περισσότερο λίγο –εκεί ο κορονοϊός μας έχει... ακόμα δεν έχουμε επανέλθει, ήμασταν πιο ενεργοί– λίγο πιο εξειδικευμένα για επαγγελματίες που θέλουν να μάθουν κάτι καινούργιο γιατί είναι άλλη προσέγγιση, τελείως.

00:16:20 Κ.Σ.:

Ναι, ωραία. Πώς λειτουργείτε γενικά; Τα ωράριά σας είναι σταθερά;

00:16:35 Η.Κ.:

Θες να πούμε λίγο για την αρχή; Γιατί μπορεί το θεωρητικό κομμάτι του πώς ξεκινήσαμε να σε ενδιαφέρει.

00:16:41 Κ.Σ.:

Ναι.

00:16:43 Η.Κ.:

Ξεκινήσαμε μια λογική πολύ, έτσι, φιλελεύθερη. Οπότε, όταν ανοίξαμε όποιος ερχόταν και ήθελε να γίνει μέλος, του δίναμε το κλειδί και ήταν το εργαστήριο του πια στην ουσία. Και σιγά-σιγά άρχισαν να δημιουργούνται διάφορα θέματα, ξέρεις, πόρτες ανοικτές, θέματα ασφάλειας, σόμπες ανοικτές...

00:17:07 Μ.Ε.:

Ε και γενικά μωρέ, δεν είναι μόνο αυτό. Σιγά-σιγά άρχισε και ο εξοπλισμός να πληθαίνει και ο κόσμος να πληθαίνει, δηλαδή θέλεις να υπάρχει μια... Δηλαδή, αν εσύ πληρώνεις για να είναι το εργαστήριο σε εδώ πέρα, θα πρέπει κάποιος να... Δεν μπορεί να μπει όποιος θέλει, να κάνει ό,τι... Δηλαδή είναι η ασφάλεια του έργου, είναι ο εξοπλισμός που αρχίζει και εντάξει τώρα στην κεραμική ίσως όσο όχι τόσο πολύ, αλλά που αρχίζει και γίνεται, είναι τελικά επικίνδυνο. Καλό είναι να μην έρχεσαι στις τρεις το βράδυ, να μην κάνεις πάρτι εδώ πέρα, δηλαδή... δεν. Αυτό.

00:17:48 Η.Κ.:

Πάντως, σιγά-σιγά εξελίξαμε λίγο όριο. Και τώρα έχει γίνει με ωράριο. Το εργαστήριο είναι 11 με 9, κάθε μέρα εκτός από Κυριακή και τελευταία έχουμε βάλει και ένα καλοκαιρινό, έτσι, ωράριο που είναι, κλείνει στις εφτά, δηλαδή τους τρεις μήνες του καλοκαιριού, κλείνει λίγο νωρίτερα. Αυτό...

00:18:03 Κ.Σ.:

Ωραία. Και είστε εσείς εδώ;

00:18:05 Μ.Ε.:

Ή ο ένας από τους δύο ή και οι δύο.

00:18:08 Κ.Σ.:

Εσείς δουλεύετε επίσης εδώ; Τα δικά σας έργα, ας πούμε;

00:18:14 Μ.Ε.:

Όταν έχουμε χρόνο... Τον οποίο δεν έχουμε.

00:18:16 Κ.Σ.:

Αυτή είναι η επόμενη ερώτηση: Έχετε χρόνο να κάνετε δικά σας έργα;

00:18:20 Μ.Ε.:

Θα κάνουμε αλλά...

00:18:22 Κ.Σ.:

Ναι...

00:18:24 Μ.Ε.:

Δύσκολο!

00:18:25 Η.Κ.:

Μας τρώει λίγο η διαχείριση, προγραμματισμός...

00:18:30 Μ.Ε.:

Κάναμε στην αρχή, όταν ξεκινήσαμε, είχαμε λίγο... για να έχουμε λίγο περισσότερο χρόνο και να μην ζοριζόμαστε πάρα πολύ είχαμε μοιράσει τις μέρες στα δύο: πρωί/απόγευμα, πρωί/απόγευμα, για να έχουμε και οι δύο χρόνο. Αυτό δεν λειτουργούσε πολύ ωραία γιατί ήμασταν έξι μέρες την εβδομάδα εδώ πέρα και οι δύο και ποτέ κανένας δεν έφυγε το μεσημέρι.

00:18:46 Κ.Σ.:

Ναι...

00:18:49 Μ.Ε.:

Κάποια στιγμή το αλλάξαμε λίγο και βάλουμε τρεις και τρεις μέρες και μια-δύο κοινές, για να δούμε, κάποια στιγμή πρέπει να συναντιόμαστε στην πόλη με το σκεπτικό ότι αυτό θα μας άφηνε τρεις μέρες την εβδομάδα για να ασχολούμαστε με τα δικά μας.

00:19:02 Κ.Σ.:

Ναι...

00:19:03 Μ.Ε.:

Τώρα, είτε γιατί στα αλήθεια δεν μπορούμε να δουλέψουμε εδώ πέρα, γιατί αν έρθουμε πάντα υπάρχουν δουλειές του εργαστηρίου που πρέπει να γίνουν, είτε γιατί είμαστε τόσες πολλές ώρες εδώ πέρα που δεν θέλουμε να ερχόμαστε στο ρεπό μας, δεν το έχουμε κάνει χρήση αυτό, παρόλο που είναι ωραίο σαν συνθήκη να πεις ότι έχω 2-3 μέρες την εβδομάδα να δουλέψω όλη μέρα. Η αλήθεια είναι ότι, δηλαδή εγώ πέρσι που είχα έκθεση το έκανα: Ήμουν εδώ πέρα επτά μέρες την εβδομάδα από το πρωί μέχρι το βράδυ, οπότε είναι και το...

00:19:34 Η.Κ.:

Αυτό ήθελα να πω, ότι όταν χρειαστεί δουλεύω εδώ.

00:19:37 Μ.Ε.:

Απλά πλέον δεν είναι ότι πάω στο εργαστήριο μου και δουλεύω τα δικά μου...

00:19:43 Κ.Σ.:

Ναι.

00:19:43 Η.Κ.:

Είναι μερικές ωραίες στιγμές που είναι λίγο πιο χαλαρό το εργαστήριο και λες ότι μπορώ να φύγω, να το αφήσω, να πάω να κάνω ξέρεις τα...

00:19:54 Κ.Σ.:

Ναι. Και τα θέματα, ας πούμε, καθαριότητα και τέτοια πώς τα διαχειρίζεστε; Έχετε... δηλαδή όταν έρχεται κάποιος καινούργιος υπογράφει κάποιο... τρόπο...

00:20:09 Μ.Ε.:

Δεν υπάρχει ακριβώς, έχουμε περάσει και από αυτή τη συνθήκη, αλλά έχουμε μια διαδικασία του τι κάνει κάποιος όταν φεύγει τον χώρο... Είμαστε λίγο, όχι όσο αυστηροί όσο θα έπρεπε αλλά κάπως λειτουργεί τέλος πάντων. Θέλει μια εκκαθάριση κάθε πολύ σύντομα, πολύ συχνά, γιατί όπως σε όλους τους κοινόχρηστους χώρους μαζεύεται πάρα

πολύ αζήτητο πράγμα αλλά και από εμάς πράγματα να περισσεύουν, αυτό... Γενικά, θέλει πάρα πολλή οργάνωση και πάρα πολύ λίγο αυστηρότητα, που δεν είμαστε πολύ αυστηροί σε αυτό αλλά...

00:20:49 Κ.Σ.:

Το βλέπω και στο δικό μας τον χώρο αυτό και έτσι έχει προκύψει αυτή η απορία πώς το διαχειρίζονται οι άλλοι, αν πάει καλύτερα ή όχι...

00:20:58 Μ.Ε.:

Θέλει λίγο-πολύ αυστηρούς κανόνες. Ίσως νομίζω πρέπει να ξαναεπιβάλλουμε ένα χαρτί, πρέπει να γράφει ό,τι πρέπει, να υπογράφει...

00:21:07 Κ.Σ.:

Ναι, εγώ δεν έχω βρει καλύτερο τρόπο.

00:21:11 Η.Κ.:

Από κανονισμούς, έχουμε γράψει έναν κανονισμό του εργαστηρίου που γράφει κάθε εβδομάδα ξέρω γω σφουγγαρίζει, κυρίως αυτό, ξέρεις, τα χαρτιά λίγο τα δίνεις αλλά περνάνε λίγο έτσι αλλά νομίζω ότι και από το, δηλαδή τώρα, ξέρεις, αν δουλεύω εγώ και είμαι έτοιμος να φύγω και έρχεται ο άλλος να κάτσει στο τραπέζι, κάπως από μόνο του, ξέρεις, δημιουργείται λίγο...

00:21:34 Κ.Σ.:

Ναι.

00:21:34 Η.Κ.:

Και βέβαια έχουμε έναν άνθρωπο ο οποίος καθαρίζει το εργαστήριο σε επίπεδο, ξέρεις, να είναι οι τουαλέτες καθαρές, η κουζίνα...

00:21:43 Κ.Σ.:

Ναι. Α! Έχετε κουζίνα;

00:21:46 Η.Κ.:

Έχουμε ένα κουζινάκι πολύ μικρό.

00:21:48 Μ.Ε.:

Ναι.

00:21:50 Κ.Σ.:

Για να ξέρω τι κάνουν αυτοί που δουλεύουν από το πρωί μέχρι το βράδυ.

00:21:54 Η.Κ.:

Εντάξει, δεν είναι κουζίνα κουζίνα...

00:21:56 Κ.Σ.:

Ναι, καλά, όχι...

00:21:58 Μ.Ε.:

Έχει ένα ψυγείο, μια καφετέρια, ένα φούρνο μικροκυμάτων αλλά...

00:21:58 Κ.Σ.:

Ναι. Να φτιάξεις ένα τσάι, έναν καφέ. Λειτουργεί αυτός χώρος σαν σημείο συνάντησης για όσους δουλεύουν εδώ πέρα;

00:22:06 Μ.Ε.:

Ποιο;

00:22:07 Κ.Σ.:

Το κουζινάκι.

00:22:08 Μ.Ε.:

Το κουζινάκι δεν είναι κάτι, ξεχωριστός χώρος είναι πέρα κάτω. Αλλά γενικά όλο το εργαστήριο λειτουργεί σαν ένας χώρος συνάντησης. (γέλια)

00:22:17 Κ.Σ.:

Ωραίο!

00:22:18 Η.Κ.:

Δηλαδή επειδή είναι όλο ανοιχτό, δεν έχει κάποιο δωματιάκι που θα πεις θα πάω και μετά θα βγω.

00:22:23 Μ.Ε.:

Αυτό ίσως θα ήταν πολύ χρήσιμο το καλοκαίρι λειτουργεί λίγο καλύτερα που βγαίνουν στην αυλή τώρα τον χειμώνα όχι μόνο αλλά πολλοί έρχονται να φάνε εδώ πέρα...

00:22:31 Κ.Σ.:

ΟΚ...

00:22:32 Μ.Ε.:

Αυτό εμένα μου κάνει εξωφρενική εντύπωση.

00:22:38 Κ.Σ.:

Γιατί όχι;

00:22:39 Μ.Ε.:

Αυτό που μου κάνει πολλή εντύπωση είναι αυτό, το ότι έρχονται. Το να φάει κάποιος που λείπει όλη μέρα αυτό το θεωρώ δεδομένο, δεν το συζητάμε. Αλλά πως έρχονται και ξεκινάνε τη μέρα τους με το να φάνε. Έρχονται, κάθονται, τρώνε και μετά συνεχίζουν. Δεν σου κάνει εσένα εντύπωση;

00:22:40 Η.Κ.:

Έρχομαι να φάω και φεύγω. Και ξεκινάω να φάω...

00:22:40 Μ.Ε.:

Αν ήταν η ώρα να φάω, θα έτρωγα σπίτι και θα ερχόμουνα...

00:23:04 Κ.Σ.:

Κι εγώ, νομίζω...

00:23:05 Μ.Ε.:

..δεν ξέρω...

00:23:06 Κ.Σ.:

Γιατί θα μπορούσα να φάω πολύ καλύτερα αλλά εντάξει...

00:23:08 Μ.Ε.:

Όχι, τρώνε πολύ καλά, μην αγχώνεσαι...

00:23:11 Κ.Σ.:

Ναι... Ωραία! Γενικά, έχει λειτουργήσει στον χώρο σας ως δίκτυο; Να γνωρίζονται άνθρωποι, να κάνουν συνεργασίες;

00:23:24 Μ.Ε.:

Ναι...

00:23:27 Η.Κ.:

Νομίζω, σίγουρα, ναι... Έχει λειτουργήσει πέρα από τις συνεργασίες που μετά γίνονται, ξέρεις, εξωτερικά, ξέρεις, διάφορα, από εκθέσεις μέχρι μπάζαρ, πιο εμπορικά. Έχει λειτουργήσει και λίγο σαν εκκολαπτήριο δηλαδή άνθρωποι, ο οποίοι κάπως τεστάρουν αν μπορούν να σταθούν σαν επαγγελματίες, ξέρεις...

00:23:47 Κ.Σ.:

Ναι, ενδιαφέρον!

00:23:48 Η.Κ.:

Κάπως σαν μεταβατικό στάδιο μεταξύ του ότι θα αποκτήσω το δικό μου στούντιο και θα παρακολουθήσω τις δομές που, ξέρεις, για τους ανθρώπους που κάνουν ένα πράγμα πολύ συγκεκριμένο έχει κάπως νόημα να επενδύσει σε μια υποδομή για να μάθουμε πιο...

00:24:12 Μ.Ε.:

έχουν έρθει συγκεκριμένα γι' αυτό, δηλαδή εσκεμμένα: «Θα έρθω, θα κάτσω ένα-δύο χρόνια να μάθω πέντε πράγματα παραπάνω, να δικτυωθώ λιγάκι και μετά να πάω να κάνω τον δικό μου χώρο».

00:24:21 Κ.Σ.:

ΟΚ, ωραία. Μάλιστα. Με τη γειτονιά έχετε σχέσεις; Υπάρχει κάποια αλληλεπίδραση με τον γύρω κόσμο;

00:24:27 Μ.Ε.:

Πολύ καλές...

00:24:28 Κ.Σ.:

Ναι.

00:24:28 Μ.Ε.:

Στην αρχή ήμασταν οι τρελοί, νομίζω, «Τι στο διάολο κάνουν εκεί μέσα;». Αλλά γενικά είναι πάρα πολύ... μας βοηθάνε, δηλαδή δεν είναι...

00:24:40 Κ.Σ.:

Πάντως, υπήρχε έτσι μια απορία στην αρχή, τι γίνεται εδώ και αυτά; Να ρωτήσουν;

00:24:46 Η.Κ.:

Είναι αυτό το... στη γειτονιά που είναι η πόρτα ανοικτή και λέει «Τι κάνετε εδώ; Φτιάχνετε παράθυρα; Ξυλουργείο;» Ξέρεις... Ξέρεις...

00:24:53 Μ.Ε.:

«Θέλω να βγάλω ένα κλειδί», «Έχω μια τσαγιέρα. Μπορείτε να την επισκευάσετε;, «Η καρέκλα θέλει λίγο τέτοιο»... Δεν καταλαβαίνουν ακριβώς τι κάνουμε.

00:25:01 Κ.Σ.:

Ναι.

00:25:01 Μ.Ε.:

Τα αλλάζουμε και συνέχεια. Οπότε, είναι άλλο πράγμα αυτό που φαίνεται από την είσοδο. Είχαμε κάνει ένα «πάρτι», εντός εισαγωγικών, όταν ανοίξαμε, όπου είχαμε καλέσει όλη τη γειτονιά, οπότε είχαμε γνωριστεί πολύ αρχή με τους περισσότερους. Αλλά αυτό, χαιρετιόμαστε, θα δανειστούμε κανένα μηχάνημα άμα χρειαζόμαστε...

00:25:26 Κ.Σ.:

Αυτό που πες για τη βιτρίνα... Έχετε βιτρίνα που την αλλάζετε; Τη χρησιμοποιείτε με κάποιον τρόπο;

00:25:30 Μ.Ε.:

Όχι βιτρίνα, συνήθως είναι η πόρτα ανοιχτή, γιατί το ανοίγουμε για να παίρνουμε αέρα και το τι βλέπει ο άλλος εδώ μέσα... Δηλαδή, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα φαινόταν ένα ξυλουργείο, οπότε μπαίναν μέσα και ρώταγαν αν φτιάχνουμε καρέκλες... Μετά να ήταν, ξέρω γω κάτι άλλο. Ρωτάνε διάφορα οι περαστικοί κυρίως...

00:25:54 Κ.Σ.:

Ναι. Ωραίο αυτό. Μάλιστα.

00:25:56 Μ.Ε.:

Αλλά εντάξει, θέλει προσοχή και προσπαθούμε, δηλαδή όχι προσπαθούμε, ρητά δεν κάνουμε φασαρία τις ώρες κοινής ησυχίας. Δηλαδή θέλει πολλή προσοχή...

00:26:04 Κ.Σ.:

Ναι, γιατί είστε και σε πολυκατοικία, έτσι; Αν είδα καλά απέξω.

00:26:08 Η.Κ.:

Και επίσης είναι και χώρος... ξέρεις, είναι οικιστική περιοχή. Δηλαδή, είναι πολλά πράγματα που θα θέλαμε να κάνουμε και θα μπορούσαμε να κάνουμε που δεν τα κάνουμε γιατί είμαστε εδώ που είμαστε...

00:26:21 Κ.Σ.:

Ναι...

00:26:21 Μ.Ε.:

Είναι και πολυκατοικία, δηλαδή δεν θέλεις... Θέλεις να έχεις καλές σχέσεις με τη γειτονιά. Δηλαδή, μπορεί να είναι κάτι νόμιμο αλλά δεν θέλεις και ακριβώς να προκαλέσεις μια κατάσταση.

00:26:30 Κ.Σ.:

Ναι. Τον χώρο τον νοικιάζετε ή ανήκει σε κάποιον;

00:26:32 Η.Κ.:

Τον νοικιάζουμε.

00:26:35 Κ.Σ.:

Δεν σας αύξησαν το ενοίκιο, έτσι; Γιατί εμάς με το που ανακοινώθηκε...

00:26:39 Η.Κ.:

Μας το αύξησαν λίγο αλλά γενικά το ακίνητο ήταν μια τεράστια ιστορία διότι κάναμε με τη Μαρία, το '17, περπατάγαμε τις γειτονιές με τα πόδια, όλη την Αθήνα...

00:26:52 Μ.Ε.:

Έχουμε γυρίσει όλη την Αθήνα!

00:26:52 Κ.Σ.:

Ναι...

00:26:55 Η.Κ.:

Από Βοτανικό... Που στην είχε πέσει ένα παιδάκι εκεί, θυμάσαι; Ένα παιδάκι... Ήταν ένα καροτσάκι... Τσιγγανοκατάσταση, ας πούμε...

00:27:05 Κ.Σ.:

Ναι...

00:27:06 Η.Κ.:

Πού ήταν με το καροτσάκι το παιδάκι, μπεϊμπιλίνο και τέτοια, και την κυνήγαγε και τη χτύπαγε με το...

00:27:13 Κ.Σ.:

Ωραία φάση...

00:27:14 Μ.Ε.:

Ήταν εκεί... είχε πάρα πολύ ωραίους χώρους. Εκεί θέλαμε αρχικά. Αλλά πρέπει κάπως να είναι, αυτό που έλεγα και στον Ηλία τότε και το πιστεύω πραγματικά: Ή θα πρέπει να είσαι συνέχεια εδώ πέρα ή δεν γίνεται να φοβάμαι να φύγω.

00:27:29 Κ.Σ.:

Ναι. Σωστό.

00:27:30 Μ.Ε.:

Δεν γίνεται δηλαδή να φοβάται να έρθει κάποιος.

00:27:33 Κ.Σ.:

Ναι.

00:27:34 Η.Κ.:

Το ένα ήταν η ασφάλεια και το άλλο ήταν ότι οι τιμές δεν ήταν και ιδιαίτερα χαμηλές, δηλαδή κοιτάγαμε, είχαμε δει ένα πάρα πολύ... Δηλαδή...

00:27:44 Μ.Ε.:

Όχι «δεν ήταν χαμηλές», ήταν εξωφρενικά ακριβές.

00:27:45 Η.Κ.:

Κάπως, όπως είχαμε τρέξει, ας πούμε, τον προϋπολογισμό, θέλαμε να βρω με ένα 20 cents τετραγωνικό; 50 cents το τετραγωνικό; Και ήταν, ξέρεις, πέντε ευρώ, οπότε ήταν τελείως

εκτός της κλίμακας την οποία... και καταλήξαμε εδώ. Η τελευταία περιοχή, ας πούμε, που κοιτάγαμε και μάλιστα αυτόν τον χώρο τον κοιτάγαμε και η Μαρία έλεγε πάντα ότι αυτό δεν είναι για εργαστήριο, είναι για γκαλερί. Σκέψου το και άδαιο τώρα, τελείως,

00:28:16 Μ.Ε.:

Το κοιτάζαμε από τη τζαμαρία και ήταν άσπρο, καθαρό με το μαρμάρινο πάτωμα, ήταν...

00:28:24 Κ.Σ.:

Ναι.

00:28:25 Η.Κ.:

Οπότε ήταν λίγο και η ουρά της κρίσης, οπότε ήταν λίγο όλα ακόμα πολύ χαμηλά για να...

00:28:30 Μ.Ε.:

Είχε... Ήμασταν τυχεροί τότε, ήρθαμε, είδαμε αυτό και ήταν, βασικά όλος ο Νέος Κόσμος ήταν άδεια καταστήματα, ήταν τεράστιο... Καλά, τώρα δεν θα βρεις τίποτα, αλλά όταν ήρθαμε ήταν, βασικά ήταν όλα άδεια, οπότε...

00:28:47 Κ.Σ.:

Ναι... Κι εμείς την είχαμε αυτή τη χαρά στο NOUCMAS αλλά τώρα με την Κυψέλη που έχει ανέβει... δύσκολα τα πράγματα... Ωραία! Ναι. Γενικά, μου είπατε πριν για το «Makerspace». Έχετε συνεργασίες με άλλους χώρους; Που όντως να γίνονται κάπως, να υπάρξει μια συνεργασία πραγματική;

00:29:18 Η.Κ.:

Κοίταξε, συνεργαζόμαστε με διάφορους και με τον Ηλία από τους «Makerspace» στο επίπεδο του commission το οποίο... και έχουν έρθει παιδιά που θέλουν να κάνουν κάτι ξυλουργικά τα οποία τα βγάλαμε εμείς για λόγους δεν χώραγε και αυτό αυτήν τη στιγμή εδώ πέρα και τους λέμε «Έχουν κάποια εργαλεία εκεί, πηγαίνετε να δουλέψετε εκεί», ξέρεις, σε ένα τέτοιο επίπεδο... Αλλά η αλήθεια είναι ότι δεν έχει βρεθεί κάποιο χρηματοδοτικό, ας πούμε, εργαλείο για να μπορείς να χτίσεις κάποια συνεργασία...

00:29:51 Μ.Ε.:

Δεν είναι... Είναι ότι δεν έχουμε βρει και ως τώρα ανθρώπους, καμία ομάδα που να κάνει, όχι μετά εργαλεία, αλλά αντίστοιχο πράγμα μ' εμάς σε άλλον τομέα, ώστε να μπορούμε να συνεργαστούμε ουσιαστικά... Γιατί κάπως οι περισσότεροι θα κάνουν περισσότερο μαθήματα ή commission περισσότερο, οπότε η συνεργασία μας θα περιορίζεται στα commission αλλά ουσιαστική συνεργασία σε αυτό που θέλουμε να κάνουμε, θα πρέπει και ο άλλος να θέλει να κάνει λίγο το ίδιο σαν όραμα για να πεις ότι θα κάνουμε... Δεν ξέρω. Δηλαδή, αυτό δεν το έχουμε βρει ακριβώς... Δηλαδή, δεν αρκεί να έχει ένα εργαστήριο εξοπλισμένο που θα μας ενδιέφερε ή θα τον ενδιέφερε. Θα πρέπει να θέλει να το λειτουργήσει και με αυτόν τον τρόπο.

00:30:34 Κ.Σ.:

Όντως. Μάλιστα. Κάτι σκεφτόμουν τώρα να ρωτήσω και το ξέχασα. Αχ, τι ήταν;

00:30:49 Η.Κ.:

Συμπληρώνοντας, όσο το σκέφτεσαι, να πω και αυτό: Είχαμε κάποια στιγμή συνδεθεί στην αρχή, που είχαμε και χρόνο, γιατί ήταν λίγο πιο... λιγότερες οι εργασίες, ξέρεις, και σε ημερίδες πηγαίναμε, του Υπουργείου Πολιτισμού, διάφορα τέτοια, οπότε κάναμε διάφορες νύξεις. Το Υπουργείο έχει πολλά ακίνητα και τίποτα τέτοιο. Γενικά, δεν προχώρησε κάτι. Και έχουμε και ένα ανέκδοτο, ας πούμε, από το... από μεγάλα έτσι ιδρύματα της χώρας μας, που τους είχαμε πάρει τηλέφωνο τότε, που λέει ότι αυτό το πράγμα υπάρχει, λέει.

00:31:25 Κ.Σ.:

Πού;

00:31:26 Η.Κ.:

Είναι Καλών Τεχνών, δεν ξέρετε τον τομέα σας. Αυτό. Οπότε, ξέρεις...

00:31:33 Κ.Σ.:

Ωραίο. ΟΚ, ενδιαφέρον!

00:31:39 Η.Κ.

Και αλήθεια είναι τότε. Η Καλών Τεχνών έκανε μια τέτοια υπηρεσία, ας πούμε. Αν ήσουν απόφοιτος και πήγαινες εκεί, όχι..

00:31:48 Μ.Ε.:

Ήταν τελείως άτυπα, όμως.

00:31:49 Η.Κ.:

Αυτό, όχι επίσημα, αλλά πάρα πολλοί πήγαιναν, λέει, τελείωσα τη χαρακτηριστική δεύτερο πτυχίο και δουλεύανε στην Καλών Τεχνών.

00:31:58 Μ.Ε.:

Αν δεν είχες τελειώσει όμως την Καλών Τεχνών, δεν μπορούσες να το κάνεις...

00:32:02 Η.Κ.:

Σαφώς! Είναι μια άτυπη, ας πούμε, λειτουργία.

00:32:07 Μ.Ε.:

Μια άτυπη λειτουργία, την οποία δεν θα πρέπει...

00:32:11 Η.Κ.:

Θα μπορούσαν να την είχαν επισημοποιήσει. Για να είναι και ανοιχτό και σε άλλους κ.λπ. κ.λπ....

00:32:18 Κ.Σ.:

Και να δέχονται όλους...

00:32:22 Η.Κ.:

Και να δέχονται όλους και να είναι με κάποιους κανόνες συγκεκριμένους.

00:32:24 Κ.Σ.:

Ναι, γιατί εγώ δεν είμαι της Καλών Τεχνών, ας πούμε, και δεν έχω πρόσβαση σε τίποτα της Καλών Τεχνών.

00:32:29 Μ.Ε.:

Μα, κανένας δεν έχει. Ούτε τότε είχανε, ήτανε σε προσωπική συνεννόηση, δηλαδή δεν έφτανε να σου... να αποφοιτήσεις. Έπρεπε να έχεις καλή σχέση με τον καθηγητή, να έχεις κρατήσεις σχέση με τον καθηγητή, δηλαδή ήταν σε προσωπικό επίπεδο.

00:32:38 Η.Κ.:

Ναι, δεν είχε... Δεν υπήρχε... Δεν πήγαινες στη γραμματεία, ας πούμε. Δηλαδή πήγαιναν και λέγανε «Να σου πω, μπορώ να κόψω κάτι ή να τυπώσω κάτι;», ξέρω γω...

00:32:47 Κ.Σ.:

Μάλιστα, ναι... Η ερώτηση που είχα ήταν με τον Δήμο Αθηναίων τι σχέσεις έχετε; Αν έχετε κάποια σχέση.

00:32:55 Η.Κ.:

Είχαμε μιλήσει και με τον Δήμο Αθηναίων. Είχαμε μιλήσει με όλους. Πραγματικά δηλαδή δεν έχουμε αφήσει πέτρα. Πολύ περίεργη η φάση, δεν ξέρω. Δηλαδή καταλήγουμε να λέμε ότι να συμμετέχετε, και κάτι μας λέγαν να συμμετέχετε σε διάφορα φεστιβάλ και να πουλάτε ή να κατασκευάζετε κάποια μπιχλιμπίδια ή...

00:33:20 Μ.Ε.:

Για συνέδρια.

00:33:26 Η.Κ.:

Δεν είναι ότι τους είπαμε ότι θέλουμε δουλειά, ας πούμε, και τι μπορούμε να κάνουμε σαν εργαστήριο, ας πούμε, σαν καλλιτέχνες. Τους είπαμε ότι θέλουμε να φτιάξουμε έναν χώρο, ο οποίος να είναι για καλλιτέχνες, να κάνουμε παραγωγή έργου και τα λοιπά. Και ωραία, μπορείτε να φτιάξετε κάποια μπιχλιμπίδια ή για ένα συνέδριο. Γιατί τώρα εξής το τουριστικό προϊόν, κάπως αυτό το μπέρδεμα του τουριστικό προϊόν, το μπιχλιμπίδι, τσαρούχι, κάτι... Δεν ήταν πολύ περίεργο; Θυμάσαι τότε;

00:33:52 Μ.Ε.:

Νομίζω ότι απλά δεν καταλαβαίνει κανένας τι ακριβώς κάνουμε. Από εκεί ξεκινάει όλο. Δηλαδή, νομίζω ότι ενδεικτικό της όλης ιστορίας, είναι ότι ο λογιστής, που είναι πολύ

βασικό, που το έχουμε συζητήσει και με άλλες ομάδες, το συγκεκριμένο: Πόσους μήνες σου παίρνει για να καταλάβει ο λογιστής σου τι ακριβώς κάνεις;

00:34:14 Κ.Σ.:

Όντως, αυτό είναι ενδεικτικό του... της κατάστασης. Κατάλαβε κάποτε, τουλάχιστον, ή...;

00:34:28 Μ.Ε.:

Ναι, νομίζω πήρε πολύ καιρό.

00:34:30 Η.Κ.:

Πήρε πολύ καιρό, κάτι κατάλαβε.

00:34:31 Μ.Ε.:

Ακόμα και τώρα, δεν ξέρω τι στα αλήθεια, αν καταλαβαίνουν, ναι, γιατί... Ναι, δεν ξέρω. Και τέχνες είναι και ο... Πιο χωρισμένα.

00:34:42 Κ.Σ.:

Ναι, ξέρω.

00:34:44 Μ.Ε.

Εμείς έχουμε την κεραμική, οπότε αυτό λίγο το καταλαβαίνουν όλοι.

00:34:47 Κ.Σ.:

Ναι. Και έχει ένα αντικείμενο που βγαίνει, τέλος πάντως. Ναι, θα βοηθάει αυτό.

00:34:51 Μ.Ε.:

Αυτό, αυτό, αν βγει η κεραμική νομίζω θα ήταν τελείως «Τι κάνετε εδώ πέρα;»

00:34:56 Κ.Σ.:

Εγώ με όσους έχω μιλήσει για αυτό το project εκτός του χώρου μας, θα γίνεται σε φάση πολύ περίεργο τους ακούγεται. Οπότε, ναι, το καταλαβαίνω. Μάλιστα. Ωραία, δεν έχω να ρωτήσω κάτι άλλο. Κάποια άλλη εμπειρία, έτσι, ενδιαφέρουσα που θέλετε να μοιραστείτε από την εμπειρία σας;

00:35:26 Η.Κ.:

Τίποτα, αυτό που είπες στην αρχή, νομίζω ότι είναι πολύ βασικό, ότι έλλειψη χρηματοδότησης, έλλειψη τακτικής χρηματοδότησης.

00:35:36 Μ.Ε.:

Έστω και λίγο... Νομίζω για μένα, το σκεφτόμουν τώρα πρόσφατα... Αυτό ήταν μια πολύ... που την είχαμε, από την αρχή. Για ποιο λόγο; Και επειδή έχει τύχει να συζητήσουμε με διάφορους και το έχουμε πει τόσες φορές. Εμείς, ας πούμε, για πάρα πολλά χρόνια δεν πληρωνόμασταν καθόλου. Το κάναμε όλο εθελοντικά. Και τώρα θα το κάναμε εθελοντικά. Δεν είναι ότι πληρωνόμαστε για τη δουλειά που κάνουμε στο εργαστήριο. Απλά έχουμε commission που πληρωνόμαστε από εκεί. Αλλά αυτό τρώει δουλειά από το εργαστήριο, δηλαδή στα αλήθεια δεν θα έπρεπε. Είναι άλλη δουλειά. Αλλά θα έπρεπε να ανεβάσουμε τις τιμές τουλάχιστον στο διπλάσιο από ό,τι είναι ήδη, για να μπορεί να βγαίνει ο χώρος. Αν δεν κάναμε τα υπόλοιπα. Και κάνουμε και περιστασιακά μαθήματα. Δηλαδή, αν πεις ότι θα είχαμε αυτόν τον χώρο και θα λειτουργούσε όπως θέλαμε να λειτουργήσει, ως χώρος εργασίας, δεν ξέρω πόσο θα πρέπει να είναι η συνδρομή για να μπορούμε να πληρώνονται αυτοί που δουλεύουν σε αυτόν τον χώρο, πέρα από τα λειτουργικά έξοδα του χώρου.

00:36:43 Η.Κ.:

Και συνδέεται και λίγο με τις αμοιβές καλλιτεχνών, το οποίο είναι ένα άλλο θέμα. Γιατί αν δεν είχε αμοιβή ο καλλιτέχνης για την παραγωγή του έργου δεν μπορεί να στηρίξει χώρους σαν και αυτούς για να δουλέψει.

00:36:58 Κ.Σ.:

Ναι. Συμφωνώ πάρα πολύ. Είναι από τους λόγους που το θεωρώ πάρα πολύ σημαντικό να το προχωρήσουμε με το σωματείο, αλλά... εντάξει. Μάλιστα. Ωραία.

00:37:09 Η.Κ.:

Ανέκδοτα διάφορα... Τώρα δεν ξέρω... Πάντως, νομίζω ότι οι «Ludd» και ο «Athens Makerspace», ο Ηλίας δηλαδή, που έχει μείνει τελικά ο Ηλίας, οι υπόλοιποι κάπως...

00:37:32 Μ.Ε.:

Εντάξει, από την αρχή είχαν μια ομάδα που έμπαινε κόσμος, έβγαινε κόσμος...

00:37:36 Η.Κ.:

Ήταν λίγο πιο mobile, αλλά νομίζω ότι αυτό, ότι ήταν έλλειψη χρηματοδότησης, δηλαδή, αν μπορούσε να υπάρχει θέση ας πούμε μάνατζερ τέτοιο.

00:37:46 Κ.Σ.:

Του χώρου;

00:37:48 Η.Κ.:

Μάνατζερ... Όχι του εργαστηρίου, δηλαδή, μάνατζερ του cnc, μάνατζερ του leiser, μάνατζερ των καμινίων εδώ, μάνατζερ του χαρτιού.

00:37:56 Μ.Ε.:

Ναι αλλά να σου πω είναι και τι ενδιαφέρει τον καθένα. Δηλαδή, θέλω να πω ότι... Και για ποιο λόγο ανοίγεις έναν τέτοιο χώρο; Και τι περιμένεις από αυτό, για ποιο... Βασικά για ποιο λόγο ανοίγεις έναν τέτοιο χώρο... Δηλαδή από εκεί ξεκινάει. Θεωρώ γιατί πολλοί έχουν ανοίξει τα εργαστήρια τους, αλλά εγώ, προσωπικά, θεωρώ ότι περισσότεροι από αυτούς, το κάνουν σαν ένα συμπλήρωμα. Δηλαδή, για μένα, ερώτηση είναι «Τι θα έκανες άμα δεν υπήρχε οικονομική ανάγκη; Θα είχες ανοιχτό αυτό το εργαστήριο ή θα είχες αυτό το εργαστήριο, να το χρησιμοποιήσεις εσύ και οι φίλοι σου;»

00:38:38 Κ.Σ.:

Αυτή είναι ωραία ερώτηση.

00:38:42 Μ.Ε.:

Από εκεί ξεκινάει, γιατί αυτά είναι πράγματα που πρέπει να αποφάσεις, που καθορίζουν την πορεία σου και τι εκπτώσεις θα κάνεις στην πορεία, προς τα πού θα το πας, όταν χρειάζεσαι χρήματα.

00:38:54 Κ.Σ.:

Κοίτα εγώ, ένας από τους λόγους που έχω δει ότι θα ήταν χρήσιμος ένας τέτοιος χώρος είναι ότι, ας πούμε στο NOUCMAS, έχουμε αγοράσει πόσα εργαλεία που τα έχουμε

χρησιμοποιήσει μια-δυο φορές για κάποιο λόγο. Και λες: «Ρε παιδιά! Είμαι σίγουρη ότι και οι υπόλοιποι χώροι –και υπάρχουν άπειροι στην Αθήνα πλέον– έχουν κάνει την ίδια ακριβώς αγορά και κάπως δεν μοιραζόμαστε τα πράγματα». Δηλαδή, θα κέρδιζε πάρα πολύ νομίζω η οικονομία μας, η κυκλική ας πούμε μέσα σε αυτό τον χώρο, άμα μπορούσαμε να ανταλλάσσουμε πράγματα.

00:39:26 Μ.Ε.:

Αυτό είναι κάτι που το έχουμε συζητήσει με διάφορους. Που είναι άλλο πράγμα τελείως. Το οποίο θέλω να πω ότι σαν ιδέα θα μπορούσε να λειτουργήσει κάτι τέτοιο προς όφελος όλων. Άσχετα με κοινό εργαστήριο.

00:39:40 Η.Κ.:

Εντάξει θα μπορούσε να λειτουργήσει και ένα τέτοιο πράγμα σε... Κατά το ένα είναι αυτό που λες, ξέρεις σαν βιβλιοθήκη εργαλείων.

00:39:47 Κ.Σ.:

Σαν ανταλλαγή.

00:39:49 Η.Κ.:

Αλλά το άλλο θα μπορούσε να είναι και μια κοινοπραξία χώρων. Το θέμα είναι πόσο committed είναι όλοι στο να πεις ότι...

00:39:57 Μ.Ε.:

Γιατί εμείς έχουμε συζητήσει με διάφορους. Ακόμα και να υπήρχαν με κοινές συνδρομές και να λειτουργούσαμε όλοι σαν ένα εργαστήριο, το οποίο έχει και παραρτήματα με διάφορα... Αλλά εκεί ήθελα να πω πριν ότι για να γίνει αυτό, θα πρέπει κάπως να μοιράζει ή κοινό όραμα και να θέλεις να κάνεις τα πράγματα με τον ίδιο τρόπο γιατί δεν μπορείς. Κάπως αρχίζει και υπάρχει conflict. Τι θα χρεώσεις αυτό; Πώς θα το λειτουργήσεις; Ενώ θεωρητικά είναι πολύ ωραία ιδέα. Αλλά κάπως έτσι καταλήγεις να κάνει καθένας το δικό του.

00:40:37 Κ.Σ.:

Είναι δύσκολες οι συνεργασίες γενικά. Ωραία. Εγώ σας ευχαριστώ πολύ! Καλή συνέχεια εύχομαι στο project.

7.5. Απομαγνητοφώνηση «Ludd»

Συνεντευξιαζόμενος: Ελένη Μαστρογεωργοπούλου

Ημέρα: 17.3.2025

Ώρα: 15:30

Τόπος: «Ludd»

00:00:03 Κ.Σ.:

Κάτσε να βρω και τις ερωτήσεις μου, γιατί δεν θυμάμαι.

00:00:06 Ε.Μ.:

Κοίτα πριν κάνεις οποιαδήποτε ερώτηση, επειδή καταλαβαίνω ότι το θέμα σου είναι αυτό που....

00:00:10 Κ.Σ.:

Ναι.

00:00:11 Ε.Μ.:

Να σου πω ότι εμείς, με τον τρόπο που λες, που περιγράφεις τόση ώρα, λειτουργούσαμε από το 2017 μέχρι το 2020. Μέχρι να ξεκινήσει η καραντίνα δηλαδή, γιατί όταν ξεκίνησε η καραντίνα, δεν μπορούσαμε να φιλοξενούμε κόσμο που μπαίνει, βγαίνει, έρχεται, δίνει μια συνδρομή για ένα μήνα, δηλαδή κάπως έγινε πολύ δύσκολο αυτό και παράλληλα η ομάδα διαρκώς διευρυνότανε, δηλαδή μέσα από τη διαδικασία αυτή του makerspace που ονομάζεται στον τομέα των κατασκευών, ας πούμε, προέκυψαν κάποιες πιο σταθερές συνεργασίες. Για παράδειγμα, προέκυψε αυτής της στέγασης δύο ομάδων. Η οποία καθιερώθηκε και έτσι γίναμε τόσο πολλοί, και εγώ επίσης έτσι μπήκα στην ομάδα, την άλλη που ονομαζόμαστε «Ludd». Είναι η «Ludd» και η «Ροκάνι» οι δύο ομάδες. Οπότε, κι εγώ μέσα από αυτή τη διαδικασία που είχα έρθει να φτιάξω κάτι για μένα, για ένα μεταπτυχιακό που παρακολουθούσα εκείνο τον καιρό, γνώρισα την ομάδα των Ludd-ιτών και έτσι από τρεις γίναμε τέσσερις πάνω [εν. στον επάνω χώρο]. Εδώ ήρθε άλλη μια ομάδα. Μοιραζόμασταν ήδη αρκετά άτομα, δηλαδή θέλω να πω τον χώρο, οπότε με τη διακοπή του Makerspace την περίοδο της καραντίνας. Μετά, όταν επανήλθαν τα πράγματα, δεν επανήλθε ποτέ το Makerspace. Ναι, οπότε για να σε προλάβω, επειδή αυτό είναι το θέμα

σου, να σου πω ότι αυτή τη στιγμή δεν λειτουργούμε ακριβώς έτσι, απλώς κατά καιρούς, αν θεωρούμε ότι υπάρχει μια ομάδα που ψάχνει χώρο για λίγο καιρό, αλλά οι καταστατικές τους αρχές συμφωνούν με τις δικές μας, το περιεχόμενο του έργου που θέλουν να υλοποιήσουν έχει και για μας ένα ενδιαφέρον και θέλουμε για κάποιο λόγο να το στηρίξουμε, τότε ναι, κάνουμε μια κάποια συνδρομή, ας πούμε εδώ, βρίσκουμε ένα τρόπο να συνυπάρξουμε με τα εργαλεία, με τα πράγματα που θέλουν να αγοράσουμε, τις ώρες που θέλουν να δουλέψουμε και... Ναι, αποφασίζουμε να τους φιλοξενήσουμε για λίγο καιρό, αλλά πλέον γίνεται project based, ενώ παλιά δεν ρωτούσαμε πολλά, δηλαδή παλιά ερχόταν κάποιος κι έλεγε «Θέλω, ξέρω γω, να φτιάξω ένα κρεβάτι για το σπίτι μου ή είμαι ήδη σχεδιαστής και θέλω να φτιάξω κάτι για έναν τρίτο». Μπορούσε να έρθει, υπολογίζαμε λίγο πόσο καιρό θα του πάρει, τον συμβουλευάμε από πού μπορεί να προμηθευτεί υλικά ή πώς να λύσει κάποιες κατασκευαστικές λεπτομέρειες. Γιατί ερχόντουσαν και άνθρωποι που δεν είχαν ή είχανε μεν την κινητήρια δύναμη να το κάνουν αυτό, αλλά δεν είχαν την εμπειρία να το κάνουν, οπότε τους δίνουμε κάποιες συμβουλές. Αυτό, αλλά πλέον έρχονται πιο έμπειροι άνθρωποι, που είναι πιο έτοιμοι να μπουν σε ένα εργαστήριο. Και που θέλουν να κάνουν κάτι συγκεκριμένο. Αυτό.

00:03:03 Κ.Σ.:

Πες μου λίγο για τις δύο ομάδες. Πώς... Αρχικά, η δική σας; Τι είδους ομάδες είστε; Έχετε νομική υπόσταση και τα λοιπά;

00:03:11 Ε.Μ.:

Ναι, λοιπόν, είμαστε συνεταιρισμοί και οι δύο, εμείς ως «Ludd» είμαστε Συνεταιρισμός Εργαζομένων και το «Ροκάνι» είναι ΚΟΙΝΣΕΠ: Κοινωνική Συνεταιριστική επιχείρηση. Υπάρχει μια μικροδιαφορά, οι συνεταιρισμοί εργαζομένων μπορεί να είναι και ένα καθαρά κερδοσκοπικό εγχείρημα με κάποιες όμως ισότιμες σχέσεις εργασίας. Οι ΚΟΙΝΣΕΠ έχουν πιο κοινωφελές προφίλ, παρόλα αυτά κι εμείς προσπαθούμε όσο μπορούμε να κάνουμε εξωστρεφή έργα και από προσωπικό ενδιαφέρον και γιατί θεωρούμε ότι υπάρχει ανάγκη, ρε παιδί μου, υπάρχει ανάγκη και ένα πεδίο, ας πούμε, ανεξερεύνητο προς αυτήν την κατεύθυνση, οπότε ναι, είμαστε συνεταιρισμοί και ταυτόχρονα δουλεύουμε σε πολύ παράλληλα, πολύ παραπλήσια πεδία. Εμείς κάνουμε αρχιτεκτονική μικρής κλίμακας, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει, δηλαδή έπιπλα, σκηνικά, ακόμα και για καλλιτέχνες, δουλεύουμε για κατά παραγγελία κατασκευή, οτιδήποτε αφορά ειδικές κατασκευές που δεν μπορείς να

βρεις στο εμπόριο απλώς, κάτι παραπλήσιο κάνουν και τα παιδιά, απλώς εμείς έχουμε ένα μεγαλύτερο background στον σχεδιασμό, γιατί είμαστε και αρχιτέκτονες, οι περισσότεροι, πέρα από έναν μηχανολόγο. Οπότε, είμαστε λίγο πιο έμπειροι στον σχεδιασμό και αναλαμβάνουμε όσο μπορούμε και σχεδιασμό και κατασκευή, γιατί αυτό είναι, ακριβώς αυτό είναι, αυτή η ενότητα, σχεδιασμός και κατασκευή η οποία μας ενδιαφέρει. Τα παιδιά κάνουν πιο πολύ κατασκευή, καθαρά κατά παραγγελία. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί ένα έργο να απαιτεί πολύ πολύπλοκο σχεδιασμό, μπορεί να ζητήσει από μας το «Ροκάνι» να τους βοηθήσουμε να κάνουμε ένα είδος σύμπραξης, όπου ο ρόλος μας θα είναι πιο πολύ στον σχεδιασμό και ο δικός του πιο πολύ στην κατασκευή και αντίστροφα. Αν εμείς θεωρούμε ότι δεν έχουμε τις δυνάμεις, ας πούμε, τα χέρια τα αρκετά για να υλοποιήσουμε ένα έργο μεγάλο, ζητάμε τη δική τους βοήθεια σε κατασκευαστικά ζητήματα. Γενικώς, αυτή η σύμπραξη, η στέγαση που πολλές φορές γίνεται και σύμπραξη, λειτουργεί από το 2019, δηλαδή το '17 ανοίξαμε, το '19 μπήκε και το «Ροκάνι» στην ομάδα και λίγο αργότερα, πάλι το '19, μπήκα κι εγώ στην ομάδα. Αυτό.

00:05:43 Κ.Σ.:

Ωραία. Εσύ τι έχεις σπουδάσει; Αρχιτεκτονική;

00:05:45 Ε.Μ.:

Αρχιτεκτονική, ναι, αλλά από παλιά είχα μια αγάπη σε πιο υλοποιήσιμα έργα, χειροπιαστά, και στη διπλωματική μου εργασία είχα κάνει ένα έργο σε κλίμακα ή ένα προς ένα κάπως πιο εικαστικό. Δεν θα το έλεγα εικαστικό, αλλά ήταν κάπως πιο. Και μετά στο μεταπτυχιακό μου πάλι σχεδιάσαμε με μια ομάδα εργασίας που είχαμε για ένα μάθημα, μια εγκατάσταση που ήταν υλοποιήσιμη και όταν κατάλαβε ο καθηγητής ότι είχαμε πολλή όρεξη και, ενώ είχαμε ήδη τελειώσει το μάθημα, είχαμε ήδη βαθμολογηθεί και όλα, μας είπε «Θέλετε να το φτιάξουμε;» Μιας και, γιατί ήταν μια κατασκευή που προοριζόταν να το χρησιμοποιούν ομάδες στον δημόσιο χώρο που μοιράζουν φαγητό. Έτσι μας λέει «Αφού είναι μια τέτοια – και υπάρχουν τέτοιες ομάδες, δηλαδή δεν είναι ένα ουρανοκατέβατο έργο, και είχαμε έρθει ήδη σε επαφή με τον Άλλο Άνθρωπο που ήταν εδώ ενεργός στο Μεταξουργείο τότε–, γιατί δεν το υλοποιούμε;» και βρήκαμε ένα πολύ ενδεικτικό έτσι, πολύ μικρό budget από το ΕΜΠ. Και εκείνο τον καιρό ψάχνουμε χώρο να φτιάξουμε την κατασκευή εμείς, μια ομάδα τεσσάρων φοιτητών, και επειδή παράλληλα με το μεταπτυχιακό μας δουλεύαμε, ψάχναμε ένα χώρο που να μπορεί να μας φιλοξενήσει και απογεύματα και Σάββατα, γιατί υπάρχει

στο ΕΜΠ ένα εργαστήριο μακέτας, αλλά πρώτον ναι, είναι προσανατολισμένη, προσανατολισμένο το εργαστήριο σε μακέτα, δηλαδή όχι ακριβώς κατασκευή, πρώτον αυτό και δεύτερον έχει ένα πολύ αυστηρό ωράριο, πολύ αυστηρούς κανόνες ασφαλείας και τα λοιπά και τα λοιπά. Πολλά πράγματα δεν μπορείς να τα κάνεις στην πραγματικότητα, οπότε ψάχναμε ένα χώρο λίγο πιο ανοιχτό, που να μπορεί να μας φιλοξενεί και απογεύματα και Σάββατο για να μπορούμε να δουλεύουμε. Αυτό.

00:07:32 Κ.Σ.:

ΟΚ, ωραία. Πόσα άτομα είστε περίπου στην ομάδα τώρα;

00:07:36 Ε.Μ.:

Τώρα στο «Ludd» είμαστε τρεις, είμαστε τρεις. Τρία είναι τα ελάχιστα άτομα που απαρτίζουν έναν Συνεταιρισμό Εργαζομένων. Μέχρι πριν πολύ λίγο καιρό, μέχρι το Σεπτέμβρη, ήμασταν τέσσερις αλλά τώρα είχαμε μια απώλεια.

00:07:50 Κ.Σ.:

Εντάξει. Και πώς διαχειρίζεστε τα κομμάτια τα...; Γιατί φαντάζομαι κάποιος πρέπει να διαχειρίζεται τα email, κάποιος να πληρώνει λογαριασμούς και όλα αυτά τα πρακτικά θέματα. Πώς τα...; Εννοώ, έχετε ρόλους;

00:08:06 Ε.Μ.:

Καλώς ή κακώς δεν είναι τόσο διαχωρισμένοι ρόλοι όσο θα ήτανε πιο αποδοτικό, φαντάζομαι. Αλλά ναι, υπάρχουν κάποιοι ρόλοι, δηλαδή κάποιος από μας ασχολείται πιο πολύ με τα οικονομικά, κάποιος ασχολείται πιο πολύ με τα διοικητικά: γραφειοκρατίες, διάφορες εφορίες και τα λοιπά, κάποιος από εμάς ασχολείται περίπου... έχει περισσότερη επαφή με το κοινό, με τους πελάτες, είναι πιο επικοινωνιακός. Άλλος ασχολείται πιο πολύ με την προώθηση στα social media ή στο... σε ένα site που φτιάξαμε πολύ πρόσφατα, δεν είμαστε καθόλου καλοί σε αυτό, αλλά εν πάση περιπτώσει κάναμε μια πρώτη... ένα πρώτο site πριν από ενάμιση χρόνο ή δύο, κάπου εκεί. Τι άλλο; Αυτά είναι όλα εκτός του σχεδιασμού, της κατασκευής, δηλαδή μετά. Μπορεί σε ένα συγκεκριμένο έργο, μπορεί κάποιος να έχει έναν ρόλο, να εποπτεύει, να έχει την ευθύνη του έργου και ένας άλλος να βοηθήσει σχεδιαστικά, σε κάποια σχέδια εφαρμογής, άλλος να βοηθήσει την κατασκευή και τα λοιπά και τα λοιπά. Αλλά αυτό αφορά το ίδιο το έργο, που κάποιος μπορεί να κάνει την

οργάνωση παραγωγής και την κατασκευή, αλλά να αναθέσει και σε άλλα μέλη της ομάδας άλλες δραστηριότητες. Αλλά όσον αφορά τα συνολικότερα ζητήματα ενός συνεταιρισμού, ναι, υπάρχουν πιο σαφείς ρόλοι, μετά ανάλογα με το έργο αποφασίζουμε ποιος θα είναι υπεύθυνος για κάθε διαφορετικό έργο. Επίσης, έχουμε μια διαφορά. Έχουμε χωρίσει κάπως τα μηχανήματα, επειδή εμείς δουλεύουμε πολύ μηχανήματα ψηφιακής κατεργασίας CNC, έχουμε δύο. Το ένα λειτουργεί με λέιζερ και δηλαδή κόβει καίγοντας, το άλλο με ρούτερ. Έχουμε χωρίσει τα μηχανήματα. Εγώ ασχολούμαι με το λέιζερ. Άλλος συνεργάτης ασχολείται με το ρούτερ. Είναι λόγω όγκου εργασίας που εγώ, σαν γυναίκα και σαν τέτοιο, δεν μπορώ να κουβαλάω τόσο πολύ βαριά υλικά και τα λοιπά που θέλει το cnc ρούτερ, οπότε τα μοιράσαμε κάπως με αυτό το κριτήριο μπορώ να πω. Αυτά.

00:10:31 Κ.Σ.:

Ωραία. Μια χαρά και μπράβο που φτιάξετε site, εμείς δεν έχουμε καταφέρει ακόμη.

00:10:36 Ε.Μ.:

Εντάξει, ποτέ δεν αργά. Ανάλογα και πόσα χρόνια κι εσείς δραστηριοποιήστε...

00:10:41 Κ.Σ.:

Από το '19.

00:10:42 Ε.Μ.:

Εντάξει, είστε δύο χρόνια πίσω.

00:10:48 Κ.Σ.:

Θα τα καταφέρουμε. Πιστεύω σε 'μας! Ωραία. Γενικά... μισό λεπτό. Ναι. Πολλές σημειώσεις.

00:11:00 Ε.Μ.:

Α, κάτι που ξέχασα είναι ότι υπάρχει και κάποιος που εκπροσωπεί την ομάδα στην Ένωση Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, που υπάρχουν δύο στην Αττική. Εν πάση περιπτώσει, εμείς είμαστε ένας από τους δύο, μια από τις δύο, ανήκουμε σε μια από τις δύο ενώσεις. Και είμαστε περίπου 15 μέλη. Συνεταιρισμοί είτε Εργαζομένων, είτε ΚΟΙΝΣΕΠ, που κάνουμε διάφορες δράσεις που προωθούν το συνεταιρίζεσθαι γενικότερα ή που

διεκδικούν μεγαλύτερη ορατότητα και αναγνώριση από άποψη... από την πλευρά των θεσμών. Που πολλές φορές μας ξεχνάει σε πάρα πολλά πράγματα. Και γενικότερα προσπαθούμε να έχουμε και μια κάποια πολιτική-κοινωνική θέση σύμφωνα με την επικαιρότητα ή τα ζητήματα που κατέχουμε περισσότερο, ας πούμε. Αυτό ξέχασα να πω γιατί είναι και αυτό μέσα.

00:11:56 Κ.Σ.:

Όχι, σημαντικό! Είναι η αλήθεια ότι όντως οι φορείς ξεχνάνε διάφορα κομμάτια, ειδικά αυτά.

00:12:06 Ε.Μ.:

Τα on the side, είναι αυτά που κάνεις όταν έχεις χρόνο βασικά...

00:12:08 Κ.Σ.:

Ναι, αυτά.

00:12:10 Ε.Μ.:

...και που, όταν δεν έχεις χρόνο, τα ξεχνάς εντελώς. Αλλά τα τελευταία δύο χρόνια, το λέω γιατί τα τελευταία δύο χρόνια είναι λίγο πιο ενεργή αυτή η Ένωση και τυχαίνει να ασχολούμαι εγώ η ίδια, οπότε εντάξει κάτι γίνεται... κάτι κάνουμε...

00:12:23 Κ.Σ.:

Ωραία! Εσείς με ποιο... ποιο υπουργείο συνεργάζεστε, ας πούμε;

00:12:27 Ε.Μ.:

Πολύ καλή ερώτηση! Μέχρι πρόσφατα ήμασταν στο Υπουργείο Εργασίας. Πέρυσι, αν δεν κάνω λάθος, μας ενέταξαν ως «κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία» στο Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Αυτό εμάς δεν μας φαίνεται καλή ιδέα, γιατί πάει να πει ότι αναγνωρίζουν οι θεσμοί το συνεταιρίζεσθαι σαν μια αγαθοεργία, σαν κάτι ανθρωπιστικό ή σαν κάτι που μπορεί και να υποκαταστήσεις σε ένα βαθμό την κοινωνική πρόνοια. Αυτό νομίζω, τέλος πάντων τώρα είναι προσωπική άποψη, αλλά είναι μια συζήτηση που έχουμε κάνει στην Ένωση ότι δεν συνάδει με τη δική μας θεώρηση του συνεταιρίζεσθαι, που έχει να κάνει πιο πολύ με τις εσωτερικές σχέσεις εργασίας, με την εξωστρέφεια, με το

αντικείμενο εργασίας, πώς μπορεί να απαντάει σε πραγματικές ανάγκες, πώς μπορεί να έχει κοινωνικό αντίκτυπο και περιβαλλοντικό, πώς μπορεί γενικώς να αμφισβητεί παγιωμένες διαδικασίες στον τομέα μας, ας πούμε, διαδικασίες παραγωγής, πώς μπορεί να εισάγει θέματα ανακύκλωσης, πράγματα που μια εταιρεία προσανατολισμένη στο κέρδος και μια συμβατική εταιρεία της αγοράς, ας πούμε, δεν έχει τον χρόνο, δεν έχει τον πόρο, δεν έχει το κίνητρο να απασχοληθεί με αυτά τα πράγματα. Αυτός είναι και ένας λόγος που ιδανικά η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία θα έπρεπε να προμοδοτείται παραπάνω. Αυτό δεν ισχύει. Μας εξαιρούν από πάρα πολλές επιδοτήσεις και προκηρύξεις γενικότερα. Αλλά κατά καιρούς το παλεύουμε να έχουμε κάποια επαφή με τη Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, έχουμε κάνει κάποιες παρεμβάσεις που αφορούν νόμους που άπτονται αυτών των ζητημάτων. Έχουμε κάνει μια κάποια επαφή με τη νέα δημαρχία, από τότε που βγήκε ο Δούκας, υπάρχει για πρώτη φορά Τμήμα Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, δεν υπήρχε. Βέβαια δεν υπάρχει ομάδα, δηλαδή τέλος πάντων είναι περίεργο, είναι κάτι νεοσύστατο το οποίο δεν λειτουργεί πολύ οργανωμένα, αλλά εν πάση περιπτώσει έχουμε κάνει μια κρούση και μια πρώτη επικοινωνία. Αλλά δυστυχώς καταλάβαμε ότι είναι ένας άνθρωπος. Ο υπεύθυνος, ας πούμε, Αντιδήμαρχος Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, αλλά δεν έχει team, δεν έχει ομάδα, δεν έχει προϋπολογισμό, οπότε στην πραγματικότητα προσπαθείτε να διοχετεύει χρήματα άλλων προγραμμάτων στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, να δανείζεται ανθρώπους, πόρους από άλλα τμήματα για να κάνει... Είναι μια κατάσταση πολύ νεοσύστατη, οπότε... Δεν ξέρω κι εγώ, αυτά είναι που μας μετέφερε, μας μετέφερε, ας πούμε.

00:15:34 Κ.Σ.:

Εντάξει, πάντως είναι ένα καλό πρώτο βήμα το ότι το φτιάξανε ως θέση και ως...

00:15:38 Ε.Μ.:

Ναι, ναι, παρ' όλα αυτά, όταν ρωτήσαμε με ποιον να ερχόμαστε σε επαφή για να μην απασχολούμε έναν αντιδήμαρχο ας πούμε, μας είπε «Δεν υπάρχει άλλος. Εμένα θα ενοχλείτε» και είπαμε «ΟΚ...»

00:15:51 Κ.Σ.:

Ωραία. Εντάξει.

00:15:52 E.M.:

Εντάξει, είναι ενδεικτικό. Παρόλα αυτά ήταν ένας άνθρωπος που είχε όρεξη και είμαστε θετικοί εμείς απέναντί του, αλλά ΟΚ, απ' την Περιφέρεια δεν υπάρχει κανένας αντίστοιχος άνθρωπος. Στον Δήμο υπάρχει, στην Περιφέρεια δεν ξέρουμε σε ποιον να απευθυνθούμε. Ούτε έχουμε ποτέ καλεστεί σε κάποια ημερίδα, κάποια ενημέρωση, κάτι τέτοιο.

00:16:18 Κ.Σ.:

Τι γίνεται αλήθεια με χρηματοδοτήσεις; Μπορείτε να πάρετε μέρος σε κάποιες;

00:16:23 E.M.:

Έχει πάρα πολλά χρόνια που περιμένουμε ένα πρόγραμμα που αφορά συγκεκριμένα συνεταιρισμούς, επιδοτήσεις συνεταιρισμών, αυτό έχει ήδη αρχίσει να... έχουν ήδη αρχίσει να προκηρύσσονται τέτοια προγράμματα σε περιφέρειες άλλες. Αν θυμάμαι τώρα καλά, γιατί δεν είμαι και πολύ εξοικειωμένη με όλα αυτά τα ζητήματα που κατά καιρούς συζητάμε στην Ένωση, αλλά έχει προκηρυχθεί σίγουρα ένα τέτοιο πρόγραμμα στήριξης στην Κρήτη, αν θυμάμαι καλά, στη Μακεδονία, στο Αιγαίο, δεν είμαι σίγουρη για Ήπειρο. Εν πάση περιπτώσει, τώρα τελευταία ακούμε διαρκώς ότι θα προκηρυχθεί ένα αντίστοιχο πρόγραμμα και στην Αττική. Υποτίθεται ότι θα γινόταν αυτό το '25, αλλά ακόμα το περιμένουμε. Δηλαδή περιμέναμε ήδη να έχει προκηρυχθεί, αλλά εντάξει, οι ενδείξεις είναι θετικές, νομίζω μες στο '25 θα προκηρυχθεί. Αυτό τώρα πραγματικά δεν νομίζω ότι έχει προηγούμενο, δηλαδή το λένε πάρα πολλά χρόνια και δεν έχει συμβεί ποτέ κάτι που να αφορά μόνο συνεταιρισμούς. Μπορεί να έχουμε πρόσβαση σε άλλα προγράμματα, ξέρω γω, του Πράσινου Ταμείου, που χρηματοδοτεί και άλλους φορείς, χρηματοδοτεί, ας πούμε, και συνεταιρισμούς, αλλά κάτι που να είναι στοχευμένο σε συνεταιρισμούς δεν υπήρχε μέχρι τώρα.

00:17:52 Κ.Σ.:

ΟΚ. Ελπίζω να βγει σύντομα. Οι χρηματοδοτήσεις σας αφορούν project συγκεκριμένα ή μπορεί και για τον χώρο, ας πούμε, για έξοδα τρέχοντα ή...

00:18:06 E.M.:

Χρηματοδοτήσεις... Κοίτα, δεν τις ξέρω και δεν έχουμε χτυπήσει πολλές, εμείς έχουμε χτυπήσει μόνο του Πράσινου Ταμείου. Μια χρηματοδότηση που λέγεται Οικονομική Υποστήριξη Εξωστρεφών Δράσεων και αφορά γενικώς τη βιωσιμότητα, την ανθεκτικότητα και δηλαδή έχει ως προϋπόθεση να υπάρχει στο καταστατικό μας μια τέτοια διάθεση, στόχευση και τα λοιπά περί προστασίας του περιβάλλοντος και τα λοιπά και τα λοιπά. Αυτό, ναι, ήταν προσανατολισμένο σε συγκεκριμένο έργο, δηλαδή το συγκεκριμένο πρόγραμμα χρηματοδοτούσε έργο. Το πρόγραμμα που περιμένουμε τώρα είναι πρόγραμμα στήριξης που αφορά και λειτουργικά έξοδα και αμοιβές μελών. Είναι κάτι που δεν προϋποθέτει να υλοποιήσεις κάποιο συγκεκριμένο έργο. Έχει να κάνει με τις πάγιες ανάγκες, ας πούμε, των συνεταιρισμών, αλλά μέχρι τώρα τέτοιο όχι, δεν υπήρχε. Γενικότερα μπορεί να έχουν να κάνουν, ας πούμε, τα προγράμματα με μια... κάτι πιο συγκεκριμένο, π.χ. πρόσφατα προκηρύχθηκε ένα πρόγραμμα που είχε να κάνει με την ψηφιακή αναβάθμιση επιχειρήσεων. Αλλά πάλι δεν μπορείς μέσα από αυτό να καλύψεις αμοιβές μελών, δεν μπορείς να καλύψεις γενικότερα πάρα πολλά έξοδα που έχεις, όπως το ενοίκιο σου ή διάφορα άλλα, μπορείς να καλύψεις να καλύψεις κάποιον πρόσθετο εξοπλισμό, site, τέτοια πράγματα...

00:19:43 Κ.Σ.:

Έχουμε και εμείς το αντίστοιχο πρόβλημα, ότι συνήθως είναι για εξοπλισμό και τέτοια και...

00:19:49 Ε.Μ.:

Εμείς έχουμε ανάγκη από εξοπλισμό, οπότε προσπαθούμε και προς αυτή την κατάσταση, αλλά καταλαβαίνω ότι, ναι, το πιο χρήσιμο είναι να χρηματοδοτήσει κανείς προγράμματα. Εννοώ έργα εξωστρεφή, υλοποιήσιμα...

00:20:02 Κ.Σ.:

Και αμοιβές ανθρώπων για να συνεχίσει να υπάρχει και ο χώρος. Δηλαδή...

00:20:06 Ε.Μ.:

Ναι, ναι! Κοίτα, τα προγράμματα αυτά κατά περίπτωση, κατά κάποιο τρόπο καλύπτουμε τις αμοιβές, δηλαδή από τη στιγμή παράγεις σε ένα έργο καλύπτεται, αλλά καλύπτονται συγκεκριμένες αμοιβές επί του έργου, όχι γενικότερα αυτό.

00:20:24 Κ.Σ.:

ΟΚ, ωραία, μάλιστα, λοιπόν... Ναι, και μου είπες έχετε και cnc router και λέιζερ. Έχετε και άλλα;

00:20:38 Ε.Μ.:

Μηχανήματα ψηφιακά δεν έχουμε. Παλιά, ένα 3d printer, το οποίο όμως ήταν πολύ παλιάς τεχνολογίας, δεν μας ήταν εύχρηστο, δεν ήταν πολύ μέσα στα ενδιαφέροντά μας σε εκείνη τη φάση. Το αφήσαμε, δηλαδή δεν το έχουμε κάνει ποτέ επαγγελματικά, στην ουσία μόνο πειραματικά ή στα πλαίσια κάποιου εξωστρεφούς εργαστηρίου, ας πούμε. Αυτό. Οπότε, ψηφιακά μόνο αυτά τα δύο έχουμε και γενικώς έχουμε όλα τα κλασικά, συμβατικά εργαλεία για ξύλο και για μέταλλο, κατά βάση. Αυτά κατά βάση τα υλικά δουλεύουμε, αλλά μετά δουλεύουμε και πλέξιγκλας, δουλεύουμε διάφορα υλικά, απλά λέω τώρα...

00:21:21 Κ.Σ.:

Ναι, τα βασικά. Ναι! Έχετε κάνει καθόλου εκπαιδευτικά προγράμματα είτε για παιδιά, είτε για εφήβους, είτε για ενήλικες;

00:21:30 Ε.Μ.:

Τα πιο πολλά είναι για ενήλικες όσα έχουμε κάνει και αφορούν συνήθως, απευθύνονται συνήθως, σε ανθρώπους που έχουν ήδη μια τριβή με το θέμα, είτε αρχιτέκτονες, είτε εικαστικούς, είτε βιομηχανικούς σχεδιαστές. Ακόμα και πολεοδόμους ή, τέλος πάντων, ακόμα και ερασιτέχνες ή τεχνίτες που όμως ήδη έχουν μια κάποια κλίση και εμπειρία. Δεν μπορώ να πω ότι έχουμε ασχοληθεί, έχουμε κάνει κάποιο εργαστήριο που να απευθύνεται σε παιδιά ή στην τρίτη ηλικία. Έχουμε... έχουμε κάνει όμως, ας πούμε, έχουμε κάνει ομιλία. Μπορώ να θυμηθώ ομιλίες που αφορούν το ευρύ κοινό, που εκεί πια μπορεί να έρθει ο οποιοσδήποτε. Αλλά όταν μιλάμε για εργαστήρια εκπαιδευτικά, εκεί συνήθως απευθυνόμαστε σε ενήλικες μιας κάποιας... όχι ότι αποκλείουμε την ηλικία, δεν έχουμε αποκλείσει ποτέ, αλλά εντάξει είναι λογικό, δεν συμμετέχει τόσο πολύ σε αυτά.

00:22:37 Κ.Σ.:

Ναι, λογικό.

00:22:38 E.M.:

Άμα δεν είναι στοχευμένο, δηλαδή το εργαστήριο για ανθρώπους τρίτης ηλικίας, δύσκολα θα σκεφτούν να πάρουν μέρος.

00:22:48 Κ.Σ.:

Ναι. Με τη γειτονιά εδώ πώς το πάτε; Έχετε αλληλεπίδραση καθόλου;

00:22:55 E.M.:

Καλά τα πάμε σε γενικές γραμμές. Δηλαδή, δεν υπάρχουνε ιδιαίτερες τριβές. Κατά διαστήματα προφανώς μπορεί να κάνει φασαρία, κάποιος να εκνευριστεί, μπορεί κάτι να... να μυρίσουν κάτι περίεργο και να νομίζουν ότι το κάναμε εμείς... Έχει συμβεί αυτό, δεν είχαμε κάνει τίποτα, αλλά δεν έχει σημασία. Αλλά αυτά πολύ σπάνια, συνήθως είναι φιλικοί. Και αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα μας το λένε σε φιλικό κλίμα. Τώρα από κει και πέρα, εμείς προσπαθούμε και να τους εντάσσουμε σε ανθρώπινο επίπεδο σε πράγματα που κάνουμε, για παράδειγμα τις Απόκριες μπορούμε να ψήσουμε απέξω, θα καλέσουμε τη γειτονιά. Και προσπαθούμε να κάνουμε και κάποια, ας πούμε, θελήματα για τη γειτονιά. Δηλαδή πράγματα που δεν θα κάναμε για κάποιον τρίτο, για τη γειτονιά θα τα κάνουμε. Κάποιου του έσπασε η καρέκλα, κάποιου του έφυγε η βίδα, κάποιος θέλει κάτι, τώρα ο άνθρωπος έξω ρωτούσε αν μπορεί να πάρει, αν είναι κάτι που έχουμε έξω θα του το δώσουμε, αν δεν το θέλουμε. Ή με τους ρακοσυλλέκτες, γνωριζόμαστε. Παρ' όλο που έχουμε κανονική σύμβαση για τα απορρίμματά μας και τα λοιπά, αλλά εν πάση περιπτώσει. Τι άλλο; Εμείς ως «Ludd» δεν έχουμε κάνει κάτι που να απευθύνεται συγκεκριμένα στη γειτονιά. Το «Ροκάνι» πολύ πρόσφατα έκανε μια δράση που απευθυνόταν συγκεκριμένα στη γειτονιά και είχε να κάνει –επειδή παρατηρήσαν ότι πάρα πολλοί στη γειτονιά προσέχουνε γάτες και τα λοιπά– είχε να κάνει με την κατασκευή γατόσπιτων, σπιτιών για γάτες. Σε αυτό όμως δεν κάναμε σύμπραξη, το υλοποίησαν μόνοι τους, η ομάδα του «Ροκανιού». Εμείς δεν μπορώ να πω ότι έχουμε κάνει κάποιο εργαστήριο που να απευθύνεται συγκεκριμένα στη γειτονιά. Έχουμε κάνει ομιλίες εδώ, που μπορεί να προσελκύσανε κάποιο ενδιαφέρον από τη γειτονιά. Αλλά δεν έχουμε κάνει κάτι στοχευμένο. Μόνο τα πράγματα που προκύπτουν καθημερινά. Και από κει και πέρα, η γειτονιά έχει να κάνει με τους περαστικούς, κάπως, ότι πέρα από τους μόνιμους, υπάρχουν και αυτοί που περνάνε και που ανά πάσα στιγμή, επειδή έχουμε πολύ μεγάλη τζαμαρία στο

ισόγειο, ανά πάσα στιγμή θα δούμε ότι υπάρχει μέσα ζωή και μια κάποια διαφορετική ζωή από ό,τι σε ένα κλασικό ξυλουργείο και πολλοί θα περάσουν, θα μπουν μέσα και θα ρωτήσουν ποιο είμαστε και τι κάνουμε. Δηλαδή υπάρχει μια τέτοια ορατότητα λόγω περιοχής που έχει αρχίσει να βγαίνει ο κόσμος, έχει αρχίσει να κάνει βόλτες γενικότερα και κάποιος που δεν μένει τα τελευταία χρόνια στον Βοτανικό. Και επειδή υπάρχει μια ευρηματικότητα εδώ στον πεζόδρομο, δηλαδή και ένας παλιός μηχανουργός που έχει φτιάξει διάφορες μικροκατασκευές στον πεζόδρομο και είμαστε σε άμεση γειτνίαση, τραβάμε τα βλέμματα με έναν τρόπο και υπάρχουν άνθρωποι που αναρωτιούνται τι γίνεται εδώ και μπαίνουν μέσα και ρωτάνε.

00:26:14 Κ.Σ.:

Λογικό και ωραίο. Αλήθεια, τον χώρο πώς τον επιλέξατε;

00:26:20 Ε.Μ.:

Λοιπόν, εδώ αρχίζουν τα δύσκολα γιατί λείπει ο Μανώλης, ο οποίος είναι ιδρυτικό μέλος. Εγώ δεν ήμουν. Θυμάμαι ότι ψάχνανε... Τώρα θα σου μεταφέρω αυτά που θυμάμαι. Ότι ψάχνανε ένα ακίνητο που να είναι κοντά σε μια βιοτεχνική, ακόμα, περιοχή της Αθήνας. Νομίζω ο Βοτανικός είναι από τις ελάχιστες βιοτεχνικές περιοχές που έχουν μείνει. Εδώ κάτω, η Σπύρου Πάτση είναι γεμάτη από μικρομάγαζα που πουλάνε εργαλεία και εξαρτήματα επιπλοποιίας και πολλά άλλα. Και γενικότερα όλος ο Βοτανικός έχει μικρά εργαστήρια είτε επεξεργασίας μετάλλου, είτε για αυτοκίνητα, είτε διάφορα πράγματα, οπότε ψάχνανε μια περιοχή που να μην να είναι κοντά στο Κέντρο, ώστε να έχει μια κάποια εύκολη προσβασιμότητα, ορατότητα και τα λοιπά, αλλά και να είναι, πώς να το πω,, βολικό. Να βρεις, ας πούμε, εδώ δίπλα υπάρχει ξυλεμπορική, ακριβώς στο διπλανό οικοδομικό τετράγωνο, να 'ναι βολικό, να μειώνονται οι αποστάσεις. Και ακόμα και τα φορτηγά να μπορούν να προσεγγίσουνε, γιατί σε μια κατοικημένη περιοχή δεν προσεγγίζουν εύκολα. Επίσης, οι κάτοικοι εδώ γύρω –που είναι η κουβέντα που κάναμε πριν– είναι εξοικειωμένοι με την κάποια φασαρία και όχληση, παρ' όλο που είμαστε χαμηλής όχλησης εργαστήριο. Αν ήμασταν σε μια κάποια άλλη περιοχή, μπορεί να ενοχλούσαμε και να έπρεπε να τηρούμε τον νόμο κατά γράμμα, ας πούμε, ενώ τώρα δε χρειάζεται...

00:28:06 Κ.Σ.:

Όντως.

00:28:08 E.M.:

Γιατί είναι αρκετοί σε αντίστοιχο πεδίο, οπότε αυτό... Τώρα νομίζω ότι είχαν ψάξει και σε άλλα... άλλες περιοχές, λίγο πιο απομακρυσμένες, όπως Ταύρο ή οτιδήποτε, αλλά είχαν καταλήξει τότε εδώ που το '17 ήταν ακόμα πιο προσεγγίσιμα τα ενοίκια. Και ο χαρακτήρας του Βοτανικού συγκεκριμένα ήταν ακόμα, ακόμα πιο βιοτεχνικός. Δεν υπήρχαν τότε, ούτε και τα μαγαζιά του πεζοδρόμου εδώ, νομίζω ότι δεν υπήρχε... Υπήρχε μόνο ένα από τα πέντε που υπάρχουν τώρα. Τέσσερα-πέντε, κάπου εκεί υπάρχουν τώρα.

00:28:50 K.Σ.:

Ναι. ΟΚ. Μάλιστα. Ναι, συνεργασίες με άλλους τέτοιους χώρους έχετε; Ή καλύπτεστε μεταξύ σας, με το «Ροκάνι», επομένως...

00:29:05 E.M.:

Στον συγκεκριμένο τομέα δεν νομίζω ότι υπάρχουνε άλλοι, άλλες οντότητες που και να είναι συνεταιρισμοί, και να έχουν ένα background και αρχιτεκτονικό σαν το δικό μας. Δηλαδή είτε είναι τα κλασικά ξυλουργεία που έχουν έναν συμβατικό χαρακτήρα και από άποψη εσωτερικής δομής και απεύθυνσής μας στην αγορά. Είτε μετά είναι αρχιτεκτονικά γραφεία. Εμείς είμαστε κάτι ενδιάμεσο. Το οποίο... Μου έρχεται στο μυαλό κάτι αντίστοιχο στη Θεσσαλονίκη. Πάλι διαφέρει... Μου έρχεται κάτι αντίστοιχο στα Τζουμέρκα, πάλι διαφέρει πάρα-πάρα πολύ, οπότε έχουμε μια κάποια συνεργασία με άλλες ομάδες, αλλά δεν είναι ντε και καλά στον τομέα μας. Δηλαδή, μπορεί να είναι μια συνεργασία εντελώς συμβουλευτική. Για παράδειγμα, μια ομάδα που λέγεται «Tenon» και που είναι και αυτοί οι αρχιτέκτονες και που είναι και στην ηλικία μας και είναι νεοσύστατοι, ακόμα πιο μικροί σε ηλικία από εμάς, σαν οντότητα, έχουμε μια κάποια επαφή, αλλά είναι φιλική, συμβουλευτική, δεν είναι ντε και καλά. Έχουμε και μια κάποια επαγγελματική σχέση. Κάποιες φορές τους κόβουμε ξύλα, επειδή αυτοί δεν έχουν cnc. Είναι παραπλήσιες νομίζω οι δραστηριότητές μας, έχουν και αυτοί ένα εργαστήριο, υπάρχουν κοινά στοιχεία, αλλά, ας πούμε, αυτοί δεν είναι συνεταιρισμός, δεν έχουν τόσο, εμείς προσπαθούμε κατά καιρούς να κάνουμε κοινωφελή πράγματα. Αυτοί δεν έχουν τόσο τέτοιο χαρακτήρα. Οπότε, μετά συνεργαζόμαστε, ναι, με διάφορους φορείς, αλλά δεν θα έλεγα ότι είναι στο πεδίο μας. Μπορεί να είναι ανά πάσα στιγμή, κάτι που μας λείπει και το βρίσκουμε σε ένα φιλικό

περιβάλλον. Αλλά δεν είναι στο πεδίο μας, δεν νομίζω ότι υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα. Θα τα ξέραμε.

00:31:24 Κ.Σ.:

Φαντάζομαι, ναι.

00:31:28 Ε.Μ.:

Αλλά το «Ροκάνι» είναι ίσως το πιο κοντινό σε εμάς εγχείρημα, παρ' όλο που δεν έχουν το background της αρχιτεκτονικής από πίσω. Και είναι και από τις πιο... Εγώ δεν ξέρω άλλους συνεταιρισμούς να συστεγάζονται για τόσο καιρό και να... –και μάλιστα να συστεγάζονται, ενώ έχουν τόσο παραπλήσιο πεδίο εργασίας– χωρίς ανταγωνισμό. Δηλαδή είναι ένα στοίχημα που το γεγονός ότι είμαστε συνεταιρισμοί μας έχει εξασφαλίσει κάπως και τη φιλική διάθεση που τελικά κάνει αυτή τη συνεργασία να δουλεύει.

00:32:09 Κ.Σ.:

Ναι, αυτή ήταν η απορία μου, είναι θέμα, πιστεύεις χαρακτήρα ή το ότι είστε συνεταιρισμοί και οι δύο άρα δεν υπάρχει πολύς...

00:32:15 Ε.Μ.:

Είναι επειδή είμαστε αυτοί που είμαστε. Τα συγκεκριμένα άτομα που είμαστε, αλλά και επειδή έχουμε επιλέξει αυτόν το συνεταιριστικό τρόπο μορφής. Και επειδή ακριβώς ξεκινήσαμε και ως makerspace, που λέγαμε πριν, όλο αυτό κάτι άφησε. Δηλαδή άφησε μια κουλτούρα ανοικτότητας. Γιατί το makerspace δεν είναι μόνο να πάω σε ένα χώρο που μου εξασφαλίζει τα μηχανήματα και τον χώρο αποθήκευσης ή τέλος πάντων τα τυπικά στοιχεία που μου λείπουν για να υλοποιήσω ένα έργο, είναι και μεταφορά γνώσης είναι και συνεργασία, προκύπτανε συνεργασίες εδώ μέσα οργανικά. Είναι... Προάγει μια συνεργατική κουλτούρα το makerspace, ούτως ή άλλως. Δεν νοείται δηλαδή να θες να κρύψεις το... το αντικείμενο του έργου σου. Μια εταιρεία μπορεί να θέλει και να πρέπει για κάποιο λόγο να κρύψει αυτό που φτιάχνει, γιατί είναι καινοτόμο, ας πούμε, και δεν θέλει να προλάβει κάποιος άλλος να το υλοποιήσει. Εμείς το αντίθετο, πέρα από το ότι προφανώς όποιος ερχόταν στο makerspace ήξερε πολύ καλά ότι είναι απόλυτα ορατό αυτό που κάνει. Προσπαθούσαμε και να δούμε τρόπους τέτοιες συνεργασίες να πηγαίνουν πιο μπροστά κάθε μια από τις διαφορετικές οντότητες που έφερνε το δικό της, τη δική της

γνώση, ας πούμε, στο τραπέζι. Γιατί θεωρούμε ότι μέσα από τη συνεργασία μπορείς να κάνεις πράγματα που δεν θα μπορούσες μόνος σου. Αυτό ισχύει και εσωτερικά στην ομάδα, ότι καθένας από μας υπάρχουν πράγματα που δεν θα μπορούσε να τα κάνει. Όχι όμως δεν θα μπορούσε να το κάνει, τεχνικά μόνο. Μέσα από την συνεργασία προκύπτουν πράγματα πρωτόλεια που δεν προκύπτουν από τη μοναχική εργασία. Αυτό αφορά και την ίδια την ομάδα. Που εκεί βρίσκει έναν λόγο να είναι συνεταιρισμός και το makerspace συνολικά σαν θεσμό που επιλέγει να κάνει τόσο ανοιχτά αυτό το πράγμα. Μετά και σε συγκεκριμένα δικά μας έργα, πολλές φορές εδώ δουλεύουμε με έννοιες όπως ο ανοιχτός σχεδιασμός. Γενικότερα, η ανοιχτή γνώση που είναι προσβάσιμη, διαδικτυακά, που ο καθένας μπορεί να την πάρει, να την μετατρέψει ή να τη χρησιμοποιήσει. Έχουμε δουλέψει στο παρελθόν με άδειες creative commons. Οπότε, είναι γενικότερα στην κουλτούρα μας αυτό. Ή, ας πούμε, έχουμε εντάξει τέτοιες διαδικασίες σε εργαστήρια εκπαιδευτικά που κάνουμε, που τελικά καταλήξαμε να ανεβάσουν το υλικό τους όλες οι ομάδες σε online πλατφόρμες που είναι ευρέως προσβάσιμες και μπορεί ο καθένας να υλοποιήσει αυτό που βρίσκει. Γενικότερα, σε όλα τα πεδία η κουλτούρα μας είναι αυτή. Όπως είπα, και το ότι ανήκουμε σε ένωση συνεταιρισμών, δηλαδή προσπαθούμε σε όλα τα πεδία να προωθούμε τη συνεργατικότητα. Και γιατί μέσα από αυτήν εμείς βρίσκουμε νόημα και γιατί τη θεωρούμε πρότυπο, για διάφορους λόγους, κοινωνικά. Τώρα, δεν είναι πάντα τόσο ωραία όσο ακούγονται όλα αυτά, υπάρχει πολύ μεγάλη δυσκολία να συνδιαμορφώσεις μια θέση με ανθρώπους, να δουλέψεις αποδοτικά, όπως είπα πριν, να διαχωρίσεις ρόλους, να πάρεις αποφάσεις, να... πολλά πράγματα. Αλλά, εντάξει, έχουμε τη διάθεση να το κάνουμε και το παλεύουμε ακόμα.

00:36:19 Κ.Σ.:

Μπράβο σας. Στο κομμάτι επικοινωνία που είπες πριν, πώς τη διαχειρίζεστε; Δηλαδή έχετε social media; Δουλεύουνε;

00:36:29 Ε.Μ.:

Είμαστε απaráδεκτοι σε ό,τι αφορά τα social media. Ανεβάζουμε ελάχιστα πράγματα. Αρχίσαμε κάπως να κινούμε παραπάνω το Facebook μας και το Instagram όταν φτιάξαμε το website. Πριν από ενάμιση χρόνο, αν θυμάμαι καλά. Αλλά είναι αρκετά σπάνιες οι αναρτήσεις μας. Κάποια στιγμή είχε πάρει μπρος, τώρα πάλι έχει αραιώσει. Αλλά προσπαθούμε να το έχουμε ενημερωμένο και το site και το... Αλλά ενδεικτικά σου λέω το

τελευταίο έργο που ανεβάσαμε ήτανε τον Δεκέμβριο, αν δεν κάνω λάθος. Δηλαδή, δεν γίνεται τόσο συχνά όσο πρέπει.

00:37:12 Κ.Σ.:

Είναι μια δουλειά και αυτό... Θέλει τον χρόνο του.

00:37:15 Ε.Μ.:

Ναι, ναι, ναι... Είναι σίγουρα το αδύναμο σημείο μας πάντως η επικοινωνία. Ρίχνει αυτό που όλα καλά πρέπει να τα κάνεις... Αυτό είναι αυτό που πάντα αφήνεις σε μια παρένθεση και δεν υπάρχει ο κατάλληλος άνθρωπος ή οι πόροι για να γίνουν.

00:37:36 Κ.Σ.:

Σωστά.

00:37:37 Ε.Μ.:

Χρονικοί και οικονομικοί.

00:37:38 Κ.Σ.:

ΟΚ. Ωραία, εγώ νομίζω ότι δεν έχω να σε ρωτήσω κάτι άλλο. Δεν ξέρω αν εσύ θέλεις να προσθέσεις κάτι ή σκέφτηκες κάτι που θεωρείς χρήσιμο να μου πεις...

00:37:54 Ε.Μ.:

Χρήσιμο... Κοίτα, έχει μια σημασία μιας και σε ενδιαφέρει αυτό το ζήτημα του makerspace, γενικότερα η εξωστρέφεια. Είναι όλα αυτά τα επίπεδα που συζητάμε. Δηλαδή, το ότι η ίδια η ομάδα είναι συνεταιρισμός, το ότι συστεγάζεται με συνεταιρισμό, το ότι είναι σε ένωση συνεταιρισμών –και οι δύο ομάδες ανήκουν στην Ένωση–, το ότι προσπαθούν να κάνουνε κοινωφελείς δράσεις, ανοιχτές στο κοινό, το ότι εντάσσουν και μέσα σε αυτές και μέσα σε δικά μας προσωπικά έργα, εντάσσουμε θέμα ζητήματα ανοιχτού σχεδιασμού και συμμετοχικού σχεδιασμού, που λέγαμε πριν. Είναι αυτό, νομίζω, που έχει μεγάλο ενδιαφέρον στη δραστηριότητά μας. Είναι πράγματα που, πώς να το πω;, στα οποία συμμετέχουμε, δηλαδή συμμετέχω και σε μια λέσχη ανάγνωσης που αντίστοιχα αφορά ζητήματα της αρχιτεκτονικής, δεν είναι γενικά και αόριστα λογοτεχνική. Που τη διοργανώνουν τα «Κενά», μια άλλη ομάδα με την οποία έχουμε κάποια επαφή. Ή, ξέρω

εγώ, παίρνουμε μέρος σε συνέδρια, προσπαθώντας κάπως να προωθήσουμε το έργο μας και γενικώς την προσέγγισή μας. Που κι αυτά είναι ένας... ένα άλλο πεδίο διαλόγου και το κάθε συνέδριο έχει το δικό του θέμα, μπορεί να είναι το περιβάλλον, μπορεί να είναι συμμετοχικότητα, μπορεί να είναι οτιδήποτε. Που κι αυτά, ας πούμε, ένα συνέδριο στο οποίο έχουμε πάρει μέρος το διοργανώνει πάλι Συνεταιρισμός Εργαζομένων που επίσης έχει... συμπεριλαμβάνει πολλούς αρχιτέκτονες και κάπως... υπάρχει ούτως ή άλλως μια σχέση. Ξέρουμε τι κάνουν και ξέρουν τι κάνουμε και απλά αυτό κορυφώνεται στο ότι μπορούμε να πάρουμε μέρος σε ένα συνέδριό τους, όπως μπορούν να πάρουν άλλοι πενήντα, άλλοι εκατό. Αυτό έχει ένα ενδιαφέρον, ότι υπάρχει μια εξωστρέφεια που θα έλεγα ότι σε μια συμβατική εταιρεία δεν θα υπήρχε. Δηλαδή, μια συμβατική εταιρεία θα είχε τους προμηθευτές της, θα είχε τους συνεργάτες της τους εξωτερικούς, θα είχε μια κάποια επαφή, ναι, πάλι με τους θεσμούς σίγουρα, αλλά όλη αυτή την επαφή, ακόμα και με το Πανεπιστήμιο κάποιες φορές που έχουμε συνεργαστεί. Κάναμε πρόσφατα μάλιστα, με το τελευταίο έργο που ανεβάσαμε στο website, που αφορούσε την ενεργοποίηση μέσα από κατασκευές του δημόσιου χώρου, του ανοιχτού χώρου, του Παλιού Πολυτεχνείου, τους χώρους της Αρχιτεκτονικής Σχολής δηλαδή. Είναι αυτό το πράγμα που νομίζω μας διαφοροποιεί, ας πούμε, από μια συμβατική εταιρεία: Ότι έχουμε όλες αυτές τις περαιτέρω αναζητήσεις, προσπαθούμε κόντρα πολλές φορές και στο όφελος το οικονομικό να τις εντάσσουμε στο επαγγελματικό μας πεδίο, από προσωπικό ενδιαφέρον και...

00:41:13 Κ.Σ.:

Και εγώ αυτό βρίσκω πολύ ενδιαφέρον σε αυτό το κομμάτι. Δηλαδή, ως καλλιτέχνης έχω περάσει πάρα πολλές ώρες κλεισμένη στο εργαστήριο μόνη μου και κάπου λες ότι «Μα, γιατί είμαι μόνη μου; Όταν και τα έργα που δουλεύω αφορούν τον κόσμο και η δημιουργία είναι ένα κομμάτι που θα μπορούσε να γίνεται παρέα με άλλους». Αλλά ναι...

00:41:34 Ε.Μ.:

Ή, ας πούμε, για μας δεν νοείται να κάνουμε ένα εκπαιδευτικό εργαστήριο που δεν καταλήγει σε μια δημόσια δράση. Δηλαδή, πήρα πρόσφατα μέρος ως ομιλήτρια μαζί με τον συνεργάτη μου τον Μανώλη σε μια... σε ένα εργαστήριο εκπαιδευτικό που διοργάνωσε το Ωνάσης. Προσπαθούσε να θίξει ζητήματα του ρόλου του αρχιτέκτονα, της κοινωνικής αρχιτεκτονικής... Παρ' όλα αυτά ήταν εντελώς διαφορετικές οι διαδικασίες που ακολουθούσαν. Πρώτον, δεν φτάνουν ποτέ σε κλίμακα ένα προς ένα. Αυτό σημαίνει ότι

πάρα πολλά, μα πάρα πολλά, εγχειρήματα εκπαιδευτικά μένουν στα χαρτιά. Ούτε πειραματικά δεν υλοποιούνται. Γιατί και εμείς δεν λέω ότι έχουμε κάνει κάποιο φοβερό αντίκτυπο, έχουμε κάνει ένα μόνιμο έργο, όχι. Συνήθως τα πράγματα που φτιάχνουμε είναι εφήμερα. Αλλά τουλάχιστον έχουν, δεν ξέρω, κάποιες μέρες ζωής. Οπότε, ναι, πάντα φτάνουμε σε κλίμακα ένα προς ένα, έχουμε μια κάποια ευαισθησία ως προς τα υλικά που χρησιμοποιούμε, μπορεί να είναι ανακυκλωμένα, ας πούμε, κάποιες φορές προσπαθούμε να εντάσσουμε τέτοια ζητήματα. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων του εργαστηρίου δεν θα γίνει ποτέ σε κλειστό κύκλο. Θα γίνει πάντα σε ανοιχτό κύκλο. Ας πούμε, το Ωνάσης το έκανε μέσα στο Ωνάσης. Εμείς πέρσι το κάναμε στην Τεχνόπολη και μάλιστα στην πλατεία απέναντι από την Τεχνόπολη, στο Γκάζι, δηλαδή σε εξωτερικό χώρο, που ο περαστικός και μόνο από περιέργεια μπορεί να κάτσει και να δει τι κάνουμε. Δηλαδή, υπάρχει τέτοια διάθεση να ανοίγει το πεδίο της δραστηριότητάς μας σε πολλά επίπεδα κοινού, δηλαδή είναι οι συνεργάτες μας και όλα αυτά που συζητούσαμε και είναι ο συμμετέχων στο εργαστήριο, είναι ο αυτός που θα έρθει απλά στην τελική παρουσίαση, είναι αυτός που θα το δει μετά στο site, είναι αυτός που λέγαμε πριν θα βρει αποτελέσματα του εργαστηρίου σε μια online πλατφόρμα. Αυτό. Είναι ένα πολυεπίπεδο, μια αγωνιώδης έτσι προσπάθεια να έχουμε πολυεπίπεδη επικοινωνία. Δεν τα καταφέρνουμε πάντα καλά. Αλλά το λέω σαν προσπάθεια, ας πούμε.

00:44:08 Κ.Σ.:

Είναι σημαντικό.

00:44:09 Ε.Μ.:

Αυτό. Αυτό θα πρόσθετα. Δηλαδή, αυτό νιώθω ότι παρακολουθώντας κι άλλα εργαστήρια σαν αυτά που κατά καιρούς υλοποιούμε, εκπαιδευτικά, τη διαφορά βλέπω είναι πιο εσωστρεφή.

00:44:25 Κ.Σ.:

ΟΚ. Ναι. Ωραία! Ευχαριστώ πάρα πολύ. Θα επικοινωνήσουμε για να σου στείλω και την απομαγνητοφώνηση και αυτά, ότι θέλεις να μου πεις ή να συμπληρώσεις.

00:44:39 Ε.Μ.:

Ωραία, ωραία.

00:44:41 Κ.Σ.:

Θα είμαστε σε επαφή.

7.6. Απομαγνητοφώνηση «Comm'ον»

Συνεντευξιαζόμενος: Μαρία Χατζοπούλου

Ημέρα: 8.5.2025

Ώρα: 15:30

Τόπος: μέσω «Zoom»

00:00:04 Κ.Σ.:

Ωραία. Λοιπόν, οπότε ας αρχίσουμε από τα βασικά. Πες μου λίγο πώς σε λένε, τι έχεις σπουδάσει...

00:00:12 Μ.Χ.:

Λοιπόν, με λένε Μαρία Χατζοπούλου, Μαρού με φωνάζουν. Έχω σπουδάσει Καλών Τεχνών και έχω κάνει ένα μεταπτυχιακό στη... στην Αρχιτεκτονική στην Αθήνα στο «Σχεδιασμός, χώρος, πολιτισμός». Είναι λίγο χωρικό, δεν είναι τόσο... Είναι λίγο θεωρητικό, δεν είναι πρακτική αρχιτεκτονική. Με ένα πολύ περίεργο τρόπο, από εκεί, κατέληξα στον μη κερδοσκοπικό χώρο, να τρέχω τη «COMM'ON», που είναι μια Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρία, που στόχος μας είναι οι διατομεακές σχέσεις, θα το πω έτσι, αλλά, οι διατομεακές συνεργασίες. Ειδικευόμαστε περισσότερο στις συμμετοχικές διαδικασίες, στη βιώσιμη ανάπτυξη, πολιτιστική, κοινωνική, περιβαλλοντική, αλλά με το κοινωνικό της πρόσημο. Αυτό είναι το αντικείμενο μας και δουλεύουμε με κοινότητες διαφορών μεγεθών, εστιάζουμε σε μικρές κοινότητες ή σε κοινότητες που χτίζονται γύρω από ένα τοπόσημο, από ένα χώρο, από μια ιδέα, από ένα έθιμο, από οτιδήποτε. Αλλά η ανάπτυξη κοινοτήτων είναι μέσα στις δουλειές που κάνουμε. Οπότε αυτό είναι το background.

00:01:38 Κ.Σ.:

ΟΚ. Στην Καλών Τεχνών... Σε ποια Καλών Τεχνών ήσουν;

00:01:41 Μ.Χ.:

Ήμουν στα Γιάννενα πριν ονομαστεί Καλών Τεχνών, που ονομαζόταν Πλαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης.

00:01:48 Κ.Σ.:

Τέλεια.

00:01:49 Μ.Χ.:

Εκεί, ναι, που εκεί ξεκίνησε.

00:01:53 Κ.Σ.:

Ωραία. Γενικά, αυτή η σχολή, νομίζω, έχει βγάλει ανθρώπους που κάνουν διάφορα πράγματα, πέρα από τα καλλιτεχνικά, πιο...

00:01:58 Μ.Χ.:

Ξέρεις μπόλικους, ε; Από το ΣΕΣΤ [εν. το Σωματείο Εργαζομένων στη Σύγχρονη Τέχνη]; Όλοι αυτοί που ξέρεις, είμαστε στην ίδια συνομοταξία. Είμαστε κολλητοί φίλοι από τότε. Ήμασταν και στο ίδιο έτος.

00:02:18 Κ.Σ.:

Εξηγούνται όλα, λοιπόν! Ωραία. Πες μου λίγο για τη «COMM'ON». Πώς ξεκίνησε; Ποιος την άρχισε;

00:02:26 Μ.Χ.:

Την «COMM'ON» την ξεκίνησα εγώ με τον Στέλιο τον Βούλγαρη. Την ξεκινήσαμε το 2017. Ουσιαστικά, με τον Στέλιο είχαμε γνωριστεί στον Δήμο της Αθήνας, σ' ένα πρόγραμμα που ονομαζόταν «Συν Αθηνά». Και ήταν ένα πιλοτικό που είχε τρέξει τότε ο Δήμος με αφορμή ένα βραβείο που είχε πάρει από το Bloomberg. Που λεγόταν «Major's Challenge Award» και σκοπός ήταν να υπάρχει ένα γραφείο, ας πούμε, στον Δήμο που να καταγράφει όλες τις δραστήριες ομάδες της πόλης: εθελοντικές, μη κερδοσκοπικές, όλο το πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών βασικά. Και να δημιουργήσει ένα σύστημα, μια μεθοδολογία, που ουσιαστικά θα διευκόλυνε τη διασύνδεση του Δήμου με αυτές τις κοινότητες μέσα στις γειτονιές. Ήταν μια πολύ πετυχημένη ιδέα, η οποία υλοποιήθηκε εν μέρει, και μετά τελείωσε. Ήταν, δηλαδή, έτσι, ναι... Είχε πολύ ενδιαφέρον. Εμείς, λοιπόν, ήμασταν στην πρώτη ομάδα που το έτρεξε, που ακόμα ήταν καθαρά αυτό το αντικείμενο, γιατί μετά το «Συν Αθηνά» έμεινε για μερικά χρόνια ακόμα, αλλά έχει αλλάξει το αντικείμενο. Το αντικείμενο... Δεν τους ενδιέφερε τόσο η σύνδεση, ήταν περισσότερο.... Ήταν λίγο επικοινωνιακό εργαλείο, αν με ρωτάς. Οπότε, εκεί πέρα γνωρίσαμε πάρα πολλές ομάδες.

Ουσιαστικά, υπήρχε ένα site, το οποίο κατέγραφε όλες τις ομάδες σε έναν χάρτη και μπορούσες να δεις όλες τις δράσεις τους. Οπότε, ακόμα και αν ήσουν πολίτης που ενδιαφερόσουν, μπορούσες να βρεις μέσα στη βδομάδα πού μπορείς να πας και να υποστηρίξεις και να βγεις. Αυτό το site δεν υπάρχει πια. Υπήρχε δηλαδή για... νομίζω τρία χρόνια ήταν ενεργό. Οπότε, γνωριστήκαμε εκεί, όταν άρχισε να αλλάζει το αντικείμενο του προγράμματος, τελειώνανε και οι συμβάσεις οι δικές μας, αλλά βλέπαμε ότι αλλάζει κατεύθυνση, οπότε δεν μας ενδιέφερε, και φεύγοντας επειδή είχε μπει το μικρόβιο, είπαμε να κάνουμε κάτι μόνοι μας. Και έτσι ξεκινήσαμε την «COMM'ON», με σκοπό, ο σκοπός αρχικά, δεν έχει αλλάξει στη βάση του, δηλαδή και πάλι μας ενδιαφέρει η ενεργός πολιτειότητα του active citizenship. Και πόσο αυτό το πράγμα μπορείς να το κατανοήσεις, να το μάθεις και να το κάνεις. Και μέσα στην ιδέα μιας ενεργούς πόλης, δεν είναι μόνο οι πολίτες, είναι και ο Δήμος, είναι και όλοι όσοι δραστηριοποιούνται και είναι, τέλος πάντων, μια κοινότητα. Οπότε, με βάση αυτούς τους τρεις πυλώνες, ξεκινήσαμε και εμείς να δουλεύουμε και έχουμε κάνει διάφορα πράγματα. Όσο περνάνε τα χρόνια, αναπτύσσουμε περισσότερες σταθερές συνεργασίες με Δήμους, έτσι ώστε να μπορέσουμε να αξιοποιήσουμε αυτή τη γέφυρα ανάμεσα στο δημόσιο και το μη κερδοσκοπικό, ας πούμε. Και έχουμε δουλέψει πολύ με τον Δήμο Κερατσινίου-Δραπετσώνας για τα «Λιπάσματα». Έχουμε κάνει εκεί τη δημόσια διαβούλευση για το μέλλον του, για το ποια είναι η επόμενη μέρα αυτού του Πάρκου. Αυτό το ξεκινήσαμε το '21. Ακόμα δουλεύουμε, παρέα, σε πολλές μικρότερες δράσεις, που είναι γύρω από όλη αυτή την ιδέα πώς δήμος και πολίτες υπάρχουν μαζί. Έχουμε τρέξει μεγάλα προγράμματα, όταν έχουμε ένα που λέγεται «Ακτές», το οποίο είναι για μικρούς νησιωτικούς δήμους, που εστιάζει στην ενεργό πολιτειότητα των εφήβων, χρησιμοποιώντας την τέχνη σαν εργαλείο με residencies καλλιτεχνών, για 20 ημέρες περίπου, που δουλεύουν με τα παιδιά, βγάζουν ένα έργο, αλλά το θέμα που δουλεύουν καθορίζεται από την ανάγκη του εκάστοτε δήμου, το οποίο έχει πάει σε τρία νησιά: Έχει πάει στον Άι-Στράτη, στη Σέριφο και στην Τήλο, οπότε αυτό ήταν μεγάλο σχολείο. Θέλουμε να πάει κι αλλού, αλλά επειδή είναι πολλές μέρες, είναι πολύ κοστοβόρο πρόγραμμα και είναι πολύ δύσκολο να βρούμε χρηματοδότηση. Οπότε, προς το παρόν έχει παίξει ένα pause, να βρούμε κάποιον να θέλει το χρηματοδοτήσει. Και από εκεί και πέρα έχουμε και μικρότερα. Τώρα, δηλαδή, συνεχίζουμε να δουλεύουμε τον Δήμο Τήλου, κάναμε πέρσι με μια εθελοντική ομάδα τοπική, το Σχολείο Ξερολιθιάς στην Τήλο, είναι μια ομάδα που λέγεται «Πέτρα Τήλος», βοηθήσαμε να στηθεί η ομάδα, να τρέξουν τις δράσεις, να συνεργαστούν με τον Δήμο και μετά αρχίσαμε να δουλεύουμε με τον Δήμο σε ένα

κομμάτι που είναι παράλληλο αυτής της ομάδας, πώς ο δήμος καταγράφει τα μονοπάτια, πώς καταγράφει τις ξερολιθιές, πώς φτιάχνει μια πλατφόρμα για όλη αυτήν την επικοινωνία, έχουμε αρχίσει να καταγράφουμε έθιμα τα οποία σχετίζονται για να... πολλά πράγματα. Αυτά είναι τα μεγαλύτερα. Έχουμε και διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα που συμμετέχουμε, όχι τόσο Εράσμους και τέτοια, περισσότερο μέσα από δίκτυα, δεν ξέρω αν είχες, αν θυμάσαι το «Tandem», ένα πρόγραμμα που έτρεχε... Στο «Tandem» ήμασταν συνδιοργανωτές για το «Tandem Europe» τα δύο από τα τρία χρόνια. Έτσι γνωριστήκαμε με Μυρτώ.

00:08:02 Κ.Σ.:

Κι εγώ από εκεί.

00:08:10 Μ.Χ.:

Ήσουν στο «Tandem»; Έλα! Ήσασταν στον πρώτο κύκλο, εμείς τρέξαμε τον δεύτερο και τον τρίτο.

00:08:13 Κ.Σ.:

Εγώ συμμετείχα στο εργαστήριο που οργάνωσε η Μυρτώ, βασικά. Ναι, έτσι γνώρισα.

00:08:18 Μ.Χ.:

Όλους μας ενώνει το «Tandem»! Όλους! Εμείς είμαι... συμμετείχαμε σ' ένα άλλο πρόγραμμα το οποίο υπήρχε τότε, το «Actors of Urban Chains». Το θυμάσαι; Ήταν του ίδιου οργανισμού. Ήταν για διατομεακές συνεργασίες αυτό και είχε συμμετάσχει ο Στέλιος, στον προηγούμενο κύκλο. Έτσι, γνώρισε τον οργανισμό που έτρεχε το «Tandem». Κι επειδή κάναμε πολύ παρεμφερή πράγματα, συνεργαστήκαμε μ' αυτόν τον οργανισμό για να, ουσιαστικά, σχεδιάσουμε και να τρέξουμε μαζί το «Tandem Europe», τον δεύτερο και τον τρίτο κύκλο. Οπότε, έχουμε και ένα κομμάτι που είναι ευρωπαϊκό και έχει να κάνει με δίκτυα, με learning by doing πράγματα. Είχαμε φτιάξει... ήμασταν στην ομάδα που έφτιαξε το «Tools for Citizens», το πρόγραμμα «Tools for Citizens» που έκανε το «Civil Society Toolbox». Είναι μια εργαλειοθήκη για την κοινωνία των πολιτών, το οποίο είναι ένα πολύ-πολύ μεγάλο project, αν μπει στο site, είναι ένα ουσιαστικά do-it-yourself box με διάφορες μεθοδολογίες που μπορεί δύο φίλοι που έχουν κόλλημα να τρέξουν κάτι και να κάνουν μια δράση στην πόλη, πώς τους βοηθάει να στηθούν, να φτιάξουν μια ομάδα, να τρέξουν τις

δράσεις, να έρθουν σε επαφή με άλλους, να το χρηματοδοτήσουν. Πολλά χρόνια από τη ζωή μας, και αυτό... Τέτοια κάνουμε. Αυτό είναι το...

00:09:44 Κ.Σ.:

Πολύ ενδιαφέροντα πράγματα. Είναι καλά. Η «COMM'ON» είναι ΑΜΚΕ; Είναι ΚΟΙΝΣΕΠ;

00:09:52 Μ.Χ.:

Ναι, είναι Αστική Μη Κερδοσκοπική.

00:09:57 Κ.Σ.:

Ναι, ωραία. Μάλιστα. Ωραία, και πόσα άτομα είστε τώρα που την τρέχετε;

00:10:05 Μ.Χ.:

Έχουμε παραμείνει δύο. Αλλά, είμαστε... Είναι λίγο... το σχήμα μας, είναι project-based. Οπότε, έχουμε περί των πέντε σταθερών συνεργατών. Μέσα στον χρόνο ή μέσα στα χρόνια, ανάλογα τις ανάγκες, μπαίνουν και βγαίνουν. Έχουμε τώρα πάνω από τρία-τέσσερα χρόνια να μπει κάποιος καινούργιος. Οπότε, αν μπορώ να πω ένα νούμερο ατόμων που υπάρχουν στον οργανισμό, είναι γύρω στους πέντε. Μαζί με εμάς, πέντε.

00:10:39 Κ.Σ.:

Και φαντάζομαι τις αρμοδιότητες τις χωρίζετε με βάση αυτά που γνωρίζει ο καθένας, τον τομέα του...

00:10:45 Μ.Χ.:

Ναι, τη βασική διαχείριση την έχω εγώ και ο Στέλιος. Και από εκεί και πέρα όσοι έρχονται, έρχονται για production, για project-management, για κινηματογράφηση, για τέτοια πράγματα.

00:10:59 Κ.Σ.:

Ωραία. Ναι. Πες μου και για τα «Λιπάσματα». Εννοώ, πώς προέκυψε η συνεργασία; Πώς το διαχειριστήκατε;

00:11:15 Μ.Χ.:

Λοιπόν, η συνεργασία προέκυψε γιατί απλά τους χτυπήσαμε την πόρτα: «Γεια σας, ήρθαμε!» Είχαμε αυτή την ιδέα για το πρόγραμμα «Γόνιμο Έδαφος», το οποίο στην ουσία τι είναι;, είναι ένα πρόγραμμα που θέλει να κάνει βιώσιμη κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη σε έναν χώρο μεγάλο κοινωνικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος, σε έναν τόπο. Τα «Λιπάσματα» ήταν αυτός ο τόπος. Δεν υπήρχε σαφής... Μάλλον να το πω αλλιώς: Η συζήτηση είχε ξεκινήσει πριν το «Γόνιμο», είχαμε πάει με το σκεπτικό «Κοιτάχτε, κάνουμε αυτό, μας αρέσουν πολύ τα πράγματα που κάνετε και, κυρίως, αυτό που έχετε ξεκινήσει να κάνετε στα “Λιπάσματα” μας ενδιαφέρει και ερευνητικά εμάς. Ας σκεφτούμε κάτι να συνεργαστούμε και να μπορέσουμε να φέρουμε και τη δική μας γνώση μέσα σε όλο αυτό που κάνετε». Έτσι, λοιπόν, προέκυψε το «Γόνιμο», σχεδιάσαμε το «Γόνιμο» με βάση αυτήν την ανάγκη και η αλήθεια είναι ότι το συν-σχεδιάσαμε. Δηλαδή, κόβαμε-ράβαμε με τις γνώσεις τις δικές μας και με τις ανάγκες τις δικές τους, προσπαθούσαμε να βγάλουμε κάτι το οποίο θα ακουμπάει στον τόπο. Η διαβούλευση ήταν ένας βασικός μπούσουλας που θα μας έδειχνε πού θα το πάμε μετά. Παράλληλα, όμως, βάλαμε ένα κομμάτι το οποίο ήταν εκπαίδευση δημοτικών υπαλλήλων για πολιτιστική διαχείριση, το οποίο είχε πάρα πολύ μεγάλη επιτυχία. Είχαμε πάρα πολλές συμμετοχές και ουσιαστικά ήταν ο πρώτος δήμος που κάλεσε σε μια εκπαίδευση και υπαλλήλους άλλων δήμων. Δεν ήταν μόνο για τον Δήμο Κερασινίου-Δραπετσώνας. Είπαμε ότι αφού εμείς θα το κάνουμε αυτό, το ανοίγουμε σε όλους και ήρθαν απ’ όλη την Ελλάδα. Δηλαδή από τη Ρόδο μέχρι την Καλαμάτα, μέχρι την Ορεστιάδα, μέχρι όπου μπορείς να φανταστείς είχαμε συμμετοχές.

00:13:18 Κ.Σ.:

Τέλειο.

00:13:22 Μ.Χ.:

Ναι, ήταν καλό αυτό. Και παράλληλα θέλαμε να εμπλέξουμε και το κομμάτι της τέχνης... Γενικά, την τέχνη την χρησιμοποιούμε λίγο σαν εργαλείο. Την τέχνη ή, δεν ξέρω, το περιβάλλον, τα χρησιμοποιούμε πάντα σαν εργαλεία ενεργοποίησης της κοινότητας. Οπότε, επειδή η διαβούλευση είχε τρέξει χειμώνα, δεν ήταν δηλαδή στη διάρκεια του φεστιβάλ που γίνεται το καλοκαίρι που έχει πολύ κόσμο, θέλαμε να βρούμε κάτι που θα παρακινήσει τον κόσμο. Και επειδή ακόμα τότε γύρω στο '20 ο «Πολυχώρος», «Πάρκο» τώρα, δεν είχε ιδιαίτερη τέχνη μέσα –δεν είχε σχεδόν τίποτα, γιατί ακόμα ήταν στα στησίματα– σκεφτήκαμε ότι θα είχε πάρα πολύ νόημα να δημιουργηθεί ένα έργο το οποίο

θα ήταν site specific, θα ήταν για το χώρο. Οπότε, σε όλους όσους κάναμε ένα ανοιχτό κάλεσμα, ήρθαν προτάσεις καλλιτεχνικές, είχαμε μια επιτροπή, είχε κάνει μια short-list και μέσα στη διαβούλευση, για να είναι έγκυρο το ερωτηματολόγιο της διαβούλευσης, έπρεπε οι πολίτες να ψηφίσουν ποιο έργο από τα δύο θα μπει στον χώρο. Οπότε, έτσι καταφέραμε και με τις χρηματοδοτήσεις που είχαμε πάρει τότε, να έχουμε ένα μικρό budget γι' αυτό. Οπότε, δημιουργήθηκε και ένα έργο το οποίο ήταν site specific, το οποίο μπήκε στα «Λιπάσματα» και είναι ακόμη εκεί. Αυτό ήταν το πρώτο που κάναμε και μετά αρχίσαμε να βλέπουμε τις ανάγκες που... ήταν στο ερωτηματολόγιο ένα μεγάλο κομμάτι που είχε να κάνουμε τις εγκαταστάσεις, μπήκε μέσα στον σχεδιασμό του Δήμου, οπότε άρχισαν να υλοποιούνται πολλά από τα πράγματα που είχαν ζητηθεί μέσα. Αυτό που δεν μπορούσαμε τότε να βρούμε τον τρόπο να το κάνουμε ήταν το κομμάτι της παρουσίασης της ιστορίας του χώρου. Οπότε, το δεύτερο πράγμα που αρχίσαμε να δουλεύουμε ήταν αυτό. Τότε αρχίσαμε να στήνουμε και το καινούργιο σάιτ του Πάρκου, οπότε το «Lipasmatarpark», στήθηκε με αφορμή το «Ωραία, πάμε να στήσουμε το σάιτ, να βάλουμε μέσα και εικονική περιήγηση», έτσι ώστε να μπορέσουμε να κάνουμε μια υβριδική περιήγηση, οπότε να μαζέψουμε υλικό για τα κτίρια, οπότε να βάλουμε κι επιγραφές και μέσα σε όλο αυτό που άρχισε να ανθίζει και να μεγαλώνει είχαμε και τα podcast. Θέλαμε με κάποιο τρόπο... Δεν είχαμε τα χρήματα να κάνουμε ένα ντοκιμαντέρ, είχαμε όμως τα χρήματα να κάνουμε μια τέτοια καταγραφή, θέλαμε να ήταν προφορική ιστορία, δεν θέλαμε να ξεφύγει, δεν θέλαμε τόσο να βγάλουμε ιστορικούς, θέλαμε να μιλήσει ο κόσμος. Οπότε, κάναμε και τη σειρά podcast, το οποίο και αυτό μπήκε μέσα στο σάιτ. Οπότε, όταν ολοκληρώθηκε και αυτό το κομμάτι, μετά άρχισαν να παρουσιάζονται άλλα. Πώς αυτό θα το επεκτείνουμε; Και μπορούμε να το βγάλουμε στη γειτονιά; Και μπορούμε να το πάμε σε άλλα κτίρια; Οπότε, έχουμε μια σταθερή συνεργασία που βγαίνει το ένα, μπαίνει το άλλο, αλλά αυτό είναι το ταξίδι που έχουμε κάνει, δηλαδή μαζί, έτσι το έχουμε κάνει, με πολλή συμμετοχή του ίδιου [εν. του Δήμου]. Η ομάδα είναι πενήντα-πενήντα, δεν είναι «το τρέχουμε εμείς και λέμε ότι είναι του Δήμου». Είναι τέσσερα άτομα από τον Δήμο σταθερά εκεί, άμεσης συνεργασίας με τη διοίκηση. Αυτό για μένα το κομμάτι που αφορά εμάς σαν «COMM'ON», αυτό είναι που μας... αυτό κάνουμε, δηλαδή αυτό μας είναι διαφέρει, να μπει η διοίκηση μέσα, να φεύγουμε εμείς, φεύγουν οι άλλοι, να μείνει κάτι το οποίο μπορεί με κάποιο τρόπο να διαχειριστεί από αυτόν ίδιο τον Δήμο. Οπότε, εκεί είμαστε, τώρα έχουμε άλλα δεκαπέντε πράγματα στα σκαριά, θα τα πούμε σε μερικούς μήνες, να σου πω τι θα γίνει.

00:17:17 Κ.Σ.:

Τέλεια. Και δεν μου λες, με τους δήμους –μου είπες ήδη για το Κερασίι ότι τους χτυπήσατε εσείς τη πόρτα– με τους άλλους δήμους επίσης είναι αυτή η διαδικασία;

00:17:29 Μ.Χ.:

Το ίδιο. Πάντα το ίδιο γίνεται. Είμαστε οι τρελοί του χωριού που απλά εμφανιζόμαστε εκεί. Δεν καταλαβαίνουν ότι τους λέμε στην αρχή για κανέναν λόγο. Και μετά με κάποιο τρόπο αρχίζουμε και το στήνουμε. Θα σου πω, σε ό,τι αφορά τη προσέγγισή μας στις μικρές συχνότητες και στα νησιά, είχαμε μια πιο στοχευμένη λογική. Δεν είναι πολύ ερευνητικό αυτό που λέω αλλά έχει κάποια αξία. Μας ενδιέφεραν πάρα πολύ οι γυναίκες-δήμαρχοι και οι δήμαρχοι οι οποίοι είχαν κάτι διαφορετικό να δείξουν. Στον Αϊ-Στράτη πήγαμε ξεκάθαρα γιατί η δήμαρχος ήταν γυναίκα, ήταν η νεότερη δήμαρχος ever στην Ελλάδα, 28 χρονών. Οπότε ήταν «Θέλουμε να δούμε πώς λειτουργεί αυτό, γιατί έχει γίνει. Πάμε!» Στη Σέριφο ήταν ο δήμαρχος άντρας αλλά έσπασε το ρεκόρ της γυναίκας και ήταν 27 χρονών. Οπότε, και αυτό είχε πάρα πολύ ενδιαφέρον. Ωραία, πάμε να δούμε! Στην Τήλο θέλαμε να το προσεγγίσουμε, τη γιατί γνωρίζαμε από παλιά, καταλαβαίναμε ότι υπάρχει μια καινοτομία στον τρόπο σκέψης, προσπαθούσαμε να καταλάβουμε πώς είναι δομημένο, ήταν και γυναίκα για μια ακόμη φορά, οπότε... ναι. Στην Κάσο που έχουμε έρθει εδώ, ας πούμε, μας βρήκαν αυτοί γιατί είχαν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για τις ξερολιθιές. Οπότε, κάπως και το ένα φέρνει το άλλο... Υπάρχουν και μερικοί ακόμα δήμοι, οι οποίοι εμπλεκόμαστε, αλλά εμπλεκόμαστε πολύ στοχευμένα. Δηλαδή, πάντα υπάρχει κάτι ερευνητικό από πίσω, δεν είναι μόνο... Εμάς δεν μας ενδιαφέρει μόνο να τρέξουμε ένα έργο ή να... Βασικά, δεν μας ενδιαφέρει καν το αποτέλεσμα του έργου. Μας ενδιαφέρει, για μας, αλλά η ουσία του πράγματος είναι ότι θέλουμε να καταλάβουμε το ερευνητικό κομμάτι, γιατί μπορεί να λειτουργήσει μια μεθοδολογία ή γιατί δεν μπορεί. Αυτό. Εκεί εστιάζουμε και αυτό είναι το συμπέρασμα που πάντα βγάζουμε. Αν πετύχει, κιόλας...

00:19:45 Κ.Σ.:

Ναι, προφανώς, αν πετύχει, είναι ακόμη καλύτερα. Και αν μείνει κάτι και στον τόπο, ακόμη καλύτερα. Αυτά τα παρουσιάζετε κάπου;

00:19:51 Μ.Χ.:

Ναι, έχουμε παρουσιάσει σε συνέδρια. Είμαστε σε αρκετά δίκτυα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Είμαστε στο άλλο σωματείο εμείς, στο «Culture for change». Γιατί ουσιαστικά ήταν μια ομάδα... Ήμασταν σε αυτούς που το ξεκινήσαμε. Ήμασταν σαν αυτούς που είχαμε καταγράψει την ανάγκη. Οπότε... Έτσι παρουσιάζουμε τη δουλειά μας. Κυρίως σε συνέδρια και σε δίκτυα.

00:20:31 Κ.Σ.:

Ναι. Λογικό. Φαντάζομαι ότι είναι και ένας τρόπος να μάθετε και τι γίνεται στα υπόλοιπα projects, να δικτυωθείτε...

00:20:43 Μ.Χ.:

Ναι, ναι, σίγουρα. Και όχι μόνο αυτό, να παρουσιάσουμε, ας πούμε, το παράδειγμα των «Λιπασμάτων», θεωρώ ότι είναι ένα... Έχει μια καινοτομία μέσα του, ρε παιδί μου. Όσο λέμε και όσο σκεφτόμαστε ότι πλέον οι διατομεακές συνεργασίες δεν είναι καινοτόμες, ήταν καινοτόμες πριν από δέκα χρόνια. Αλλά το πώς προσεγγίζεις αυτήν τη συνεργασία, τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείς και τα συμπεράσματα που βγάζεις. Σίγουρα δεν είναι ένα αντικείμενο που ενδιαφέρει όλους, αλλά κομμάτια του αφορούν πολιτιστικούς διαχειριστές, αρχιτέκτονες, πολεοδόμους. Δηλαδή, το space making, το place making, το πώς σχεδιάζεις έναν χώρο... η δουλειά η δική μας έχει πολλά στοιχεία τέτοια μέσα, κι ας μην το πηγαίνουμε από την πλευρά του μηχανικού ή του τοπογράφου. Οπότε, γι' αυτό είναι και εστιάζουμε κυρίως σε συνέδρια τέτοια, τη μεθοδολογία μας.

00:21:42 Κ.Σ.:

Το κοινό γενικά, οι άνθρωποι, συμμετέχουν; Τι feedbacks σας έχουν δώσει;

00:21:48 Μ.Χ.:

Πού συμμετέχουν; Στα προγράμματα; Κοίτα, είναι θετικό απ' όλες τις απόψεις, θα πω. Γιατί πάντα πάμε να δουλέψουμε πάνω σε μια ανάγκη, οπότε και η διάδραση είναι και άμεση κι εστιάζει στον αντίκτυπο. Το πόσο καλύτερα θα μπορούσε να γίνει κάτι πάει περισσότερο στη δική μας αξιολόγηση, εσωτερικά σαν ομάδα και σαν οργανισμό, παρά στο feedback που παίρνουμε. Δηλαδή, άμα πας, πρέπει να δουλέψεις με... αν πας να υλοποιήσεις όλες τις προτάσεις που κάνουν οι επισκέπτες του «Πολυχώρου», του «Πάρκου», στο πάρκο, προφανώς είναι θετικό το feedback. Άμα πας σ' ένα μικρό νησί που έχει διακόσια άτομα και

τρέξεις ένα εργαστήριο, το οποίο δεν είναι δύο ημέρων –ερχόμαστε, ξέρεις, one-off: ερχόμαστε, κάνουμε κάτι, φεύγουμε–, αλλά κάθεται εκεί δύο, τρεις, τέσσερις, πέντε μήνες, προφανώς είναι όλοι πολύ θετικοί. Ότι μας έχουν... –επειδή εμπλεκόμαστε με τον Δήμο– ότι έχουμε ακούσει... Πώς να σου πω; Ότι μας έχουν κατεβάσει καντήλια, ναι. Αλλά όχι επί του αντικειμένου, μόνο επί του..., πώς να σου πω;, κοινωνικό σχολιασμό. Αλλά γενικά έχουμε μεγάλη ανταπόκριση και έχουμε και αρκετά μεγάλη συμμετοχή.

00:23:19 Κ.Σ.:

Ναι, αυτό μου είχε κάνει εντύπωση. Εννοώ από τα «Λιπάσματα» που είχαμε μιλήσει με τον κύριο Τσίγγεργη είχα εντυπωσιαστεί...

00:23:27 Μ.Χ.:

Ναι, κι εμείς δεν το περιμέναμε. Η αλήθεια είναι αυτό. Ειδικά, στη συμμετοχή που είχαμε στο πρώτο. Εγώ ήμουν είχα λίγο αισιόδοξη, δηλαδή εγώ έλεγα «Εντάξει, παιδιά, 600-700 άτομα τα έχουμε». Οι άλλοι λέγαν «Εντάξει, 100 και πολλούς βάζουμε». Φτάσαμε 2024... 26... 2026! Οπότε, ήταν μεγάλο. Τώρα, θέλω να ελπίζω, ότι θα τρέξουμε άλλη μια διαβούλευση εκεί. Απλά είναι πολύ στα σκαριά, οπότε δεν λέω κάτι μην το γκαντεμιάσω, αλλά συζητάμε μήπως τρέξουμε μια ακόμα πιο εστιασμένη αυτήν τη φορά.

00:24:10 Κ.Σ.:

Ωραία. Γενικά, μου είπες ότι χρησιμοποιείτε την τέχνη, το περιβάλλον και τα λοιπά σαν εργαλεία. Άρα, συνεργάζεστε και με καλλιτέχνες;

00:24:23 Μ.Χ.:

Ναι, είχαμε κάνει, το μεγάλο κομμάτι της χρήσης της τέχνης είχε γίνει στο πρόγραμμα «Ακτές», σ' αυτό που γίνεται με τα μικρά νησιά. Ουσιαστικά, είναι residency, η παρουσία in situ, δηλαδή, περιέχει ένα κομμάτι residency. Εκεί είχαμε κάνει μια συνεργασία με τον «Onassis AiR», και ουσιαστικά αυτό που είχαμε καταφέρει ήταν ότι μέσα από το δίκτυο του «Onassis AiR» ήταν οι καλλιτέχνες που ερχόντουσαν σε μας. Βέβαια, ήταν τρεις κύκλοι, στους δύο κύκλους έγινε αυτό. Στον πρώτο κύκλο, ήταν περισσότερο... –επειδή ήταν τελείως πειραματικό, ήταν μες τον COVID και όλα, μας είχε κόψει, δεν ξέρω, έναν χρόνο σχεδόν το ταξίδι– ήταν απ' το δικό μας δίκτυο, δηλαδή ήταν συνεργάτες, δικοί μας παλιοί, έτσι ώστε να μπορούμε να ελέγξουμε κάποια κομμάτια. Και ήταν και η Πάκυ η

Βλασσοπούλου, ως φίλη και συνεργάτης, μέσα από το «31» [εν. το «3 137», ΑΜΚΕ με έδρα τη Μαυρομιχάλη 137 στα Εξάρχεια], είπαμε ότι και ας το κάνουμε λίγο μεταξύ μας για να δούμε τι θα μας έρθει, γιατί δεν ξέραμε τι γινόταν εκείνη την περίοδο.

00:25:33 Κ.Σ.:

Πιλοτικά κιόλας...

00:25:35 Μ.Χ.:

Ναι. Οπότε, πέρα από αυτό, που ήταν το δικό μας δίκτυο καθαρά, είχαμε αυτήν τη συνεργασία, η οποία δεν έχει κοπεί, απλά δεν έχει συνεχίσει το πρόγραμμα, οπότε δεν έχουμε συνεχίσει κάτι άλλο. Αυτή είναι η κυρίως η επαφή μας.

00:25:55 Κ.Σ.:

Πώς και επιλέξατε να συνεργαστείτε με το «Onassis AiR»;

00:26:03 Μ.Χ.:

Οργανικά ήταν τελείως... Ήταν το αντικείμενό τους και το αντικείμενό μας, χρειαζόμασταν και το... Είναι κάποιες φορές, μωρέ, και το πώς παρουσιάζεις το... Πώς να το πω; Είναι στρατηγικές συνεργασίες, που έχουν να κάνουν και με την ανοιχτότητα αυτού που θα σε φιλοξενήσει. Ας πούμε, αν πας σ' έναν Δήμο και του δείξεις, όχι σε ένα βιογραφικό αλλά έμπρακτα, ότι κοίτα να δεις, κάνουμε αυτές τις συνεργασίες, γιατί όντως πιστεύουμε στην ποιότητα του πράγματος. Κι επειδή πάντα υπήρχε ένας ανοιχτός διάλογος με το «Onassis AiR» και με τη Μυρτώ, που ήταν τότε εκεί, και με τη Νεφέλη, πάντα δηλαδή ήταν σαν να ψάχνουμε ένα τρόπο να συνεργαστούμε, γιατί θέλαμε και οι δύο, αυτό θα είναι μια πολύ καλή ευκαιρία.

00:26:58 Κ.Σ.:

Σωστό. Ωραία. Με τον Πειραιά έχετε κάποια σχέση ή προέκυψε;

00:27:10 Μ.Χ.:

Εγώ έχω μεγαλώσει στη Δραπετσώνα. Ο Στέλιος δεν έχει κάποια σχέση αλλά είχα εγώ, το ότι έχω μεγαλώσει εκεί, είναι η γειτονιά μου, και επίσης έχω βιώσει τα «Λιπάσματα» από όταν ήμουν μωρό. Ο παππούς μου δούλευε... Ήταν προσωπική σχέση, ο παππούς μου

δούλευε στα «Λιπάσματα», οπότε ήταν... Η αλήθεια είναι ότι όλα μας τα... Ότι κάνουμε, απ' την αρχή που έχει ξεκινήσει η «COMM'ON», υπάρχει μια στρατηγική του οργανισμού, αλλά κινούμαστε πάρα πολύ με βάση τις συνεργασίες και το αντικείμενο που θέλουμε πραγματικά να κάνουμε, γιατί είναι η φιλοσοφία μας τέτοια, δηλαδή πιστεύουμε ότι όταν έρχονται σε επαφή άνθρωποι οι οποίοι θέλουν να είναι μαζί, εκτιμάει ο ένας τη δουλειά του άλλου, προχωράνε τα πράγματα με περισσότερο πάθος, με περισσότερο κίνητρο. Έχουμε αποφύγει να κάνουμε συνεργασίες καλές στα χαρτιά, αλλά με φορείς ή με συνεργάτες που δεν είχαμε κάποια σχέση, δεν κινούμασταν στον ίδιο ρυθμό. Οπότε, αυτό είναι η πυξίδα μας, είναι αυτή... Δηλαδή, προφανώς έχει πολλή σχέση με το γεγονός ότι εγώ είχα μεγαλώσει και είχα αυτό το κίνητρο. Αντίστοιχα, το ότι ο Στέλιος είχε ήδη ένα δίκτυο ευρωπαϊκό που δούλευε, από όταν ήταν στην εποχή του «Actors of Urban Change», αυτό το πράγμα που σου λέω, που ήθελε να ξαναδουλέψει μαζί τους, γιατί ήταν ομάδες πραγματικά πολύ ωραίο αντικείμενο. Οπότε, πάντα έχουμε μια τέτοια κατεύθυνση.

00:28:52 Κ.Σ.:

Ναι, μου φαίνεται κι εμένα λογικό και πιο εύκολο να συνεργαστείς με ανθρώπους που ταιριάζετε, τέλος πάντων, στις αξίες.

00:28:58 Μ.Χ.:

Και ουσιαστικό, μωρέ. Κάποιος κάποια στιγμή μου είχε πει «Εντάξει, τώρα δουλεύετε με τους φίλους σας». Συγγνώμη, όχι. Μπορεί να είναι πολλοί που έχουν γίνει φίλοι στην πορεία, αλλά δεν καταλαβαίνω και πού είναι το κακό; Δηλαδή, άμα έχουμε το ίδιο πάθος και έχουμε το ίδιο επίκεντρο και θέλουμε να κάνουμε αυτό, προφανώς θα πάμε να το κάνουμε. Είναι πολύ do-it-yourself λογική. Δεν είναι... Γι' αυτό και είμαστε, παραμένουμε δύο άτομα στον οργανισμό και δεν είμαστε πενηντα. Γιατί παίρνουμε, να μην πω τι παίρνουμε... Απ' αυτά που, ναι...

00:29:36 Κ.Σ.:

Ναι... By the way, πώς διαχειρίζεστε τον χρόνο;

00:29:47 Μ.Χ.:

Εννοείς στον οργανισμό; Στη διαχείριση του χρόνου; Με δυσκολία... Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν, είναι και θα είναι οι χρηματοδοτήσεις. Σαφώς γιατί δεν υπάρχουν, γιατί

δεν υπάρχει κανένα σύστημα, καμία στρατηγική –εθνική, τοπική, όπως θες πες– γι’ αυτό. Επίσης, το αντικείμενό μας επειδή είναι πολύ... επειδή δουλεύουμε μ’ έναν κύκλο, εμείς το λέμε common sphere, το οποίο είναι αναγνώριση της ανάγκης, καταγραφή της ανάγκης, αναγνώρισή της, διαχείρισή της, δράση, καταγραφή αποτελέσματος, είναι, δηλαδή, μια σπείρα που γυρίζει και είσαι στο πρώτο, δεύτερο, τρίτο βήμα και ξανά είσαι στο πρώτο και πάει... Προγράμματα τα οποία μπορούν να σου φέρουν μεγαλύτερες χρηματοδοτήσεις δεν ακολουθούν αυτήν τη λογική. Έχει να κάνει με ανταλλαγή γνώση, έχει να κάνει με ανταλλαγή άλλων πράγματα, δεν έχει να κάνει με το ερευνητικό αποτέλεσμα ξανά απ’ την αρχή. Οπότεν ξέρουμε ότι εκ των πραγμάτων περιοριζόμαστε σε πολύ συγκεκριμένες πηγές εσόδων. Και ξέρουμε ότι θα δυσκολευόμαστε και δεν έχουμε την βλέψη –προφανώς θα θέλαμε να είμαστε πέντε άτομα γιατί η δουλειά βγαίνει– αλλά, ναι, πρέπει να το διαχειριστούμε εμείς. Είναι προσωπική διαχείριση, υπάρχει ένα πλαίσιο στο πόσα projects παίρνει ο καθένας για να μην έχουμε burnout –έχουμε βιώσει και οι δύο burnout, ο καθένας μας δύο φορές τουλάχιστον– έχουμε βρει μια ισορροπία, η οποία όμως είναι προσωπική και είναι με βάση τις ανάγκες. Αν κάτι δεν λειτουργεί, το ξανακοιτάμε και προσπαθούμε να το λύσουμε στους ανθρώπους που είμαστε μέσα.

00:31:45 Κ.Σ.:

Είναι ένα μεγάλο θέμα αυτό.

00:31:48 Μ.Χ.:

Κοίτα, το άλλο που έχουμε κάνει και γενικά απλά το αναφέρω σε περίπτωση, πρέπει να μου σκέφτεσαι να ξεκινήσεις κάτι, είναι το ότι να βάλεις μερικές δικλείδες ασφαλείας για το πόσα... πόσες πηγές εσόδων έχεις. Εμείς αυτό, όταν ξεκινήσαμε το «SEED», τον χώρο, ουσιαστικά ξεκινήσαμε με μια τέτοια λογική, γιατί εμείς χρειαζόμασταν πολλούς χώρους, για να κάνουμε εργαστήρια, γιατί τότε ήταν η προ-Covid εποχή, που είχαμε δύο εργαστήρια το μήνα, τρία εργαστήρια το δίμηνο, δηλαδή ήταν... ερχόταν πολύς κόσμος απέξω. Τα έξοδα που είχαμε για να νοικιάζουμε τους χώρους ήταν πάρα πολύ μεγάλα. Οπότε, είχαμε πει «Ωραία, ας πάρουμε εμείς έναν μεγαλύτερο χώρο και ας το νοικιάζουμε εμείς σε άλλους σε τιμές που θα μπορούν να το...» Οπότε, έτσι μπλεχθήκαμε και με έναν-δυο άλλους φίλους συνεργάτες που έψαχναν γραφείο την ίδια εποχή και έτσι προέκυψε το «SEED», δηλαδή ήμασταν τρία γραφεία, που είχαμε τα γραφεία μας, και είχαμε και έναν μεγάλο χώρο για εργαστήρια... Ήρθε ο Covid, οπότε αυτό δεν λειτούργησε πάρα πολύ,

οπότε αρχίσαμε να λέμε «Έχουμε τόσο μεγάλο χώρο, τόσο ωραίο, ας το κάνουμε co-working», έτσι το κάναμε co-working και είχαμε κάποιο... Αυτό όμως μας βοήθησε, ειδικά στα χρόνια του Covid –βασικά, στον δεύτερο χρόνο, ο πρώτος χρόνος μια χαρά κύλησε– μας βοήθησε να έχουμε ένα σταθερό έσοδο, το οποίο δεν μας έφερνε κέρδος αλλά ουσιαστικά μας κάλυπτε τα έξοδα τα σταθερά, του να έχουμε ένα γραφείο, να πληρώνουμε λογαριασμούς, αυτό βοήθησε πάρα πολύ, και γενικά σε περιόδους αναμπουμπούλας με χρηματοδοτήσεις βοηθάει. Τώρα, το «SEED» έκλεισε με τη λογική ότι... ήταν ένα project από μόνο του μετά από κάποια φάση, γιατί ερχόταν πολύς κόσμος, έφευγε... το οποίο δεν μπορούσαμε να διαχειριστούμε χρονικά. Όμως, κρατήσαμε τη λογική του να πάμε σε ένα μικρότερο γραφείο, το οποίο δεν είναι πλέον ανοιχτό στο κοινό, αλλά έχουμε δύο-τρεις θέσεις για ποιος σταθερούς co-workers, ας πούμε. Οπότε, συνεχίζουμε να έχουμε μια μικρή πηγή εσόδων απ' αυτό, δεν μας καλύπτει όπως μας κάλυπτε αλλά... Οπότε, αν σκεφτείς να κάνεις κάτι, είτε σε χώρο, για μένα η βάση είναι πάντα το ότι να ξέρεις ότι τα –όχι τον μισθό– τα πάγια έξοδα, ενοίκιο, ρεύματα, τηλέφωνα, είναι καλυμμένα από κάτι το οποίο δεν σου αλλάζει εύκολα. Δεν θα σου φύγει εύκολα. Γιατί αλλιώς την πάτησες.

00:34:49 Κ.Σ.:

Ναι. Πες μου λίγο για το «SEED» παραπάνω. Πώς δούλευες co-working space;

00:34:57 Μ.Χ.:

Είναι αυτό που σου είπα. Ήμασταν τρεις στην αρχή, όταν το ξεκινήσαμε, ήμασταν τρία γραφεία, τρεις διαφορετικές εταιρίες, μία αρχιτεκτονική, μία πολιτιστική διαχείριση, που ήταν η Cultoria, μπορεί να την ξέρεις.³³ Η Ράνια η Μαυρίκη και η Κάσση [Καφέτση]. Τότε ήμασταν με τα κορίτσια, ξεκινήσαμε τις «Ακτές». Ο πρώτος σχεδιασμός και η πρώτη, πώς το λένε, η πρώτη πρόταση που είχαμε καταθέσει για τις «Ακτές», ήταν μαζί και τις σχεδιάσαμε. Αυτοί φέρναν το κομμάτι της πολιτιστικής διαχείρισης, εμείς φέρναμε το κομμάτι του πώς εκπαιδεύεις τα παιδιά να είναι ενεργοί πολίτες, ας πούμε. Τα κορίτσια μετά αλλάξαμε αντικείμενο, οπότε αποχωρήσαν από το πρόγραμμα και το συνεχίσαμε εμείς, το τροποποιήσαμε και τα λοιπά. Νομίζω ούτε στο πρώτο, ήμασταν καθαρά στο σχεδιασμό, μετά δηλαδή δεν ήμασταν μαζί, όταν συνεχίσαμε. Οπότε, ήταν η Cultoria, οι αρχιτέκτονες, και εμείς. Ψάχναμε με τον χώρο, τον βρήκαμε, είχαμε σπάσει τη διαχείριση του χώρου στις τρεις αυτές εταιρίες. Δηλαδή, ο ένας έκανε τα οικονομικά, ο άλλος έκανε τη διαχείριση του

---

³³ <https://www.cultopia.gr/>.

χώρου και ο άλλος έκανε την επικοινωνία. Αυτή ήταν η λογική μας. Άλλες φορές δούλευε, άλλες φορές δεν δούλευε, ήτανε πολύ παράγοντες, αλλά το μοντέλο, να το πούμε έτσι, αυτό ήταν. Αυτό κύλησε αρκετά καλά για ένα διάστημα. Το πρόβλημα ήταν ότι επειδή δεν είχαμε... Αυτό που θα θέλαμε ιδανικά ήταν να πάρουμε έναν άνθρωπο ο οποίος ουσιαστικά να μπορεί να πληρώνεται για να έχει τη διαχείριση του χώρου. Απλά επειδή δεν θέλαμε να αυξήσουμε τις τιμές μας και ήταν και η μετα-Covid εποχή που ήταν... Γινότουσαν εργαστήρια, δηλαδή νοίκιαζε ο κόσμος χώρο, αλλά δεν νοίκιαζε τόσο πολύ. Είχαμε αποφύγει να το διαφημίσουμε και να το προωθήσουμε. Οπότε, δεν μας ερχόντουσαν σταθερά μεγάλες δουλειές. Και έτσι αποφασίσαμε να μην έχουμε άτομο. Ουσιαστικά είχαμε ψιλοαποφασίσει να κρατάμε low profile. Φαντάσου ότι σε όλα αυτά τα χρόνια που το τρέχαμε, διαφήμιση είχαμε κάνει μία φορά. Και το είχαμε σχεδόν τέσσερα χρόνια. Ήταν a word of mouth μόνο η φάση μας, από τα social και από αυτά. Το οποίο σου λέω λειτούργησε μέχρι να ζητάνε οι άνθρωποι που είχαν το κτίριο να μας ανεβάσουν, να, ξέρω εγώ, 500 ευρώ το νοίκι σ' ένα μήνα. Αυτά είναι τα προβλήματα: Το ότι έχεις συμβόλαιο και απλά ο άλλος είναι τρελός, ρε παιδί μου. Και θέλει κάτι... Και οπότε φύγαμε μετά, μπήκαμε σε μια διαδικασία με δικηγόρους, εξώδικα, μπλα-μπλα-μπλα και επειδή δεν αντέχαμε άλλο, δηλαδή είχαμε τις δουλειές μας, είχαμε και όλο αυτόν τον νταλκά, λέμε «Ωραία, πάμε να φύγουμε!». Κι έτσι έκλεισε. Δεν υπήρχε πια χρόνος και ενέργεια, από στιγμή που δεν μεγάλωνε και δεν θέλαμε να το μεγαλώσουμε να το...

00:38:19 Κ.Σ.:

Ναι, ο εξευγενισμός των Εξαρχείων είναι ένα μεγάλο πρόβλημα, θα έλεγα, για τους Αθηναίους.

00:38:26 Μ.Χ.:

Και μιλάμε ότι ήταν ένα πολύ μεγάλο ενοίκιο, σε περίοδο Covid. Αυτό το κτίριο το πήγαιναν για Airbnb. Το έχει μια αναπτυξιακή ισραηλινή από πίσω. Απ' την αρχή ξέραμε ότι κάτι δεν θα πάει καλά. Δεν είχαμε ψευδαισθήσεις! Και μόλις τελείωσε ουσιαστικά –είχαμε μεγάλο συμβόλαιο– μόλις τελείωσε ο Covid, δηλαδή έληξε όλο το πράγμα, δεν το ξανασυζητάγαμε για καραντίνες και τέτοια, άρχισαν τα νερά... Γιατί προφανώς ήθελα να το εκμεταλλευτούν αλλιώς. Κάναν τα πάντα για μας βγάλουν έξω. Βγάλανε και τους από κάτω, γιατί ήταν και το από κάτω νοικιασμένο, τους 'διώξαν και αυτούς. Οπότε ήταν στοχευμένο το... Ναι...

00:39:13 Κ.Σ.:

Εντάξει... Τέλος πάντων... Είναι ένα μεγάλο θέμα. Κάποιο project πάνω σε αυτό δεν σκοπεύετε να κάνετε;

00:39:19 Μ.Χ.:

Όχι. Έχω, και έχει δώσει και ο Στέλιος, τεράστια ενέργεια σε αυτό το πράγμα. Όχι. Μάλλον σε κάτι πιο δημιουργικό... εντάξει. Δηλαδή μιλάμε για το εξώδικο το ένα μετά το άλλο, δεν υπήρχε λόγος να το ξαναμπλέξουμε εκεί πέρα. Εσύ, έτσι όπως σκέφτεσαι να χρησιμοποιήσεις το χώρο, θέλεις μήπως να ρωτήσεις κάτι συγκεκριμένο; Που μπορώ να σου δώσω περισσότερες συγκεκριμένες πληροφορίες;

00:39:48 Κ.Σ.:

Κοίτα, εγώ θα ήθελα να είναι ένας χώρος εργαστηρίων, που κάποια να είναι... να τα νοικιάζουν μόνιμα όσοι θέλουν να έχουν έναν μόνιμο εργαστήριο, και να υπάρχουν και τα εργαστήρια για συγκεκριμένα υλικά ή τεχνικές, που να μπορούν να έρθουν οι άνθρωποι να τα χρησιμοποιούν, όποτε έχουν να κάνουν κάποιο έργο ή έκθεση σχετική, τέλος πάντων.

00:40:10 Μ.Χ.:

Θέλεις να απευθύνεις μόνο σε καλλιτέχνες ή και σε δημιουργούς γενικά;

00:40:15 Κ.Σ.:

Και δημιουργούς γενικά, και θα ήθελα να έχει και ένα κομμάτι, ας πούμε μια αίθουσα που να μπορεί να έρχεται και ο κόσμος, να κάνει συναντήσεις, meetings, και τέτοια πιο... ερευνητικά.

00:40:24 Μ.Χ.:

Σ' αυτό που έχω δει ότι υπάρχει ανάγκη είναι να υπάρχει, ρε παιδί μου, ένας χώρος κάπως... Δεν έρχονται συνέχεια τα αιτήματα, αλλά τα αιτήματα που έρχονται, είναι να γίνει μια συνάντηση δεκαπέντε-είκοσι άτομα. Αυτό είναι το νούμερο που είναι πιο πολύ, ζητάνε πιο πολύ, το δεκαπέντε-είκοσι. Τώρα ένα meeting είναι; Ένα τέτοιο; Ναι. Και το πάρκινγκ επίσης είναι το άλλο.

00:40:56 Κ.Σ.:

Για αυτό δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα. Όπως είναι το κτίριο τώρα... Αλλά τέλος πάντων!

00:41:02 Μ.Χ.:

Όχι, κανένας δεν μπορεί να κάνει, απλά σου λέω ότι αυτό το ακούω συνέχεια: «Θα έχετε πάρκινγκ;» Βρε, άντε από εκεί... Επίσης, ένα άλλο που λειτουργεί με κάποιο τρόπο και έχει το στον νου σου είναι το να νοικιάζεις τον χώρο σε παραγωγές. Δηλαδή, για γυρίσματα, για προετοιμασία γυρισμάτων, για πρόβες. Είναι... έχει πολλή πέραση αυτό. Κι έχει... υπάρχει ένα ανάγκη. Φωτογραφίσεις...

00:41:33 Κ.Σ.:

Ναι, στούντιο φωτογραφίας θα ήθελα να υπάρχει.

00:41:38 Μ.Χ.:

Ναι. Αυτό, δηλαδή, νομίζω, ότι με κάποιο τρόπο κινείται.... Εμάς μέσα στα χρόνια, το να γίνει φωτογράφιση στον χώρο... Είχαμε ταρατσα κι επειδή δεν υπήρχε ανοιχτό στούντιο τότε πουθενά στην Αθήνα μας έψηναν και φίλοι φωτογράφοι ότι «Ελάτε να το κάνουμε ανοιχτό στούντιο» και ήμασταν σε φάση «Μη μας βάζεις κι άλλα στο μυαλό!»

00:41:57 Κ.Σ.:

Ναι, ναι, ναι, ναι... Όντως.

00:41:59 Μ.Χ.:

Δεν είναι ο χώρος αυτό... Αλλά... Όχι, μου ακούγεται πολύ ωραίο αυτό που λες. Δεν ξέρω καν αν υπάρχει στην Αθήνα κάποιος τέτοιος χώρος.

00:42:12 Κ.Σ.:

Υπάρχει το «Sector30», που όμως κάνουν πιο πολύ κεραμική, χαρακτηριστική, τέτοια. Εγώ δεν ήθελα να έχω αυτές τις τεχνικές. Δηλαδή, δεν θέλω να υπερκαλύπτουμε ό,τι υπάρχει, ας το αφήσουμε όπως είναι. Αλλά...

00:42:28 Μ.Χ.:

Εσύ έχεις κάνει Καλών Τεχνών;

00:42:30 Κ.Σ.:

Εγώ έχω σπουδάσει φωτογραφία. Ναι, μετά έκανα μεταπτυχιακό σε Καλών Τεχνών, τέχνη στη δημόσια σφαίρα ήταν. Και εκεί άρχισα να δουλεύω πολύ με κλωστές. Οπότε, θα ήθελα να υπάρχει ένας χώρος με αργαλειό και λοιπά. Μ' ενδιαφέρει πολύ η υφαντική γενικά. Δεν κάνω ακόμη έργα σε αργαλειό αλλά θέλω κάποια στιγμή... Και, ναι, τώρα κάνω αυτό το μεταπτυχιακό «Πολιτιστική διαχείριση», γιατί, ουσιαστικά, αναγκαζόμαστε να κάνουμε πολιτιστική διαχείριση οι καλλιτέχνες. Έτσι όπως έχουν έρθει τα πράγματα. Οπότε, ναι... Και στην ουσία, επειδή, όταν γύρισα Ελλάδα, έψαχνα έναν χώρο, ρε παιδί μου, να κάνω έργα, ξέρεις, κάπου ήθελα να κόψω ξύλα, ας πούμε. Αυτό δεν υπάρχει. Αυτό. Αυτό θέλω να καλύψω.

00:43:23 Μ.Χ.:

Εμένα, ένα πράγμα το οποίο μου έλειπε πάρα πολύ, όταν έφυγα απ' τα Γιάννενα, κι εγώ με φωτογραφία ασχολήθηκα τον τελευταίο χρόνο, δηλαδή δεν ήμουνα των άλλων τεχνών. Αλλά, ένα πράγμα το οποίο μου έλειπε τρομερά ήταν ότι, ας πούμε, ήθελα έναν θάλαμο, γιατί έκανα φιλμ, και ήθελα έναν θάλαμο, και, ρε παιδί μου, είχα, ΟΚ, αγόρασα μεγεθυντήρα, τ' αγόρασα όλα, αλλά μου ήταν πάρα πολύ δύσκολο να στήνω και να ξεστήνω μέσα στο σπίτι μου. Οπότε, ένας λόγος που σταμάτησα να ασχολούμαι, ειδικά όταν έπιασα δουλειά, ήταν αυτός, ότι δεν υπήρχε κάτι εύκολο, που να μπορώ να πάω να κλειστώ και να το κάνω. Και νομίζω ότι τα τελευταία χρόνια αυτό –ΟΚ, υπάρχουνε τα στούντιο, που πάνε δύο-τρεις μαζί και κλείνουν έναν χώρο και φτιάχνουν, αλλά δεν καλύπτουν ανάγκες τέτοιες που λες, να κόψω λίγα ξύλα, δηλαδή πας στον ξυλά σου ή στον άλλον– και αυτό που έχω δει και από ό,τι έχω καταλάβει έχει κάποια πέραση τον τελευταίο καιρό είναι το makerspace, που έχουν ξεπεταχτεί σαν τα μανιτάρια.

00:44:29 Κ.Σ.:

Ακριβώς.

00:44:30 Μ.Χ.:

Οπότε, νομίζω ότι... Εντάξει, έχει και το κομμάτι της τεχνολογίας εκεί μέσα, ΟΚ, αλλά έχουν ξεπεταχτεί. Δηλαδή, καλύπτουνε κάποια ανάγκη.

00:44:38 Κ.Σ.:

Ναι, ναι, πολλοί. Ναι, αυτή είναι η ιδέα βασικά. Προσπαθώ να καταλάβω πώς είναι ο καλύτερος τρόπος να το κάνω. Δηλαδή, θα υπάρχει μια εταιρεία; Θα είναι ΑΜΚΕ; Θα είναι ΚΟΙΝΣΕΠ; Και όλα αυτά, ξέρεις...

00:44:55 Μ.Χ.:

ΑΜΚΕ. Μην μπλέξεις με ΚΟΙΝΣΕΠ.

00:44:57 Κ.Σ.:

Ναι, δεν ξέρω τι είναι χειρότερο.

00:45:00 Μ.Χ.:

Ε, ΚΟΙΝΣΕΠ. Όχι, άμα κάνεις κάτι, κάνε ΑΜΚΕ ή κάνε ΙΚΕ. Κάνε ΑΜΚΕ βασικά, για να μπορείς να παίρνεις επιχορηγήσεις.

00:45:08 Κ.Σ.:

Η ΙΚΕ τι είναι;

00:45:10 Μ.Χ.:

Η ΙΚΕ είναι ιδιωτικού δικαίου, δηλαδή δεν είναι μη κερδοσκοπικός, αλλά οι πιο εύχρηστες μορφές εταιρείας είναι αυτές οι δύο για τον δικό μας κλάδο. Αν με ρωτάς, την ΑΜΚΕ εγώ δεν την αλλάζω με τίποτα πλέον. Όταν κάναμε εμείς την ΑΜΚΕ, άμα έβλεπες τι προβλήματα είχαμε, θα τράβαγες τα μαλλιά σου. Τώρα έχει εξευγενιστεί πάρα πολύ η φάση και οι ΚΟΙΝΣΕΠ έχουν δυσκολέψει πάρα πολύ. Δηλαδή, κάνε μια ΑΜΚΕ για να έχεις το μυαλό σου ήσυχο.

00:45:42 Κ.Σ.:

Ναι, και θα ήθελα να κάνω και αιτήσεις για χρηματοδοτήσεις, να μπορούν να τρέξουν κάποια ερευνητικά ίσως ή κάποια θεματικά project.

00:45:50 M.X.:

Όχι, οι AMKE και είναι μια καλή λύση. Το άλλο που έχει πάρα πολύ ενδιαφέρον –και το συζητάγαμε περιέργως στη Σέριφο γιατί κάτι λέγαμε για makerspace– είναι κάτι το precious plastic... Το ξέρεις;

00:46:05 K.Σ.:

Όχι, τι είναι;

00:46:06 M.X.:

Το precious plastic είναι ένα κίνημα, ας το πούμε έτσι. Ξεκίνησε από μια διπλωματική στην Ολλανδία, έχει πλέον πάρα πολλά παρακλάδια και ακουμπάει πάρα πολλά θέματα. Ξεκίνησε ως ιδέα ανακύκλωσης πλαστικού do-it-yourself, μεμονωμένα, χωρίς να πηγαίνει μαζική ανακύκλωση, συγκεκριμένων πλαστικών. Συνδέεται λίγο με τη λογική των makerspace, γιατί η... στην ουσία σου λέει, σου δίνει όλο το Toolbox, στο πώς να στήσεις, να φτιάξεις, από ένα εργαστήριο μέχρι εργαλεία επεξεργασίας πλαστικού, μέχρι τα πάντα. Μπορεί να το κάνεις τύπου στο σπίτι σου, είναι πάρα πολύ εύκολο. Γενικά πρέπει να καταλάβεις τη λογική, δηλαδή ψάξε τους precious plastic, και θα καταλάβεις λίγο, τι εννοώ. Και αυτή είναι μια κοινότητα στην ουσία, δεν είναι ένας άνθρωπος, δεν είναι μια εταιρεία, είναι μια κοινότητα, και είναι σαν ένα wiki-site, που ανεβάζει ο καθένας γνώσεις και τέτοια. Όμως, επειδή αυτό είναι παγκόσμιο, είναι σε όλον τον κόσμο, υπάρχουν μονάδες επεξεργασίας, αν θέλεις να μπεις μέσα στη λογική του precious plastic, στην ουσία τι σου λέει; ότι εγώ σου δίνω τα μοντέλα για να φτιάξεις τα μηχανήματα κοψίματος πλαστικού, σου δίνω τα μοντέλα για το πώς να φτιάξεις μήτρες για να φτιάχνεις αντικείμενα, με 3D printing και τέτοια, και αυτά μπορείς να τα ουσιαστικά να τα πουλάς, να το κάνεις επιχείρηση αυτό το πράγμα. Θυμάσαι το «Πλαστικουργείο» που ήταν στην Ασκληπιού; Το «Πλαστικουργείο» ήταν με precious plastic spot. Και στην ουσία σου λέει ότι στη χώρα σου υπάρχουν εργαστήρια που έχουν αυτά τα μηχανήματα και μπορείς να τα χρησιμοποιήσεις σε τρία μέρη: ένα στην Αθήνα, ένα στη Νάξο, ένα στη Θεσσαλονίκη. Μετά, μαγαζί που να εμπορεύεται precious plastic υπάρχει πέντε σημεία στην Ελλάδα, σε αυτά. Οπότε, ξαφνικά σε βάζει μέσα στο spotlight αυτού του δικτύου και γίνεσαι ένα από αυτά τα σημεία, και αυτό, επειδή είναι πάρα πολύς κόσμος που ασχολείται και είναι από προγραμματιστές, καλλιτέχνες, ό,τι μπορείς να φανταστείς –αν μπεις, θα καταλάβεις τη λογική τους– το να

έχεις ένα κομμάτι τέτοιο, ειδικά, άμα θέλεις να παρέχεις ένα σημείο, ξέρω, κοπής ξύλου, ένα τέτοιο, θα ήταν φανταστικό network point να σχετισθείς με κάποιο τρόπο και με το precious plastic. Στον Πειραιά δεν υπάρχει. Υπάρχει το «Πλαστικουργείο», υπάρχει ένα στο Χαλάνδρι και νομίζω το άλλο στη Θεσσαλονίκη ή στη Σύρο;

00:48:58 Κ.Σ.:

Θα μπορούσε...

00:48:59 Μ.Χ.:

Δες το, πάντως. Είναι πραγματικά... Η φιλοσοφία τους είναι πάρα πολύ ωραία. Και τώρα έχουμε κάνει και ένα καινούργιο, που είναι το «Project Camp», που έχουν πάρει έναν χώρο στη Πορτογαλία, και ουσιαστικά, φτιάχνουν μια φάρμα co-workers do-it-yourself. Είναι καταπληκτικό project.

00:49:17 Κ.Σ.:

Πολύ ενδιαφέρον. Θα το ψάξω. Ναι. Και άλλος μου προβληματισμός είναι ότι εγώ δεν θα ήθελα να το δουλεύω μόνη μου. Έχω ήδη περάσει ένα burnout και μου φαίνεται τεράστιο ως project για να το τρέχω μόνη μου. Επομένως, θα ήθελα να βρω κάποιον, κάποιους, έναν, δύο, δεν ξέρω, συνεργάτες. Τέλος πάντων. Αυτό...

00:49:44 Μ.Χ.:

Ναι. Κοίτα, είναι λίγο οι ανάγκες του καθένα. Ένα άλλο κομμάτι που καταλάβαμε εμείς μέσα από το «SEED», το οποίο μας πήρε πολύ καιρό, ήταν ότι κάποιες φορές λειτουργεί πάρα πολύ το ανταλλακτικό, δηλαδή υπήρχε άνθρωπος που δεν πλήρωνε, αλλά έκανε, ναι, δεν πλήρωνε το σποτ του, αλλά έκανε μια δουλειά για εμάς, η οποία μπορεί να ήταν το να μας κάνει maintenance το site στο «SEED», το να μας φτιάξει μια αφίσα... Αυτό ήταν το ένα. Και το άλλο ήταν ότι αν οι συνεργάτες που τρέχουν αυτόν το χώρο δεν τους ενδιαφέρει πραγματικά αυτό το αντικείμενο που έχουν αναλάβει να κάνουν, δεν λειτουργεί, γιατί αν δεν είναι η κύρια εργασία σου, δηλαδή να δώσεις όλο σου το focus εκεί, χάνεσαι λίγο με το χρόνο «Έλα μωρέ, θα το κάνω αύριο αυτό, ασ' το στο πλάι», που αυτό δεν ταυτίζεται με το πρόγραμμα του άλλου και εκεί μπορεί να υπάρχουν...

00:50:58 Κ.Σ.:

Τριβές και...

00:51:02 Μ.Χ.:

Ναι. Οπότε, κάπως πρέπει να είναι ξεκάθαρο απ' την αρχή ότι δεν μπαίνουμε και βλέπουμε, άμα δεν θες να μπεις στη διαδικασία burnout και στη διαδικασία να το τρέξεις μόνη σου, πρέπει να είναι το... με την ίδια πρόθεση και όποιος άλλος...

00:51:20 Κ.Σ.:

Ναι, το έχω δει και στο Σωματείο, είναι η αλήθεια ότι δεν δίνουν όλοι τον ίδιο χρόνο που δίνει κάποιος, επομένως...

00:51:27 Μ.Χ.:

Και είναι λογικό...

00:51:29 Κ.Σ.:

Ναι, ναι, πολύ. Αλλά θέλει πολύ... καλό χειρισμό, τέλος πάντως, το θέμα.

00:51:34 Μ.Χ.:

Ναι. Ή αν πεις, ρε παιδί μου, ότι, ξέρεις τι, για ένα χρόνο, δύο χρόνια –βασικά, στον ένα χρόνο δεν θα αρχίσει να βγάζει νόημα, μόνο αυτό μετά τον ενάμιση χρόνο–, αν πεις ότι, ξέρω γω, για δύο χρόνια αφιερώνομαι σε αυτό και φτιάχνω τέτοια ροή εσόδων που να μπορώ να φτιάξω μια ομάδα που να το τρέχει και να είμαι ελεύθερη –ελεύθερη δεν θα είσαι ποτέ, αλλά... να έχω μια ελευθερία κινήσεων, ας πούμε μετά από δύο χρόνια– και αυτό είναι ένας τρόπος να το προσεγγίσεις. Το οποίο το κάνεις, πώς να σου πω;, και έτσι όπως γουστάρεις εσύ και δεν χρειάζεται να συζητάς κάτι με κάποιον άλλον, απλά σου βγαίνει λίγο η πίστη για δύο χρόνια και μετά...

00:52:20 Κ.Σ.:

Και μετά ελπίζεις ότι θα κυλήσει...

00:52:23 Μ.Χ.:

Το όραμά σου είναι εκεί. Όχι μωρέ, αν πραγματικά το γουστάρεις, θα κυλήσει. Δεν υπάρχει περίπτωση! Δηλαδή...

00:52:29 Κ.Σ.:

Ναι, πιστεύω, μπορεί. Έχει δυνατότητες να κυλήσει. Θα δούμε...

00:52:33 Μ.Χ.:

Και είναι και καλή περιοχή. Δηλαδή τώρα πόσα έχει; Καλά, για τέχνη... Έχει άλλα πράγματα, δεν έχει τέτοιο πράγμα. Έχει ένα coworking που έχει ανοίξει στο λιμάνι εκεί πάνω, το... στη γωνία, στον σταθμό Πελοποννήσου απέναντι.

00:52:51 Κ.Σ.:

Ναι. Δεν ξέρω όπως το λένε. Το είχα ψάξει σε κάποια στιγμή.

00:52:57 Μ.Χ.:

Δεν ξέρω αν έχει κάτι άλλο στο κέντρο.

00:53:01 Κ.Σ.:

Δεν βρήκα κάτι άλλο.

00:53:03 Μ.Χ.:

Δεν νομίζω ότι έχει. Ναι.

00:53:11 Κ.Σ.:

Κάτσε να κοιτάξω τι άλλο έχω να σε ρωτήσω.

00:53:13 Μ.Χ.:

Ναι, παρακαλώ.

00:53:15 Κ.Σ.:

Λοιπόν, με αυτά τα projects που κάνετε, όλα κάπως είναι σε νησιά ή κοντά σε θάλασσα. Έχετε ασχοληθεί και με τη Γαλάζια Οικονομία;

00:53:28 Μ.Χ.:

Όχι, δεν έχουμε ασχοληθεί με τη Γαλάζια Οικονομία. Μάλλον είμαστε, δεν ξέρω, θαλασσινοί και μας έβγαλε η ζωή. Αλλά... Όχι, θέλω να πιστεύω... και με το Δήμο της Αθήνας ξεκινήσαμε –πιο κέντρο πεθαίνεις– αυτό που το δικό μας αντικείμενο... Μάλλον ορίστηκε χωρικά... Είχε να κάνει με το μέγεθος. Δεν είχε να κάνει με το θάλασσα-στεριά. Οπότε, επειδή η λογική μας ήταν ότι δουλεύαμε στην πολύ μεγάλη κλίμακα, μεγαλύτερος δήμος της χώρας, καταλάβαμε ότι δεν λειτουργεί, ότι αν θέλαμε να κατανοήσουμε μεθοδολογικά οτιδήποτε θέλουμε να ερευνήσουμε πώς θα λειτουργήσει, πρέπει να πάμε στην πολύ μικρή κλίμακα. Και γι' αυτό οι επιλογές των νησιών είναι μέχρι χίλιοι κάτοικοι. Η Κάσος, δηλαδή, που είναι χίλιοι διακόσιοι... Έχω έρθει εδώ πέρα και νομίζω ότι είμαι στη Νέα Υόρκη. Είναι ανοιχτά τρία καφενεία... Και δεν καταλαβαίνω πώς γίνεται! Δεν ξέρω πού να πρωτοπάω. Τι επιλογές έχω. Έχει δύο supermarkets, έχει δύο ATM. Αυτό είναι το πιο ακραίο βασικά.

00:54:39 Κ.Σ.:

Αυτό είναι όντως ακραίο!

00:54:41 Μ.Χ.:

Ναι, δηλαδή μιλάμε για νησιά τα οποία δεν έχουν ούτε ένα ATM, η συνήθειά μας είναι αυτή. Οπότε, ναι, ήταν η μικρή κλίμακα και έτσι μας έβγαλε στη θάλασσα αλλά δεν έχουμε σχέση με κάτι άλλο πέρα από αυτό.

00:54:54 Κ.Σ.:

Έχετε ψάξει όμως καθόλου... Ενώ, θα μπορούσαν τα projects να γίνουν και πιο περιβαλλοντολογικά στραμμένα; Σας ενδιαφέρει καθόλου αυτό;

00:55:06 Μ.Χ.:

Εννοείται ότι μας είναι ενδιαφέρει αλλά δεν... Το αντικείμενο των projects δεν καθορίζεται από εμάς. Καθορίζει τα... από την ανάγκη κάθε φορά που προκύπτει. Οπότε, το ότι μπορεί να χρησιμοποιήσουμε το περιβάλλον, την τέχνη, τον αθλητισμό είναι συγκυριακό και πραγματικά προκύπτει από την ανάγκη. Τώρα, αν έχουμε εμείς ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον για κάτι μπορεί... Αλλά ίσως είναι μεγαλύτερο το και τι διαθέσιμες χρηματοδοτήσεις υπάρχουν. Δηλαδή είναι συνδυασμός: Αν σου λέει ότι εγώ έχω ανάγκη... να ασχοληθώ με τα παιδιά του δημοτικού, εσύ ξέρεις ότι υπάρχει μια χρηματοδότηση που

θέλει... είναι περιβαλλοντολογική, θα τη χρησιμοποιήσεις σαν εργαλείο για να μπορέσεις να καλύψεις την ανάγκη. Οπότε... ναι, νομίζω κατάλαβες τι θέλω να πω...

00:56:10 Κ.Σ.:

Προσαρμόζεσαι, γενικώς.

00:56:13 Μ.Χ.:

Είμαστε της προσαρμογής.

00:56:15 Κ.Σ.:

Ωραία. Πες μου λίγο και για το κομμάτι επικοινωνία... Πώς το διαχειρίζεστε; Δηλαδή, είδα ότι έχετε ένα site, είναι πολύ ωραίο. Χρησιμοποιείτε και social media, θα υποθέσω... Δεν τα έψαξα.

00:56:32 Μ.Χ.:

Ναι. Όχι πάρα πολύ... Δηλαδή, στην αρχή ήμασταν εμμονικοί. Τώρα που έχουν μπει λίγο τα πράγματα σε μια σειρά, ουσιαστικά είναι πολύ πιο στοχευμένη η επικοινωνία που κάνουμε. Δεν υπάρχει και τόσο η ανάγκη να κάνουμε την προβολή που κάναμε μέσα από social. Στο «SEED» υπήρχε μεγάλη ανάγκη και είχε δημιουργηθεί ξεχωριστός λογαριασμός. Οπότε εκεί πέρα, κάποιες φορές όταν βλέπουμε ότι ένα συγκεκριμένο project έχει μεγάλη ανταπόκριση και έχει μεγάλη ανάγκη δημιουργούνται ξεχωριστοί λογαριασμοί και τρέχει αυτόνομα. Δηλαδή το «SEED», ας πούμε, είχε, και οι «Ακτές» έχουν. Μόνο Facebook αλλά και ο πληθυσμός ο οποίος απευθυνόμαστε έχει κατά κύριο λόγο Facebook. Δηλαδή νησιά, μεγαλύτερης ηλικίας άνθρωποι, και αυτά... Τώρα έχει μπει το -τώρα! το 2025!- έχει αρχίσει να μπαίνει το Instagram. Όταν το ξεκινήσαμε εμείς το 2000, Facebook και άγιος ο Θεός. Ναι, οπότε έτσι κινούμαστε... Ή κάποιες φορές είναι κάποια πράγματα τα οποία πρέπει να κάνεις για τις χρηματοδοτήσεις... Κι έχουμε και μια λογική ότι χρησιμοποιούμε πολύ τρίτα μέσα για προβολή, με την έννοια του ότι επειδή έχουμε αρχίσει να κάνουμε πολλά ντοκιμαντέρ μικρά –περισσότερο καταγραφές – αυτά κάπως φεύγουν μόνα τους και ουσιαστικά μας βρίσκει ο κόσμος από τις περιγραφές που υπάρχουν στα ντοκιμαντέρ. Μας έχει δει, προκύψει να μας βρει κόσμος από εκεί που «Α! δεν ήξερα και σας είδα εκεί». Αυτά έχουν μια ζωή μόνα τους, δηλαδή τα βάζεις κάπου σε ένα reel, σε ένα τέτοιο, και ταξιδεύουν παντού. Αλλά σου λέω δεν έχουμε την ανάγκη πια να το κινήσουμε, και τον

χρόνο επίσης. Πολύ πράγμα... Τα βασικά τα βάζουμε. Το site μας επίσης δεν το... επίτηδες δεν είχαμε βάλει ποτέ section news. Δεν θέλαμε να είμαστε... Θέλαμε να έχουμε κάτι σταθερό να υπάρχει και αυτό που κάναμε είναι ότι μία φορά τον χρόνο, όταν είναι η εποχή των χρηματοδοτήσεων κάνουμε ένα update και είμαστε και για τις αιτήσεις.

00:59:06 Κ.Σ.:

Λειτουργεί και σαν πορτφόλιο ένα site.

00:59:07 Μ.Χ.:

Βασικά, αυτό θέλαμε να κάνουμε, ένα πορτφόλιο και να μπορείς να τα βρίσκεις... Και επίσης επειδή εμείς κάνουμε reporting σε όλα τα projects, αναλυτικό: πώς έγινε, γιατί έγινε, ποια είναι τα συμπεράσματα, τα πάντα. Βοήθαγε πολύ το site για να κρατάμε ένα... να αλληλοεπιδρά αυτό το αρχείο, το οποίο είναι εσωτερικό, με την επικοινωνία του οργανισμού προς τα έξω. Δηλαδή ήταν κλείνει ένας κύκλος. Με τις «Ακτές», άμα μπεις στο site, παρουσιάζεται όλος ο κύκλος που έχει όλα, όλη τη διαδικασία και όλα τα αποτελέσματα. Δεν είναι ένα post γι' αυτό, ένα post γι' αυτό, ένα post γι' αυτό... Είναι ένα για όλο, κάπως.

00:59:47 Κ.Σ.:

Βγάζει νόημα. ΟΚ, ωραία. Τον χώρο του «SEED» τον επιλέξατε λόγω κεντρικής τοποθεσίας ή για κάποιον άλλο λόγο; Εννοώ, μένατε εκεί κοντά; Είχατε κάποια σχέση με τη γειτονιά;

01:00:14 Μ.Χ.:

Νομίζω ότι αν το βάλουμε στο σύνολο των ανθρώπων που είμαστε, γιατί ο καθένας το επέλεξε και για λίγο διαφορετικό λόγο, αλλά ήταν πανέμορφο το κτίριο. Ήταν ένα νεοκλασικό, το οποίο μόλις το είχαν κάνει ανακαίνιση, το οποίο μας πέρασαν τα σαγόνια όταν το είδαμε, ήταν πολύ πιο πάνω του budget μας αλλά ήταν τόσο όμορφο που δεν μπορούσαμε να πούμε όχι, κανένας μας. Τώρα, τον έναν τον βόλευε γιατί... Εμένα, ας πούμε, με βόλευε γιατί έμενα δίπλα, έμενα στα δύο στενά, έβγαινα απ' το σπίτι μου και έμπαινα στο γραφείο –ήταν φανταστικό!–, τους αρχιτέκτονες τους βόλευε γιατί ήταν ένας χώρος που μπορούσαν να αναδείξουν τη δουλειά τους πολύ. Έτσι όπως ήταν διαμορφωμένος ο χώρος βόλευε γιατί μπορούσαμε να χωρίσουμε τα γραφεία και να έχουμε το κεντρικό, ας πούμε, το meeting room ξεχωριστά... Οπότε, ο καθένας θα σου πει

πολλά... Ο άλλος τον βόλευε γιατί ήταν στο Κέντρο και ήταν δικηγόρος και ήταν κοντά τα δικαστήρια... Αλλά όλοι ήταν το κοινό ότι δεν υπήρχε ο χώρος... Ήταν γεια σας!

01:01:26 Κ.Σ.:

Όντως. Μια φορά είχα έρθει... Ήταν πάρα πολύ ωραίο.

01:01:30 Μ.Χ.:

Είχες έρθει τη συνάντηση του σωματείου;

01:01:35 Κ.Σ.:

Ναι.

01:01:36 Μ.Χ.:

Ναι, ήταν, ήταν, ήταν... Τα πατώματα... Στην ταράτσα είχες πάει; Πάνω;

01:01:46 Κ.Σ.:

Όχι ρε.

01:01:48 Μ.Χ.:

Ήταν, όλο αυτό κάτω, ήταν όλο ταράτσα πάνω... Τίποτα, λευκός καμβάς... Του βάζαμε, ξέρω γω, σημαιάκια και είχαμε ένα καναπέ μεγάλο με παλέτες και τέτοια...

01:02:01 Κ.Σ.:

Τέλειο. By the way, είχατε και κουζινάκι; Εννοώ, αυτοί που δουλεύαν είχαν κάπου να κάτσουν;

01:02:09 Μ.Χ.:

Όχι, δεν είχαμε χώρο να φάμε αλλά είχαμε χώρο να φτιάξουμε το φαΐ.

01:02:14 Κ.Σ.:

Ναι, εντάξει.

01:02:16 Μ.Χ.:

Το οποίο δεν ήταν εκεί στην αρχή και το είχαμε, το διαμορφώσαμε εμείς δηλαδή, ήταν μια αποθήκη και στον χώρο της αποθήκης βάλουμε εμείς ένα... τίποτα: μικροκύματα και νερό και τέτοια.

01:02:31 Κ.Σ.:

Τέλεια. Ωραία, εγώ... αυτά είχαν να ρωτήσω νομίζω... Δεν ξέρω αν εσύ θες να με ρωτήσω και τίποτα άλλο... ή...

01:02:40 Μ.Χ.:

Όχι, αν χρειαστείς οτιδήποτε... πες μου... Ελπίζω να βοήθησα...

01:02:46 Κ.Σ.:

Βοήθησες, ναι!

01:02:48 Μ.Χ.:

σε κάποιο επίπεδο...

01:02:50 Κ.Σ.:

Ναι, σίγουρα, σίγουρα. Όχι, ευχαριστώ πολύ και για τον χρόνο και, εντάξει, είσαι και μακριά τώρα...

01:02:56 Μ.Χ.:

Όχι, εντάξει εδώ πέρα... Κοιτάω έξω τη θάλασσα και έχει έναν αέρα σήμερα... Ναι. Δεν μπορείς να περπατήσεις.

01:03:05 Κ.Σ.:

Ναι, έχει και πολλή σκόνη.

01:03:07 Μ.Χ.:

Αυτό λες να είναι και δεν μπορούμε να αναπνεύσουμε σήμερα;

01:03:09 Κ.Σ.:

Μπορεί.

01:03:11 Μ.Χ.:

Γιατί από το πρωί κάτι περίεργο παίζει έξω. Και νόμιζα ότι είναι από τον αέρα. Τέλος πάντων. Όλα καλά. Ελπίζω να πάνε όλα καλά τα πράγματα και με τη διπλωματική και με τον χώρο.

01:03:21 Κ.Σ.:

Ευχαριστώ, ευχαριστώ!

01:03:23 Μ.Χ.:

Και αν μπορούμε να κάνουμε οτιδήποτε να υποστηρίξουμε τον χώρο με μεγάλη χαρά... Και στον Πειραιά κιόλας; Σε παρακαλώ πολύ, με πολύ μεγάλη χαρά!

01:03:33 Κ.Σ.:

Τέλεια, τέλεια. Θα είμαστε σε επαφή, πιστεύω. Ναι. Ωραία.

01:03:37 Μ.Χ.:

Αν έχεις κάτι που ξέχασες ή οτιδήποτε, κάνε μου ένα μήνυμα.

01:03:41 Κ.Σ.:

Ναι, τέλεια. Ευχαριστώ πάρα πολύ!

01:03:44 Μ.Χ.:

Και εγώ σ' ευχαριστώ! Χάρηκα πάρα πολύ.

01:03:47 Κ.Σ.:

Κι εγώ, επιτέλους.

01:03:49 Μ.Χ.:

Από παντού, πια, να εμφανιζόμαστε;

01:03:51 Κ.Σ.:

Από παντού! Δηλαδή, ακούω τα όνομά σου τόσο καιρό... Και λέω «Δεν γίνεται. Πρέπει να τη γνωρίσω!»

01:03:55 Μ.Χ.:

Και πέτυχε και τις περιπτώσεις... Τη Μυρτώ και τον Βασίλη. Δηλαδή, εντάξει. Ο Βασίλης να ξέρεις ήταν η πηγή του κακού για να φτιάχνουν τα podcast. Αν δεν είχαμε τον Βασίλη να μας πριζώνει κάθε δύο μέρες «Δεν θα κάνουμε; Δεν θα κάνουμε;», δεν θα κάναμε τα podcast... Είχε βγάλει τη λύσσα με αυτά τα podcast...

01:04:13 Κ.Σ.:

Αλήθεια; Είναι πάρα πολύ ωραία τα podcast. Εγώ τα άκουσα τυχαία, στο άσχετο, μου τα πέταξε στο Spotify –που μας ακούει, προφανώς– και μου τα πέταξε στο κουλό... Και ήμουν σε φάση «Τι είναι αυτό που ακούω;» Έπλενα πιάτα δηλαδή και σταμάτησα και λέω «Κάτσε, τι είναι αυτό που ακούω τώρα;» Και τα άκουσα... Και ήταν εξαιρετικά, πάρα πολύ ωραία ιδέα! Είχα δουλέψει στο «Ιστόρημα», οπότε η προφορική ιστορία μου αρέσει.

01:04:40 Μ.Χ.:

Ναι, οπότε καταλαβαίνεις. Και θέλω να ελπίζω ότι θα μπορέσουμε να κάνουμε και άλλα. Δηλαδή...

01:04:48 Κ.Σ.:

Νομίζω ότι αυτός ο χώρος έχει πολύ ζουμί.

01:04:50 Μ.Χ.:

Και μπορεί να μην είναι, ρε παιδί μου, πώς να σου πω, το hit. Αλλά για αυτούς που τους ενδιαφέρει, για αυτούς που έχουν κάποιον ενδιαφέρει για την περιοχή έχει νόημα, ρε γαμώτο.

01:05:03 Κ.Σ.:

Πολύ.

01:05:04 Μ.Χ.:

Έχει ένα ιστορικό στοιχείο. Ναι... Αλλά πόσα έχουμε να κάνουμε ακόμα εκεί πέρα... Τέλος πάντων. Εντάξει, κάποια στιγμή θα γίνουμε...

01:05:14 Κ.Σ.:

Σιγά-σιγά. Αρκεί να μην αλλάξει ο Δήμος.

01:05:18 Μ.Χ.:

Δεν νομίζω.

01:05:19 Κ.Σ.:

Δηλαδή, βλέπω πολύ καλή δουλειά για να γίνεται.

01:05:26 Μ.Χ.:

Εκτός και αν πάθουν burnout και φύγουν μόνοι τους.

01:05:30 Κ.Σ.:

Αυτό θα μπορούσε να συμβεί. Πιο πιθανό.

01:05:34 Μ.Χ.:

Νομίζω ότι ναι, έχει αρχίσει η κατάρριψη. Και γι' αυτό πρέπει να τους βοηθάμε... Για να παραμείνουν εκεί πέρα.

01:05:39 Κ.Σ.:

Ναι! Να βοηθάμε ο ένας τον άλλον γενικά για να παραμείνουμε και να κάνουμε πράγματα. Γιατί... δεν ξέρω, ο δημιουργικός κλάδος πάντως υποφέρει από burnout.

01:05:49 Μ.Χ.:

Έλα, καλέ... Γιατί το λες αυτό;

01:05:51 Κ.Σ.:

Όλοι ένα burnout το έχουν περάσει τουλάχιστον.

01:05:52 Μ.Χ.:

Εγώ ξέρεις τι έλεγα όταν τελείωσα τη σχολή; Έλεγα «Να σου πω κάτι;» –στην Κουμιανάκη τα έλεγα αυτά– «Κοίτα, Κουμιανάκη μου, εσύ δεν έχεις αυτοπεποίθηση, εγώ δεν μπορώ να γίνω καλλιτέχνης γιατί έχει τρομερή ανασφάλεια αυτό το πράγμα». Και δέκα χρόνια μετά... Έχω επιλέξει τον πιο λάθος κλάδο σε ό,τι αφορά την ασφάλεια.

01:06:21 Κ.Σ.:

Καλά πήγε αυτό.

01:06:22 Μ.Χ.:

Καμιά φορά το συζητάμε με τη Χρυσάνθη και λέω «Πάλι καλά που δεν είχα καλλιτέχνης... και δεν έχω την ανασφάλεια Πάλι καλά! Δηλαδή, πραγματικά, μπράβο!»

01:06:32 Κ.Σ.:

Πολύ καλή επιλογή.

01:06:33 Μ.Χ.:

Πολύ καλή επιλογή. Ήταν η μοίρα μου τελικά και δεν είχε να κάνει το αντικείμενο.

01:06:38 Κ.Σ.:

Κοίτα, αυτά που φοβάσαι πρέπει να τα παλέψεις... Άρα, μάλλον διάλεξες τον καλύτερο τρόπο για να παλέψεις την ασφάλεια. Μπράβο.

01:06:45 Μ.Χ.:

Πραγματικά, καλύτερος δεν υπάρχει... Εκεί τουλάχιστον υπάρχει και κανένας τέτοιος ,ρε γαμώτο, κανένας συλλέκτης... Κι έρχεται κι σε ερωτεύεται και σου κάνει μια... Εμείς τι συλλέκτη να έχουμε; Έναν να μας κάνει δωρεά θέλουμε και δεν βρίσκουμε.

01:07:06 Κ.Σ.:

Κουράγιο, εύχομαι... Σε όλους μας!

01:07:08 Μ.Χ.:

Επίσης! Πότε δίνεις τη διπλωματική?

01:07:11 Κ.Σ.:

Τώρα, σε λίγες μέρες...

01:07:14 Μ.Χ.:

Καλή επιτυχία!

01:07:16 Κ.Σ.:

Όχι, εντάξει, είναι η τελευταία συνέντευξη. Το μεγαλύτερο μέρος έχει γραφτεί. Λίγο έμεινε!

01:07:21 Μ.Χ.:

Μια χαρά, μια χαρά. Άντε, καλά τελειώματα.

01:07:30 Κ.Σ.:

Ευχαριστώ, ευχαριστώ!

01:07:31 Μ.Χ.:

Ό,τι χρειαστείς, πες μου.

01:07:32 Κ.Σ.:

Ναι! Θα είμαστε σε επαφή. Ευχαριστώ πάρα πολύ!

01:07:34 Μ.Χ.:

Θα τα πούμε. Τώρα, λογικά, το recording θα περάσει σ' εσένα, αν κάτι γίνει και περάσει σ' εμένα, θα σ' το στείλω.

01:07:42 Κ.Σ.:

Ναι εντάξει. Καλή συνέχεια.

01:07:43 Μ.Χ.:

Καλή συνέχεια. Γεια.

7.7. Γραπτές απαντήσεις του «Πάρκου Καινοτομίας JOIST»

Προσωπικά στοιχεία της συνεντευξιζόμενης

Όνοματεπώνυμο: Αγγελική Μάντσε

Σπουδές: Διοίκηση Επιχειρήσεων

Σημερινή εργασία και ρόλος στον συγκεκριμένο χώρο εργασίας: HR Manager στο «Πάρκο Καινοτομίας JOIST»

Πότε ιδρύθηκε/άνοιξε το «Πάρκο Καινοτομίας JOIST»;

Το «Πάρκο Καινοτομίας JOIST» ιδρύθηκε το 2022 στη Λάρισα.

Τι στόχο έχει;

Στόχος του είναι η προώθηση της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της τεχνολογίας και να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ καινοτομίας και μικρομεσαίων επιχειρήσεων, προσφέροντας ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει τη συνεργασία, την ανάπτυξη και την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών.

Πόσοι άνθρωποι δουλεύουν εκεί;

100 άτομα.

Έχει παροχές που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από εικαστικούς;

Το «JOIST» παρέχει σύγχρονους συνεργατικούς χώρους εργασίας, εξειδικευμένα εργαστήρια με προηγμένες τεχνολογίες, όπως εικονική και επαυξημένη πραγματικότητα, καθώς και τεχνητή νοημοσύνη. Αυτές οι υποδομές είναι διαθέσιμες σε επαγγελματίες, επιχειρήσεις, ερευνητές και δημιουργικούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των εικαστικών καλλιτεχνών.

Πώς μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει αυτές τις παροχές; Με βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη ενοικίαση; Παρέχονται σε όλους ή έχουν κάποιο συγκεκριμένο target group (π.χ., μαθητές, φοιτητές, digital nomads);

Η χρήση των παροχών μπορεί να γίνει μέσω βραχυπρόθεσμης ή μακροπρόθεσμης ενοικίασης, ανάλογα με τις ανάγκες του χρήστη και παρέχονται σε όλους τους ενδιαφερόμενους.

Ποια είναι η νομική μορφή του χώρου σας;

Η νομική μορφή του «JOIST» είναι ιδιωτική εταιρεία.

Πώς διοικείται; Η διοίκησή του αποτελείται από επαγγελματίες με εμπειρία στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα, υπό την ηγεσία του Δρ Τάσου Βασιλειάδη. (Αν σε βοηθάει, είναι ο Γενικός Διευθυντής του «JOIST» κος Αβραμούδης Βασίλης και αντίστοιχα το κάθε τμήμα έχει τον/την υπεύθυνο/η τμήματος.)

Πώς χρηματοδοτείται;

Η χρηματοδότηση προέρχεται από ιδιωτικούς πόρους.

Ποια είναι η καθημερινότητα του χώρου;

Η καθημερινή λειτουργία του Πάρκου περιλαμβάνει τη φιλοξενία εκδηλώσεων, σεμιναρίων, εργαστηρίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων που προάγουν την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα.

Πώς η ύπαρξη αυτού του χώρου/εταιρείας επηρεάζει τη γειτονιά/πόλη; Υπάρχει αλληλεπίδραση με τους κατοίκους;

Η ύπαρξη του «JOIST» επηρεάζει θετικά τη γειτονιά και την πόλη, προσφέροντας ευκαιρίες για εκπαίδευση, συνεργασία και ανάπτυξη, ενώ υπάρχει αλληλεπίδραση με τους κατοίκους μέσω ανοικτών εκδηλώσεων και προγραμμάτων.

Υπήρξε συγκεκριμένος λόγος που επιλέχθηκε να ανοίξει στην συγκεκριμένη περιοχή; Και, αν ναι, ποιος;

Η επιλογή της Λάρισας ως τοποθεσία για το «JOIST» βασίστηκε στην κεντρική θέση της πόλης στην Ελλάδα, διευκολύνοντας την πρόσβαση σε επιχειρήσεις και ακαδημαϊκά ιδρύματα από όλη τη χώρα. Επιπλέον, στόχος ήταν η ενίσχυση της Περιφέρειας και η δημιουργία ευκαιριών που θα συγκαταστήσουν τους νέους στον τόπο τους.

Θα σας ενδιέφερε να συνεργαστείτε με έναν χώρο παραγωγής τέχνης; Και, αν ναι, με ποιον τρόπο θα μπορούσε να γίνει αυτό;

Το «JOIST» ενδιαφέρεται για συνεργασίες με χώρους παραγωγής τέχνης, προκειμένου να ενισχύσει τη δημιουργικότητα και την καινοτομία. Αυτές οι συνεργασίες θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν κοινές εκδηλώσεις, εκθέσεις, εργαστήρια και προγράμματα που συνδυάζουν την τέχνη με την τεχνολογία.

Υπάρχουν αντίστοιχοι χώροι με τον δικό σας και αν ναι, συνεργάζεστε μαζί τους;

Όχι. Το «JOIST» είναι ένας μοναδικός χώρος που συνδυάζει καινοτομία, επιχειρηματικότητα, εκπαίδευση και δημιουργικότητα σε ένα ενιαίο περιβάλλον. Η ολιστική προσέγγισή του επιτρέπει την ταυτόχρονη ανάπτυξη επιχειρηματικών ιδεών, την εκπαίδευση μέσω προηγμένων τεχνολογιών, τη φιλοξενία δημιουργικών πρωτοβουλιών και τη σύνδεση όλων αυτών με την πραγματική αγορά, καθιστώντας το μοναδικό.